

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

Új folyam

LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV

ÚJ FOLYAM

Miskolc, 2019

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN
MEGYEI LEVÉLTÁRA

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYA

Szerkesztette:
Kis József

Szakmai lektor:
Kunt Gergely

Nyelvi lektor:
Bodovics Éva

Borító:
Kurucz Ádám

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
3525 Miskolc, Fazekas u. 2.

Felelős kiadó: Kis József

ISSN 2677-0555

TARTALOM

Ajánlás	5
Kiss Lajos: Gyulától Borsod vármegye főispáni székéig. Vázlatok Mágócsy Gáspár pályafutásához (1545-1564)	7
Bodnár Tamás: A Borsod vármegyei farkasállományra vonatkozó 18-19. századi adatok, avagy farkasok a megyei levéltárban	25
Bodnár Krisztián: Egy főispáni beiktatás Zemplén vármegyében, 1830-ban. Az installáció mint gyakorlat és mint szimbolikus politizálás	49
Bodovics Éva: Ínség Borsod vármegyében 1879-1880-ban	61
Turbucz Péter: Források Alexander Bernát egyetemi eltávolításához. A VKM „Alexander-dosszié”	73
Kurucz Ádám: Magyarország első vitézi telkének átadása Miskolcon	96
Kis József: A miskolci „Fekete sasok”	107
Számunk szerzői	132

AJÁNLÁS

Több mint tíz év telt el legutóbbi évkönyvünk kiadása óta. Egy évtized, ami alatt rendkívül sok változás történt levéltárunk életében. Többszöri fenntartóváltásra és részben generációváltásra is sor került. Emellett szakmai tekintetben is jelentősen átalakult életünk, levéltárszakmai (rendezési, selejtezési, segédletkészítési, stb.), köz-igazgatási és történeti munkáink mellett új feladatok jelentek meg, vagy váltak hangsúlyosabbá. Míg tíz évvel ezelőtt csak szórványosan készültek az iratokról elektronikus másolatok, addig ma már a hétköznapiak része a digitalizálás. Míg korábban ritkaságszámba menő feladat volt az adatbázis-készítés, addig ma már sokunk mindennapi munkájának a része. Ugyanígy hangsúlyosabbá váltak közművelődési és levéltár-pedagógiai feladataink, amelyek ma már nem lehetnek esetlegesek, tervszerűnek, s közönség tekintetében célzottak kell lenniük.

Egy dolog azonban nem változott. A levéltáros történész is egyben. Történész, akinek kötelessége az általa kezelt iratok feltárása, s a történettudományi szempontból fontos iratok publikálása. A levéltáros napi munkája során rengeteg irattal, sok-sok korábban publikálatlan történettel találkozunk, ami igen nagy lehetőséget és mint említettem, kötelezettséget is ad számára. E célból is publikálunk rendszeresen, többek között a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményi oldalán megtalálható „A hónap dokumentuma”, illetve az „Érdekes iratok” című sorozatainkban. Utóbbiak néha pár oldalas cikkek, időnként azonban komoly szakmai tanulmányok, amelyek egy-egy publikálatlan irat közlésével párosulnak. Mindezt tesszük az online térben, amely – szemben az egy évtizeddel előtti időszakkal – ma már valóban a hétköznapi elengedhetetlen része. Míg tíz évvel ezelőtt ritka és szokatlan volt, ha valaki kizárólag online módon publikál tudományos közlést, addig ez mára teljesen elfogadottá vált. Ez is volt döntésünk egyik oka, amely alapján immár online folytatjuk tagintézményi Levéltári Évkönyvünk kiadását. A publikálás módja tehát változott, a szakmai minőség azonban nem. Ahogyan 2006-ban, legutóbbi évkönyvünk esetében, úgy most is magas szakmai színvonalra törekszünk, s bízunk benne, hogy tanulmányaink elolvasása után ebben az olvasónak sem lesz kétsége.

Kis József
megyei levéltár-igazgató

KISS LAJOS

GYULÁTÓL BORSOD VÁRMEGYE FŐISPÁNI SZÉKÉIG – VÁZLATOK MÁGÓCSY GÁSPÁR PÁLYAFUTÁSÁHOZ (1545-1564) –

A tanulmány Mágócsy Gáspár életútjának első szakaszát vizsgálja egri várkapitányságának kezdetéig. Bemutatja Mágócsy és családja karrierstratégiáját, illetve felemelkedésének útját. Mágócs Gyulán folytatott tevékenysége jelentősen meghatározta szemléletét, vagyonát, kapcsolati hálózatát és hírnevét. Itt sajátította el azokat a módszereket és közigazgatási, hadászati technikát, amelyeket később egri tevékenysége alatt is alkalmazott. E rövid összefoglalásnak szánt írás ennek a stratégiának az összessége.

A Mágóchy család eredete és tevékenysége a 16. század elején

A Mágóchy család politikai szerepvállalása, tagjainak felemelkedése a 16. században vette kezdetét. Az első ismert Mágócsyak még a Porkoláb nevet használták – ami foglalkozásukra utalhatott, ugyanis a porkoláboknak nevezték a várak alvárnagyait –, valamint a nagyváthi és mágócsi előnevet viselték. A két előnév Nagy Iván kutatásai szerint, két Baranya megyei települést jelöl.¹ Ennek a megállapításnak azonban némileg ellent mond, hogy a 16. századi Csanád vármegyében találjuk meg azt a Mágócs nevű települést, amely a család későbbi központja volt, melyből a nevüket is eredeztették. Mágócsy Gáspár 18 jobbágyteleknyi birtokkal rendelkezett az 1550-es években.² Borovszky Samu is kutatásai alapján ez utóbbi településről eredezteti a család nevét. Amennyiben a nagyváthi előnév, a Baranya megyei Nagyváty településből eredeztethető, úgy a Porkoláb család baranyai származása elfogadható. Nagy Iván feltételezéseit támasztották alá Márki Sándor kutatásai, illetve a Keglevich család levéltárában található dokumentumok, amelyek Mágócsy Gáspár birtokszerzéseit állítják kronológiai sorrendbe.³

A Porkolábok jelenlétét a Csanád vármegyében egy másik családtag tevékenysége is alátámasztja. Porkoláb Mártonnak volt egy Mihály nevű testvére, aki egyházi személyként működött. Mihály, feltételezhetően testvére közvetítésének köszönhetően 1502-ben az aradi káptalan tagja lett. Jelenléte az egyházi intézménynél évekkel később a hatalmaskodások kivizsgálásánál jelenthetett előnyt, mivel ezekhez az ügyekhez a káptalan tagjait jelölték a bíraskodás adminisztrációjára.⁴

¹ Nagy, 1860: 238–239.

² Rácz, 1880: 108. Porkoláb Márton első Csanád megyei birtokai Fábián-Sebestyén településen voltak, melynek egy részét 1500-ban már birtokolta. Házassága és családi kapcsolatai révén első mágócsi birtokait 1502-ben szerezte, kezdetben zálogként, majd 1513-ban azt teljesen megvásárolva. MNL OL P421 II. 23. cs. Fasc. 23.; Borovszky, 1897b: 340–341. 1507-ben a mágócsi zálogbirtokokat Bajai János, Porkoláb Márton gazdatisztje igazgatta.

³ Márki, 1884: 12. A Porkoláb család Csanád megyei térszeréskor birtokcserék útján igyekeztek növelni befolyásukat a térségben. Algyő elnyerésekor ugyanis átruházták szentmihályfalvai (ma Rózsafa) és nagyvátyi birtokaikat. Más források viszont arról számolnak be, hogy a szintén Baranya megyében található Harkányban és Karánban található birtokaik cseréjével jutottak Algyő mezővárosához, amelyért további 2000 arany forintot fizetett Porkoláb Márton. MNL P421 II. 23.cs. Fasc. 23. 17.

⁴ Borovszky, 1897b.: 340–341.

A dinasztia alapító Márton katonai pályafutásának jelentős részét az enyingi Török család seregeiben töltötte, akik ebben az időszakban még Corvin János herceg hűbéresei voltak. Enyingi Török Imre (a neves Török Bálint édesapja) 1499-től egészen uruknak 1504-ben bekövetkezett haláláig töltötte be a gyulai vár uradalmának kormányzó, parancsnoki tisztét. Kormányzóságának időszaka alatt egyik tiszthelyettese Porkoláb Márton volt. Vezetéknévét Karácsonyi János innen eredeztette, mivel 1493 és 1500 között a gyulai vár második alvárnagyi tisztét töltötte be.⁵ Scherer Ferenc kutatásai szerint, azonban már 1490 és 1496 között is betöltötte ezt a tisztséget, majd 1499 és 1505 között ismét.⁶ Corvin János 1504-ben bekövetkezett halála az enyingi Török család számára és a gyulai vár sorsára egyaránt nagy hatással volt. Török Imre a nevezett évben a Kruppa folyónál, az oszmán seregek felett aratott győzelmének köszönhetően megkapta II. Ulászló királytól a nándorfehérvári báni tisztséget, majd 1507-ben a bárói cím elnyerésével a magyarországi elit körébe emelkedett.⁷ A gyulai vár 1504-ben Corvin János özvegyéhez, Frangepán Beatrix, majd annak második férjének, Brandenburgi György tulajdonába került. Porkoláb Márton Török Imrével ellentétben továbbra is a térségben állomásozott, ugyanis 1509 és 1510 között már Gyula várának várnagyaként említették,⁸ így hűbérura Brandenburgi György lehetett. Egy 1500-ban keletkezett birtoklevél tanúsága szerint, ekkor már házasságban élt Szánthai Erzsébettel, akitől ekkorra egy Katalin nevű leánya született.⁹

Borovszky szerint Porkoláb Márton felesége révén jutott különböző javadalmakhoz Csanád vármegyében,¹⁰ így többek között Mágócson található birtokaikhoz.¹¹ Neki és feleségének összesen hét gyermeke született, a már korábban említett Katalin mellett, Ferenc, András, Gáspár, Tamás, Magdolna és Dorottya.¹² Az első két gyermek - a gróf Keglevich család által készíttetett 18. századi genealógia szerint - nem élte meg a felnőttkort. Mágócsy András Izabella királyné udvari tisztjeként és követeként futott be karriert. Pályafutása során Ferdinánd király bécsi,¹³ Szulejmán isztambuli¹⁴ és I. (Öreg) Zsigmond lengyel uralkodó udvarában is megfordult mint erdélyi diplomata. 1541-ben a diplomáciai tevékenységéért a lengyel uralkodó elismerésében részesült.¹⁵ Testvérével ellentétben mindvégig a Szapolyai

⁵ Karácsonyi, 1896a: 60–61.

⁶ Veress, 1938: 35.

⁷ Bessenyei, 1994: <http://mek.niif.hu/02200/02211/html/torokb1.htm#c3> (A letöltés ideje: 2019. május 3.)

⁸ Scherer, 1938: 73. A várnagy azonban nem rendelkezett korlátlan gazdasági hatalommal, mint ahogy a későbbiekben már Mágócsy Gáspár rendelkezett.

⁹ MNL P421 II. 23.cs. Fasc. 23.

¹⁰ Borovszky, 1897b: 339.

¹¹ Veress, 1938: 49.

¹² MNL P421 II. 23.cs. Fasc. 23. Az irat a Mágócsy-család részletes leszármazását tartalmazza, amelyet a Keglevichék készítettek a fennmaradt birtokiratok, családi archívumuk alapján (amely magába foglalta Mágócsyok birtokainak összeírásának egy részét is) 18. század folyamán a Kissevich család tagjai ellen folytatott birtokperек során.

¹³ Veress, 1901: 134.

¹⁴ 1542. évi isztambuli követségének a célja Török Bálint és Majláth István kiszabadulásának kieszközölése volt. Veress, 1901: 224.

¹⁵ Tóth, 2003: 433.

család oldalán politizált. Évekkel később fiát, az ifjabb Andrást öccse Gáspár vette pártfogásába. Mágócsy Gáspár feltehetően 1514-ben láthatta meg a napvilágot.¹⁶ Gáspár – aki jó helyzetfelismerő képességének és katonai pályafutásának köszönhetően – a Mágócsy testvérek közül a legkiemelkedőbb karriert futotta be, melynek eredményeképpen a családnak hatalmas birtokai lettek, és a Magyar Királyság előkelői közé kerültek. A legfiatalabb fivéről, Mágócsy Tamásról viszonylag kevés forrás marad fent. A Keglevich család által készített genealógiai táblázatból megtudhatjuk, hogy feleségét Zsófiának hívták, gyermekei pedig nem születtek. A testvérek összefogó természetét mutatja, hogy a sikeresebb testvér a nyert birtokokba a család többi tagját is beiktatta (pl. Torna várának elnyerésekor Gáspár, Tamást¹⁷ vagy a munkácsi uradalom elnyerésekor, unokaöccsét ifj. Andrást¹⁸). A feltörekvő családok számára létfontosságú stratégia volt, hogy az újonnan szerzett birtokba egyszerre több családtag beiktatást nyerjen. Magdolna házasságáról és férjéről nincsenek adataink, egy lánya született, aki az Anna nevet kapta. Dorottya egy csanád megyei eredetű, nemesi származású, Gyulán szolgáló tiszttel, sövényházi Móricz Péterrel kötött házasságot.¹⁹

Az 1530-as években a Mágócsy Gáspár által bírt területek alapját az atya által nyert javadalmak képezték. II. Ulászló király a Porkoláb család tagjait, 1515-ben megerősítette birtokaiban, amelyek száma az elkövetkező évek során egyre nagyobb mértékben növekedett. Porkoláb Márton Csongrád- (Algyő²⁰, Dócz), Békés- (Fábián-Sebestyén) és Csanád vármegyei (Mágócs), javai – többnyire hatalmaskodás miatt kialakult – hosszannyló pereskedések, vagy vásárlás útján kerültek birtokába.²¹ Összességében megállapítható, hogy Porkoláb Márton katonai karrierje és birtokszerző tevékenysége alapozta meg fiainak jövőjét és szemléletét. A családfő elhalálzásának pontos idejét nem ismerjük, a birtokvitákban jegyzett adatok szerint az időpont 1531 előttre tehető. A nevezett évtől a különböző birtokperek tanúsága szerint özvegye képviselte a továbbiakban a Mágócsy család érdekeit. Erzsébet asszony tevékenységéről 1537-ig maradtak fenn iratok; Karácsonyi János kutatásai alapján feltételezi, hogy ugyanebben az évben hunyhatott el,²² míg halálának időpontját Borovszky Samu az 1543-as évre tette.²³

¹⁶ Szabó, 1987: 263. Az első források, amelyekben találkozhatunk Mágócsy Gáspár névvel 1515-ben keltezett birtokiratok. Az 1514-es születési évet a főúr halálakor keletkezett iratok alapján lehet meghatározni. Szabó, 1986: 1125.; Borovszky, 1897b: 340–343.; Bártfai, 1904: 27.

¹⁷ MNL OL A 57. 3. köt. 620–621.

¹⁸ MNL OL A 57. 3. köt. 1062–1064.

¹⁹ MNL OL P421 II. 23.cs. Fasc. 23. Sövényházi Móricz Péter 1548-ban jelentősebb birtokadományokat nyert Szatmár vármegyében I. Ferdinándtól. Feltételezhetően ebben az időszakban távozott a térségből. MNL OL A 57. 2. köt. 288–289. Péter fia, Lőrinc sokadmagával nagyobb birtokadományban részesült 1563-ban Bihar vármegyében Mágócsy Gáspár nejének öröksége révén. MNL OL A57, 3. köt. 753.

²⁰ Az algyői birtokok elnyerése kulcsfontosságúnak tekinthető abból a szempontból, hogy Porkoláb Márton nagyválti birtokait cserélte el ezekre a területekre.

²¹ Márki, 1884: 12.

²² Karácsonyi, 1896a: 90.

²³ Borovszky, 1897b: 342.

Egy 1537-ből származó, Szapolyai János által kibocsátott oklevél Mágócsy Gáspárt már önálló birtokosként említi.²⁴ Katonai szolgálatot eperjesi Patócsy Miklós oldalán teljesített, aki a térség kiemelkedő katonai vezetője és családi kapcsolatainak – elsősorban, nagybátyjának Czibak Imre váradi püspöknek, erdélyi alvajdának – köszönhetően befolyásos politikusa volt. Mágócsy haditevékenységeiről, jelentősebb ütközetéről, hadjáratokban betöltött szerepéről életének ezen szakaszából nincsenek forrásaink, az viszont kétségtelen, hogy birtokszerző és katonai pályájának első jelentősebb állomása – az édesapjához hasonlóan – Gyula vára volt.

Mágócsy Gáspár útja a gyulai kapitányságtól Észak-Magyarországra

1534-ben, Czibak Imre halálát követően unokaöccse, Patócsy Miklós kezére jutottak a gyulai, és vajdahunyadi vára és azok uradalmi.²⁵ Czibak Imre még 1530-ban foglalta el Gyula várát a Ferdinánd király pártján álló Brandenburgi György embereitől, majd azt a hozzátartozó birtokaival János királytól adományul kapta.²⁶ A váradi püspök halálát követően a család helyzete a kiterjedt kapcsolati hálózatuknak köszönhetően stabil maradt. Buda elestét követően, Patócsy Miklós 1541-ben részt vett a gyulai egyezmény létrehozásában. Pártváltással kapcsolatban felmerült szándékát Serédy Gáspár felső-magyarországi kapitánynak küldött írásba adott nyilatkozata is megerősíti.²⁷ A tárgyalás azonban nem vezetett tartós eredményhez. Hosszabb távon a gyulai uradalom sem tartozott Ferdinánd hatósága alá, mivel Patócsy 1542-ben bekövetkezett halálát követően annak öccse, Ferenc örökölte meg azt. Patócsy Ferenc pedig Izabella királynő titkos tanácsosaként működött, így a Ferdinánd felé történő nyitás kérdése számára nem jelenthetett megfelelő politikai opciót.²⁸ A Habsburgok felé történő nyitásra való hajlam azt eredményezte, hogy a Patócsy Miklóshoz hű kisebb pozícióban lévő, katonai szolgálatot teljesítő nemesek egy része ideiglenesen Ferdinánd oldalára pártoltak, így többek között Mágócsy Gáspár is. A pártváltás azonban olyan következménnyel járt, hogy 1542-ben, Patócsy Miklós halálát követően a korábban vele tartó híveinek birtokait Izabella királyné elkoboztatta. Mágócsy Gáspár javai például ekkor testvéreinek, Andrásnak a birtokába jutottak. Mágócsy András Izabella királyné egyik diplomatájaként működött ekkor. Szeremlei Samu szerint, András 1542-ben a Körös-Maros közében jelentős vezetői tisztséget kapott.²⁹ Scherer Ferenc ebben az időszakban a gyulai vár várnagyaként említi az idősebb Mágócsyt.³⁰ Talán a második állítás álhatott közelebb a valósághoz, mert a Körös-Maros közének legmagasabb politikai hatalmat gyakorló tisztje, Gyula várának ura, Patócsy Ferenc volt. Mindenesetre megállapítható, hogy a Mágócsy család tagjai politikai tekintetben – ekkor még ideiglenesen – kétféle álláspontot képviseltek.

²⁴ Szeremlei, 1907: 24–25.

²⁵ Karácsonyi, 1896b: 123.

²⁶ Karácsonyi, 1896a: 113–116.

²⁷ Veress, 1938: 166–167.

²⁸ Karácsonyi, 1896a: 119–121.

²⁹ Szeremlei, 1907: 30.

³⁰ Scherer, 1938: 119.

A politikai állásfoglalás azonban gyorsan változott az alföldi nemesség körében. 1542 és 1543 között megtartott nagyváradai gyűlések még Ferdinánd királyt ismerték el uruknak, az 1543. február 11-én tartott gyulai országgyűlés végzéseiben azonban már mellőzték az uralkodó nevét. Szeged városának török kézre kerülése a térség nemeseit arra ösztönözte ismételten, hogy Izabella királyné pártjára álljanak, Mágócsy Gáspár sem volt kivétel ez alól. Ugyanebben az évben hunyt el a Mágócsy fivérek édesanyja, Szánthai Erzsébet, akinek az örökségéből András által Gáspár és Tamás is részesültek.³¹ A testvérek birtokba iktatásához vélhetőleg felsőbb vezetői jóváhagyás is kellett, amelyet András közbenjárásával és Gáspár visszapártolásával megkaphattak. András mellett, közvetítői szerepet vállalhattak más rokonok is. Ugyanebben az esztendőben Gyulán várnagyi tisztségben találjuk a Mágócsy fivérek sógorát,³² sövényházi Móricz Pétert, aki ezt a pozíciót Mágócsy Andrástól vehette át. Sövényházi Móricz Péter, Patócsy Ferenc bizalmasabb emberei közé tartozott, szolgálataiért a várkapitánytól nyerte el – Izabella királyné jóváhagyásával – annak Arad megyei Csura birtokát. Mágócsy Gáspár visszapártolásában, illetve a Szapolyai párti politikai szerepvállalásában és a regionális politikai elitbe történő visszailleszkedésében segítségként szolgálhatott a Móricz Péterrel fenntartott kapcsolata és Mágócsy András tevékenysége. Gáspár 1545-ben már Gyula várának várnagyi tisztségét viselte.³³ Ez a szolgálat azonban rövid ideig tartott, de birtokszerzési tevékenysége annál aktívabb volt. Gyulai várnagyként Mágócsy Gáspár befolyását felhasználva igyekezett a jövedelmeit növelni és a család birtokait kiterjeszteni. Ezek a terjeszkedések többnyire a katolikus egyház rovására történtek. A család több évtizede tartó birtokvitái miatt összetűzésbe keveredett a csanádi káptalannal és a Donáttornya³⁴ településen birtokkal bíró nyúlzigeti (Margit-sziget) apácákkal.³⁵ Ez utóbbiakkal a Mágócsyaknak Csanád megyében történő megjelenése óta folyamatos konfliktusa volt. Mágócsy Gáspár – első várnagyságának ideje alatt – 12 holdnyi földet sikerül elkoboznia az apácáktól, valamint négy jobbágyukat lefogatta, akiket a gyulai vár börtönébe szállíttatott. A bebörtönzött foglyok csak negyven nap után szabadulhattak váltságdíj ellenében.³⁶ A katolikus egyház birtokait azonban nem csak a gyulai várnagy sajátította ki a térségben. A korra jellemző, országszerte tapasztalható jelenség volt, a térségben 1546-ban például egy szegi Dóczi Miklós nevű földbirtokos eltulajdonította a nyúlzigeti apácák Csanád megyei

³¹ MNL OL P421 II. 19 cs. Fasc. 1. Fol. 135.

³² A rokon kapcsolatnak ebben az évben egyelőre nem találjuk nyomát forrásainkban. MNL OL P421 II. 23.cs. Fasc. 23.

³³ Veress, 1938: 168.

³⁴ Donáttornya (a mai Szentés városának területén egykoron fekvő mezőváros) a 15. században királyi birtok, majd Mátyás király halálát követően fia, Corvin János örökölte, aki 1492-ben hívének, Dánfi Andrásnak adományozta. Dánfi, mivel nem rendelkezett örökösökkel, 1495-ben a nyúlzigeteki apácákra hagyta. A földesurak szilárd jelenlétének a hiánya, a szomszédos urak, így például a Porkoláb-Mágócsyak hatalmaskodásai, a fokozott oszmán katonai agresszió a település hanyatlásához vezetett. 1536-ban és 1549-ben két nagyobb költözési hullám tovább csökkentette a település lakosságának a létszámát, a betelepítések pedig nem bizonyultak tartósnak. Blazovich, 1983: 401–402.; Borovszky, 1897b: 152.

³⁵ Scherer, 1938: 119.

³⁶ Veress, 1938: 169.; Borovszky, 1897a: 191–192.

birtokaira vonatkozó okiratait, így a pereskedés során a sértett fél a birtokainak határait nem tudta igazolni.

A Mágócsy Gáspárt említő megye-, település- és vártörténeti monográfiák, publikációk többségében a lutheranizmust, majd a helvét irányú reformációt pártoló katonaként illetve mecénás főúrként ábrázolják. Ez a mecénatúra azonban csak később bontakozhatott ki, amikor nagyobb vagyon és hatalom összpontosult a kezében, melynek egy részét a hátérbe szoruló katolikus egyháztól megvásárolt, kipereskedett vagy hatalmaskodással szerzett birtokai alkották. Gyula és környékén a reformáció eszméi már Brandenburgi György idején megjelentek,³⁷ majd az évek során egyre nagyobb teret hódítottak. Számos vezető beosztású személy, mint például a Patócsyak³⁸ lettek az új hitvallás támogatói, példájukat tisztjeik és a környék tisztségviselői is követhették. Veress Endre szerint a reformáció egyik jeles magyarországi prédikátora, Szegedi Kis István éppen Mágócsy várnagysága alatt, 1545-ben kerülhetett Gyulára, és kezdhette meg működését, mint a helyi iskola rektora.³⁹ A katolikus egyház intézményei egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek a rendszeres oszmán portyáknak, a környékbeli protestáns nemesek hatalmaskodásainak köszönhetően. Egészen a reformáció irányzatainak térnyeréséig Mágócsy Gáspár szinte minden egyes vállalt pozíciójában megfigyelhető a katolikus egyházzal szembeni önkényes birtokszerzési politika. Első gyulai várnagyságának vége 1546-ra tehető, távozásának oka nem ismert. Ezt követően testvérével, Tamással Izabella királyné szolgálatába állt,⁴⁰ de tisztségviselési helyéről, pozícióiról 1552-ig, következő gyulai várnagyságának időszakáig nem tudunk, feltételezhetően Patócsy Ferenc alárendeltjeként működhetett.

Patócsy Ferenc Békés vármegye főispánjaként kapcsolatban állt Ferdinánd király legbefolyásosabb magyarországi emberével, Nádasdy Tamás nádorral.⁴¹ Ezt azért fontos megemlítenünk, mert Izabella királyné Lengyelországba történő távozását követően, a bizalmasabb emberei közül kapcsolataik révén igyekeztek minél előnyösebb feltételek mellett a Habsburg uralkodó oldalára állni. Patócsy hűségét azonban jól mutatta, hogy I. Ferdinánd csapatainak 1551-es bevonulásáig a térség nemesével továbbra is a Szapolyai ház híve maradt. Ferdinánd Gyula megszállását követően Giovanni Battista Castaldo condottiere-t bízta meg az általa küldött sereg parancsnoki teendőivel és más közigazgatási feladatokkal. Ezt követően Patócsy politikai szerepe a térségben jelentősen csökkent, annyira hogy halála előtt nem sokkal Gyuláért cserébe az Abaúj vármegyében található Boldogkő vár uradalmát ajánlották fel neki, amely egy kisebb bevételi forrásokkal és elavultabb védelmi rendszerrel ellátott uradalom illetve erődítmény volt. Azonban Patócsy Ferenc elhunyt, mire egyezség létre jöhetett volna. 1552. április 13-án Ferdinánd király Castaldonak utalta ki Gyula várát.⁴² A zsoldoskapitány azonban nem tartózkodhatott sokáig a várban (noha egy jelentősebb csapatot hagytak hátra), a kapitányi tisztséget Mágócsy Gáspárt

³⁷ Csepregi, 2002: 35–45.

³⁸ Németh, 2001: 142.

³⁹ Veress, 1938: 168.

⁴⁰ Scherer, 1938: 119.; Karácsonyi, 1896b: 90.

⁴¹ Veress, 1938: 168–169.; Scherer, 1938: 120.

⁴² MNL OL A57 3. köt. 77–78.

töltötte be 1552. júniusától közel egy hónapig, Henyey István kinevezéséig.⁴³ Az új kapitány mellett azonban további teendők ellátásával bízták meg az immáron Ferdinánd tiszteként szolgáló Mágócsyt. Karel Zierotín morva tiszt,⁴⁴ a saját csapataiból kiválogatott 150 lovas fenntartásának és irányításának a feladatát hagyta rá.⁴⁵ Ez a nagy költséggel járó megbízatás arra utal, hogy Mágócsy Gáspár vagyoni helyzete 1552-re jelentősen megnövekedett. Egyes kutatók feltételezései szerint Izabella királyné lovastiszteként tekintélyes vagyonra tehetett szert.⁴⁶ A gazdasági gyarapodás jelentősebb okai közül az első Mágócsy Gáspár 1548-ban kötött házassága lehetett, a második pedig hogy ambiciózus katonaként igyekezett minél nagyobb politikai hatalmat szerezni a térségben, olyannyira, hogy 1553-ban már Békés vármegye főispáni tisztségét viselte. A harmadik pontként fontos megemlíteni, hogy Henyey István leváltását követően a vár kapitányaként a gyulai uradalom bevételeivel ellenőrzés nélkül gazdálkodhatott, mivel a katonai vezetés mellett a gazdasági, majd a jogi teendők koordinálása is az ő kezeiben futott össze. Az adók mellett Gyula várának jelentős bevételeit képviselték az uradalmi területen tartott lovak, a zsákmányolt állatok, a hadifoglyok, és az egyéb javak. Bácskai Vera kutatásai szerint a zsákmányolt és tenyésztett állatállománynak nagy kereslete volt a Magyar Királyság tisztségviselői között. Gyulának jelentős kereskedelmi cikkei voltak az igás és a hátsó lovak. Mágócsy üzleti partnerei a korabeli elit tagjai közül kerültek ki, mint amilyen Zabardy Mátyás váradi püspök vagy Nádasdy Tamás a királyság országbírója, majd 1554-től nádor is volt. A kereskedelem által nyújtott haszonból ugyan a kereskedők is részesültek, a bevétel nagyobb százaléka azonban a várkapitányt illette.⁴⁷

Mágócsy első házasságát a tekintélyes rokonsággal rendelkező kecskeméti Patócsy Imre Anna nevű leányával kötötte. Hozományának köszönhetően Mágócsy birtokai jelentősen gyarapodtak Arad, Békés és Csanád vármegyékben.⁴⁸ A rokonsági kapcsolatok révén elsősorban a Magyar Királyság elitjéhez tartozó guthi Országgh családdal és rajtuk keresztül a Perényiek nádori ágával kerülhetett kapcsolatba. Ezt azért fontos megemlítenem, mert az 1550-es, 1560-as évek legerősebb főúri politikai tömörülése éppen a Perényi – Thurzó – ecsedi Báthori - Országgh liga volt. Így elképzelhető, hogy az apróbb birtokok mellett komolyabb kapcsolati tőkére is szert tehetett. Feleségének nagybátyja, Patócsy Boldizsár, az erdélyi magyar elit tagjaként jelentősebb politikai befolyással bírt az 1550-es években. 1556-ban a tordai országgyűlést követően már Izabella királynénak és fiának, az ifjú János Zsigmondnak a politikai érdekeit képviselte Petrovics Péter helytartósága alatt, mint tanácsos.⁴⁹

⁴³ Kenyeres, 2002: 269.

⁴⁴ Karel Zierotín részt vett a Zay Ferenc által vezetett magyarországi huszárcsapatok oldalán az 1546-1547-es schmalkaldeni háborúban. Istvánffy, 2003: 122. Zierotín vélhetőleg ugyanabból a családból származhatott, mint az a Karel Zierotín, aki mint morvaországi helytartó működött a 16. század vége és a 17. század első felében. A Zierotín-család családfája <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/zierotin1.html> (A letöltés ideje: 2019. május 2.)

⁴⁵ Karácsonyi, 1896a: 129.; Scherer, 1938: 125.

⁴⁶ Scherer, 1938: 119.; Karácsonyi, 1896b: 90.

⁴⁷ Bácskai, 1991: 20–21.

⁴⁸ Karácsonyi, 1896b: 120–121.

⁴⁹ Oborní, 2002: 138.

Mágócsy kilátásai egyre nehezebbé váltak a gyulai vár parancsnokaként, a polgárháborús helyzetben pedig felesége rokonai ellen kellett fordítania a rábízott sereget. A Patócsy rokonok között volt megtalálható a békés vármegyei gerlai Ábránfy család is.⁵⁰ Az Ábránfyak rokonságban álltak a bodoki Székely családdal, akik közül Benedek 1551 előtt Békés vármegye főispáni címét viselte. Mind a bodoki Székely, mind a gerlai Ábránfy, illetve a kecskeméti Patócsy család is politikai állásfoglalásuk miatt szembekerült Mágócsy Gáspárral, aki továbbra is I. Ferdinánd király érdekeit képviselte Gyulán. A tordai országgyűlésen bekövetkezett fordulatig a váradi püspökkel szoros kapcsolatban vett részt török ellenes portyákban, illetve 1555-ben kísérletet tettek – eredménytelenül – Törökszentmiklós visszafoglalására. A Szapolyai-ház visszatéréseével, a háborús helyzet több frontot nyitott meg a térségben. A pártot váltott Ábránfy Imre birtokában volt az a csabai kastély, amely mintegy elővédjeként funkcionált a gyulai várnak. Ezen kívül a jenői vár kapitányának, Radák Lászlónak aktív hadi tevékenysége – aki szintén János Zsigmond oldalán bontotta ki zászlóit – és Kászim lippai beglerbég seregeinek a jelenléte is problémát okozott oly mértékben, hogy a gyulai vár seregét 1556 április 15-re gyakorlatig körbekerítették. Felszabadító csapatokra nem lehetett számítani, mivel a térség nagyobb haderejét koordináló Zabardy Mátyás váradi püspök augusztusban bekövetkezett halálát követően – éppen Gyula megtámadásának a napján –, Váradot ostrom alá vették Izabella királyné csapatai élükön Varkocs Tamással és Báthory Györggyel. Mágócsy Gáspár szorított helyzetében a csabai kastély gyors elfoglalása mellett döntött. Ábránfy Imre átpártolásának hírére még aznap mozgósította csapatait. A gyulai sereg tűzérei egy éjszakai katonai rajtaütés során lőtték az elővédként szolgáló kastélyt, majd hajnalban egy rohamot követően bevették és lerombolták az erődítményt. Ábránfy Imre a helyszínen életét vesztette. Mágócsy serege ezt követően a mindössze pár kilométerrel északi irányban található mezőmegyeri kastély ellen vonult, amelyet hasonlóképpen foglalt el és rombolt le. A haditevékenységek támadó jellege a kastélyok lerombolását követően védekezésbe fordult át. Ugyanezen év augusztusában Mágócsy a lippai beglerbég csapataival pár napig ostromba bocsátkozott, amelyet csapatainak sikerült visszavernie. Ezalatt Várad egészen 1557-ig folyamatos ostrom alatt állt. A gyulai csapatok kisebb rajtaütésekkel igyekeztek az oszmán seregek mozgását zavarni. Jelentős eredménynek számított az Arad melletti, Halun lippai szandzsákbég felett aratott győzelem 1556 októberében,⁵¹ illetve Radák László seregeinek viasszorítása és Jenő behódoltatása. Várad ostrom alóli felmentéséhez azonban nem rendelkeztek elegendő méretű sereggel. A másik problémát a katonák zsoldjának a késése jelentette, amely belső elégedetlenséghez vezetett. Mágócsy több kérelemmel igyekezett I. Ferdinánd udvarához fordulni, ez azonban nem hozta meg a várt eredményeket. Az uralkodó elsősorban a királyság északkeleti részére fókuszált, jóllehet a tiszántúli területekről sem kívánt lemondani.⁵²

⁵⁰ Zsilinszky, 1888: 614.

⁵¹ Karácsonyi, 1896a: 139–140. Ezt a győzelmet a vár történetét feldolgozó Scherer Ferenc két évvel későbbre helyezte. Scherer, 1938: 132.

⁵² Oborni, 2003: 109–112.

Várad 1557-ben történő elestével lényeges stratégiai helyet és központot veszített el a királyság. A váradi püspök bevételei ugyanis elegendőnek bizonyultak egy nagyobb méretű sereg fenntartására, a gyulai kapitány így a zsoldok pótlásához igyekezett a püspökségtől segítséget kérni. Ennek nyoma egy 1555. január 14-én Eperjesen kelt levelében is megtalálható. A Szepesi Kamara elnöke, Werner György a következőket írta a Magyar Kamarának: „...*A gyulai kapitány és katonák követet küldtek Báthory Andráshoz⁵³ zsoldjuk ügyében, és Mágócsy Gáspár levelét is hozták, amit továbbít. Báthory tőle kért tájékoztatást az ügyben. Úgy tudja Váradon elegendő pénz van, ezért írt a váradi püspöknek, hogy legalább egy hónapot fizessen ki a gyulaiaknak. Kéri, hogy a püspök számára a Kamara is adjon ki utasítást arra nézve, hogy a továbbiakban is ő gondoskodjon a gyulaiak kifizetéséről, mert nem akarja vállalni.*”⁵⁴ Erdély ugyancsak elveszett Ferdinánd számára. Mágócsyban ekkor tudatosulhatott, hogy Gyula is idővel el fog veszni. Vagy az Oszmán Birodalom, vagy Izabella királyné seregei fogják bekebelezni. Mehmet szolnoki szandzsákbég levélben próbálta meggyőzni, hogy hódoljon be a szultánnak, eredménytelenül.⁵⁵ Bár Mágócsy az eseményekkel párhuzamosan igyekezett növelni a Gyula várához tartozó birtokokat, de az állandó háborús helyzetnek köszönhetően azok a birtokok, amelyeket elnyert a vár számára mint, például Ajtós és Györke falvak – elnéptelenedtek. Mágócsy Kászim beglerbég visszaszorításához az uralkodótól 1500 lovast és 400 puskás gyalogost kért. A kért sereget azonban nem mozgósították. A hadakozás költségeit Mágócsy számára az uralkodó 1558-ban, a korábban a csanádi káptalan kezén lévő mágócsi, pereskutasi, csanádi birtokok adományozásával igyekezett kompenzálni.⁵⁶

A Gyula várához közeli birtokokból származó jövedelmek hosszabb távon nem bizonyultak elegendőnek az erődítmény karbantartásához és a megfelelő létszámú katonaság fenntartására. Az erőd korszerűsítése ettől függetlenül folyamatos volt, de csak Kerecsényi László várkapitánysága idején vált intenzívebbé. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Mágócsy Gáspár bevételi forrásait egyre inkább a saját maga hasznára igyekezett fordítani. Mérföldkőnek számított, hogy 1558 novemberében Abaúj vármegyei birtokok (Rozgony, Szina és Bénye) tulajdonosává vált.⁵⁷ A királyság északi térségében a Bebek Ferenc által (még 1557-ben) vezetett lázadásnak köszönhetően Izabella királyné pozíciói jelentősen meggyengültek, több 1556-ban átpártolt főúr tért vissza ekkor I. Ferdinánd oldalára, Bebek Ferenc és Bebek György mellett Perényi Gábor nevét kell megemlítenünk. A politikai helyzet kiegyensúlyozottabbá vált a Habsburg uralkodó számára, amely kedvezett az Udvari

⁵³ Báthory (Bonaventura) András (1518k. - 1566) Erdély vajdája 1552 és 1553 között, a Magyar Királyság tárnokmestere 1544 és 1554 között, országbíró 1554 és 1566 között. Valamint Somogy, Liptó, Szepes, Szatmár és Szabolcs vármegyék főispánja. Az 1565-ös hadjárat során I. Miksa hadseregének főparancsnoka Lazar von Schwendivel egyetemben. A Báthori család családfája <http://genealogy.euweb.cz/hung/bathori3.html> (A letöltés ideje: 2019. május 12.) Wertner, 1900: 13–14. Zabardy Mátys váradi püspök a püspökség Békés vármegyéből származó tizedeinek bérbeadásával is igyekezett a gyulai vár pénzügyi helyzetét segíteni. Bunyitai 1883. 262.

⁵⁴ Oborni, 2002: 292–293.

⁵⁵ Kiss, 1954: 71.

⁵⁶ MNL OL A57. 3. köt. 512–513.

⁵⁷ MNL OL A57. 3. köt. 554–555. Az előző tulajdonosa a jószágvesztésre ítélt ecsedi Báthory György (Báthory András testvére) volt.

Haditanács által elfogadott azon törekvéseknek, amellyel az ország védelmi rendszerét kívánták megreformálni.⁵⁸ Mágócsy 1559-ben megvásárolta özvegy vingárti Horváth Gáspárné Likerka Johannától 40.000 forintért Torna várát és annak uradalmát.⁵⁹ Az uralkodó számára pedig kedvező lépésnek bizonyult, hogy az egykor kamarásmesterként szolgáló, 1544-ben elhunyt Horváth Gáspár birtokait tapasztalt katona fogja birtokolni.

Mágócsy többször is kérvényezte a lemondását Gyulai kapitánysága alatt. 1557-től folyamatosan kérte lemondásának elfogadását, többször olyan udvari emberek közvetítésével, mint Nádasdy Tamás vagy Verancsics Antal. A folyamatos török fenyegetés miatt azonban nem sikerült újabb várkapitányt találni Mágócsy helyére. 1558 novemberében saját maga próbált Bécsben az uralkodó elé járulni ügyével, de az udvar nem fogadta. December 8-án végül Dessewffy János győri püspök és királyi udvarmester közreműködésének köszönhetően a várkapitányi feladattal hevesi Bornemissza Benedek kassai várkapitányt bízta meg Mágócsy helyett. Bornemissza kapitánynak új állomáshelyén jelentős problémákkal kellett szembesülnie. Mágócsy bécsi tartózkodása alatt ugyanis a Gyulán állomásozó katonák több havi zsoldjuk elmaradása miatt zavargások törtek ki, amellyel szemben a vezetéssel megbízott Horváth Ferenc alkapitány tehetetlen volt. A problémának a kezelése illetve megoldása udvari segítséggel is hosszabb időt igényelt. A konfliktust végül Mágócsy közbenjárására és a zsoldok egy részének kifizetésével Bornemissza kapitány orvosolni tudta.

Mágócsy még egy darabig az új várkapitány szolgálatában lovaskapitányi tisztségben maradt Gyulán. Az együttműködés azonban rövid életű volt és tele volt konfliktusokkal. Bornemissza és Mágócsy felváltva küldtek panaszleveleket egymás felelősségre vonását kérve Nádasdy Tamás nádor felé. A folyamatos civakodás I. Ferdinándhoz is eljutott, aki biztosok útján kívánta ellenőriztetni a panaszokat, illetve bírósági tárgyalás keretein belül próbálta szembesíteni a feleket, eredménytelenül. Ám a gyulai vár parancsnokságát Bornemissza csak rövid ideig viselte, mivel a város vezetésével és a tisztsíjével (Mágócsyval ellentétben) összeférhetetlennek bizonyult.⁶⁰ 1559 nyarán Mágócsy távozott Gyuláról új otthonába, Torna várába. Itt a vár birtokosaként Torna vármegye főispáni tisztségébe iktatták.

Gyulai pályafutása során kereskedelmi ügyletei révén és a gyulai várnak juttatott birtokokból származó bevételek egy részének kisajátításával Mágócsy Gáspár megalapozta katonai hírnevét, illetve vagyoni helyzetének stabilitását.⁶¹ A vár fenntartására, a katonaság ellátására és zsoldjának biztosítására azonban nem bizonyultak elegendőnek azok az összegek, amelyeket az uralkodó birtokadományok révén igyekezett biztosítani. A bevételek 1559-re meg sem közelítették az 1552. évit,

⁵⁸ Pálffy, 1996: 163–196.

⁵⁹ Demkó, 1914: 218.

⁶⁰ Scherer, 1938: 138–142. Annak ellenére, hogy a vár bevételeiből tekintélyes részt a saját céljainak alárendelve költött el Mágócsy. Márki, 1884: 159. Mágócsy tisztsíjait több esetben birtokokkal igyekezett nagyobb hűségre bírni. Ezt a politikáját a gyulát követő állomásain is igyekezett megtartani.

⁶¹ Kerecsényi László gyulai várkapitány 1561. március 21-én kelt levelében tájékoztatja Nádasdy Tamás nádort, hogy a legjövedelmezőbb településeket a gyulai kapitányság fennhatósága alól az egri kapitányság hatáskörébe juttatta. Komáromy, 1906: 260–261.

mikor a vár ellátását 47 helységben, 464 adózó porta biztosította.⁶² 1554-ben a vár bevételei 10.000 forint körül mozogtak évente, ez évekkel később 6500 forintra csökkent.⁶³ Ezt a jelentős csökkenést igyekezhetett Mágócsy házasság útján szerzett javadalmakkal pótolni. Távozása előtti évben házasságot kötött haraklyáni Massay Euláliával a vagyonos Massay Imre leányával. A Massay család kiterjedt birtokokkal rendelkezett Arad, Békés, Bihar, Csanád és Zaránd vármegyékben. Massay Imre testvére László éppen a Gyula várával határos birtokok egy részének volt a földesura. Mágócsy távozásának egyik okaként ugyancsak megjegyezhető, hogy Massay László pártváltásának köszönhetően I. Ferdinánd megfosztotta annak Imre nevű fivérét birtokaitól.⁶⁴ A legésszerűbb indoka a távozásra azonban az alföldi településeken drasztikusan csökkent az adózó jobbágyporták száma az évtizedek óta tartó harcoknak köszönhetően. Ez a helyzet és Mágócsy által kialakított és képviselt birtokpolitika, a gazdasági bevételek más régióba történő átcsoportosítását, befektetését szorgalmazta.

Mágóchy Gáspár és a tornai uradalom által biztosított lehetőségek

Mágócsy Gáspár és családjának Tornára történő átköltözése nem csak neki, hanem az uralkodónak is kedvezett.⁶⁵ Mágócsy a kevesebb vagyonnal rendelkező, de a Ferdinánd király hűsége alatt szolgáló tisztek körében is népszerű volt. Példaként megemlíthetjük az Abaúj vármegyében található Regéc várának urát, Alaghy Jánost, illetve a később a Szepesi Kamarában királyi biztосként működő Réghy Kelemen.⁶⁶ Mágócsy 1570-es évek birtokpolitikájában Réghy Kelemen, királyi megbízottként és mint a Szepesi Kamara képviselője pozitív szerepet játszott.⁶⁷ 1570-ben az Alaghy-örökség átvételkor a Miksa király által felállított bizottság egyik tagjaként támogatva Mágócsy törekvéseit.

Mágócsy tornai birtokainak szomszédságában található urak között megemlíthető Dobó István, aki Pányok, Gönc és Telkibánya települések földesuraként megbízott tisztjei által volt jelen a térségben, Domonkos nevű fivérével együtt. Mágócsy a legszorosabb kapcsolatot a szomszédos birtokosok közül Alaghy Jánossal és Perényi

⁶² Kenyeres, 2001: 1355. Egerben – Mágócsy későbbi állomáshelyén - ebben az időszakban 23 helységben 169 adózóporta biztosította a vár ellátását.

⁶³ Szántó, 1977: 3.

⁶⁴ Márki, 1892: 358.

⁶⁵ 1556-ban I. Ferdinánd pozíciói jelentősen meggyengültek a térségben, mivel Borsod, Gömör, Abaúj és Zemplén vármegyék főurai: Bebek Ferenc, Bebek György, Báthory György, Perényi Gábor és a Serédy Benedek örökségét kezelő Némethy Ferenc Tokaj várkapitányaként Izabella királyné oldalára pártoltak át. 1558-ban, a Szapolyai ház térségben kialakult fölényét Bebek György pártváltása döntötte meg. Perényi Gábor szintén ebben az évben nyert megbocsátást a Habsburg uralkodótól és tért vissza a Magyar Királyság oldalára kiterjedt abaúji, zempléni birtokaival. I. Ferdinánd királynak azonban feltétlenül szüksége volt olyan megbízható birtokosokra, akik egy esetleges Erdély felől érkező támadás esetén az uralkodó ház érdekeit, hadakozási szükségleteit fenn tudják tartani.

⁶⁶ MNL OL E 148 549.15. (5994-es mikrofilm) Réghy Kelemen az 1550-es években fegyveres konfliktusban állt a Bebek családdal és annak familiárisával, felsővadászi Rákóczi Mihállyal, aki 1559 és 1560 között az abaúji alispáni címet viselte. Csoma, 1897: 472-481. Réghy Kelemennek a Szepesi Kamara alkalmazottjaként sok bosszúságot okoztak továbbá a Bebek a királyi adók beszedésének meggátolásával. Póka, 2017: 443-445.

⁶⁷ MNL OL E 148 493.53. (5977. sz.-es mikrofilm)

Gáborral tartotta fenn. Erre utal, hogy a közbenjárásának köszönhetően kártérítés kifizetésével a Alaghy János megúszta a kassai polgárok ellen elkövetett hatalmaskodások jogi következményeit.⁶⁸ A kétes ügyek mellett Alaghy a végrendekezésének végrehajtásában is számíthatott a tornai vár urára. 1565-ben kelt végrendeletében végrehajtójául kérte fel Mágócsy Gáspárt.⁶⁹ A közvetítés és, a testamentum végrehajtásán kívül gazdasági és hadászati kapcsolat is volt a környék földesurai között. Mágócsy a Bebek családnál egykori felettesének, Patócsy Ferencnek a leánya révén lehetett ismerős, akit Bebek György 1553 előtt vett feleségül.⁷⁰

A katonai szerepvállalás különösen fontosnak ígérkezett az északi térségben. Kiemelkedő feladat volt Tokajnak, mint kereskedelmi és katonailag fontos stratégiai központ visszafoglalása.⁷¹ A regionális katonai vezetés pedig nagy szerepet szánt Mágócsynak. Telekessy Imre főkapitány utódjaként szolgáló Zay Ferenc oldalán szerepet vállalt a katonai offenzívákban. Az 1561-ben az Erdély ellen indított, Heraklides Jakab moldvai fejedelmet támogató hadmozdulatok aktív részese volt. 1562. januárban a Szatmár vármegyei Olcsvát ostromolta. Itt sérüléseket szenvedett, melynek következtében tornai várába szállították. Sebesüléseiből viszonylag gyorsan regenerálódhatott, mivel ez év júniusában Bebek György vezetésével újabb katonai akcióban vállalt szerepet Sárközy Mihály ajnácskői kapitánnyal, Wesselényi Farkas lovastiszttel⁷² és Alaghy János regéci kapitány lovascapataival. Az akció célja Hasszán füleki bég elfogása volt Balog váránál. A rajtaütés egy, a Bebek család udvarában szolgáló „beépített”, Predovics (magyar nevén Török Ferenc) nevű „ügynöknek” köszönhetően, az oszmán csapatok fölényes győzelmével végződött. Mágócsy Gáspár ezúttal súlyos sérüléseket szenvedve fogságba került, Bebek Györggyel, Sárközy Mihállyal és több kisebb rangú tiszttel együtt. Istvánffy Miklós históriájában megemlíti, hogy Hasszán bég Mágócsyt súlyos állapota miatt 14 000 aranyforint ellenében hajlandó volt elengedni, míg Bebeket Konstantinápolyba vitették, Sárközyt pedig a fogsága alatt halálra verték.⁷³ A tornai vár urának aktivizálnia kellett kapcsolati hálójának tagjait. A kért összeget közvetítői útján több helyről hitelezve sikerült összegyűjtenie. Nagy segítséget jelentett, hogy a terjedő protestantizmus mecénásaként számos jóakarója és üzleti partnere volt a nagyobb mezővárosokban. A prédikátorként tevékenykedő követeknek és felesége családjának, a Massaiak Bihar vármegyében viselt pozícióinak ugyancsak elévülhetetlen érdemei lehettek ez ügyben. Debrecenben, Duskás Ferenc vagyonos tőzsér (a város későbbi főbírája) hajlandó volt a váltságdíj egy részét meghitelezni. Mágócsynak a kereskedővel való kapcsolata - a kölcsönös gazdasági együttműködés jegyében - 1565-ös hadjárat katonai élelmezését illetően is fennmaradt. A teljes összeget azonban

⁶⁸ Illéssy, 1899: 133.

⁶⁹ MNL OL E 148 549.15, (5994. sz.-es mikrofilm)

⁷⁰ Ez utóbbi házasságnak köszönhetően több alföldi településen lett birtokos az ifjú Bebek, ezek közül Gyulavarsányban és Eleken, ahol Mágócsy Gáspár is rendelkezett 2-2 portával. Rácz, 1880: 101.

⁷¹ ARSJ 340. Nr. 50. Alaghy János Némethy Ferencsel folytatott levelezéséből erre is következtethetünk.

⁷² Wesselényi Farkas (1502-1582) Nógrád vármegyei származású katonatiszt felemelkedése a Bebek bukásával vette kezdetét. Részt vett Szécsény 1562-ben, illetve Szádvár 1567-ben történő ostromában. Deák, 1878: 7. A Bebek birtokokból Miksa király 1568-ban őt is részesíti MNL OL A 57 3. köt. 912.

⁷³ Istvánffy, 2003: 324–326. Ez az ár hetekkel később 20 000 aranyforintra emelkedett.

Debrecen lakossága nem teljesen tudta biztosítani, így Perényi Gábortól is kénytelen volt segítséget kérni, aki ennek készségeleget is tett. Erről tanúskodik Mágócsy Gáspár magyarul írt köszönőlevele az abaúji zempléni főispánnak.⁷⁴ Pénzügyi segítséget nyújtott továbbá Rimaszombat és Szikszó városa is. A viszonylag gyors közbenjárásnak köszönhetően, 1562 októberében Mágócsy Gáspár kiszabadult Hasszán füleki bég fogságából.⁷⁵ A hitelek törlesztése azonban Mágócsy tartalékjait jócskán felemésztette, ennek függvényében az elkövetkezendő években igyekezett fokozni birtokszerzési tevékenységét. A következő év végén elnyert egri kapitányi cím, amely elsősorban családja régi ismerőseinek, Verancsics Antalnak volt köszönhető, egy gazdagabb régió fejévé emelte Mágócsy Gáspárt. Verancsics személyes ajánlásával sikerült ugyanis elnyernie a pozíciót és ezzel együtt a borsodi főispáni címet is. Az ajánlásban szerepe lehetett annak az eseménynek is, hogy Bornemissza Benedek a gyulai vár ellátására 6 adózó kun települést csatolt el az egri vár fennhatósága alól, amely miatt Verancsics panaszt tett ellene.⁷⁶ A közös vetélytárs kölcsönös szimpátiát eredményezhetett a tornai főispán és az egri püspök között. Mágócsy Egerbe kerülésének idején azonban már néhány éve a tehetségesebb Kerecsényi László látta el Gyula várának vezetői teendőit. Mágócsy Kerecsényi közreműködésével jelentős katonai eredményeket ért el Tokaj védelmekor 1565-ben.⁷⁷ A gyulai és egri várkapitány között szoros összhangnak kellett lennie a hadakozás idején. Az építkezés és az adóbeszedés terén azonban akadtak konfliktusok, például a Kerecsényi Nádasdy Tamáson keresztül kérvényezte, hogy Debrecen közmunkával és egyéb költségekkel támogassa a gyulai vár renoválását, amely támogatást korábban Eger várának érdekében használtak fel. Az egri vár körüli munkaszervezés nehézségei, a katonatisztek és vezetők fluktuációja, a reformáció térnyerése Verancsics önkéntes visszavonulását eredményezte.⁷⁸ Mágócsy 1563-ban, már jelesebb eseményeken is részt vett, többek között a pozsonyi koronázó országgyűlésen, ahol Draskovics Gáspárral együtt 72 lovassal jelentek meg.⁷⁹

Egri várkapitányságának kezdete

Mágócsy kinevezésének különösen kedvezett, hogy 1563-ban az egri püspök lemondott az egri vár bevételeinek egyharmadáról, az egyház részéről pedig a gazdasági ellenőrzést felfüggesztették. A püspökség azonban továbbra is igény tartott az egyház tizedbevételeire, a káptalan fenntartotta igényét saját birtokai felett, illetve a püspököknek a bevételekből éves járadékkal tartoztak. Az egri vár állami felügyelet alá került Kenyeres István kutatásai alapján speciális esetnek mondható. 1563-ig a két egri várnagy közül az egyik a püspököknek tartozott számadással. Verancsics távozását követően azonban egyedül a király által megbízott emberek felügyelték a bevételeket

⁷⁴ MNL OL R319 No. 1549.

⁷⁵ Szabó, 1987: 167.

⁷⁶ Borovszky, 1910: 195.

⁷⁷ ÖStA HHStA Türkei I. Karton 19. Konv.5. 1565 VI. fol. 131. Miksa császár latin nyelvű fogalmazványban közönte meg az oszmán támadás kivédését.

⁷⁸ Borovszky, 1910: 196–204.

⁷⁹ archivum.piarista.hu/arisztokracia/ (A letöltés ideje: 2019. augusztus 19.)

és azok elosztását. A kamarai felügyelő, az úgynevezett ellenőr (contrascriba) feladata, akinek beosztottjai közé tartoztak a kulcsárok. A várnagyok pozícióját felváltotta az egy személyes főkapitányi pozíció.⁸⁰ Mágócsy Gáspár 1564 márciusában lett Eger várának főkapitánya. A gyulai ténykedésével ellentétben, Egerben már az uralkodó által támogatott állami intézmények ügyeltek a visszásságok elkerülésére. Az új kapitánynak elviekben nem volt beleszólása a birtokigazgatási kérdésekbe. A gyakorlatban azonban 1564-től számos esetben kellett Mágócsynak beleavatkoznia a bevételek beszedésébe, mivel a várnak adózó települések portáinak jelentős része a Hódoltság peremvidékén volt. Az adóbeszedés kivitelezhetetlen volt nagyobb katonai csapatok nélkül, melyekért a vár parancsnokaként a kapitány volt felelős.⁸¹ A szervezeti struktúra, Eger speciális fejlődésének köszönhetően kiépítettebb volt.

Mágócsy bevételeinek stabilizálódása és növekedése, észrevehető a korszakban. Az észak-magyarországi főurakkal, várnagyokkal folytatott borkereskedelemnek köszönhetően jelentős vagyonra tett szert, amellyel befektetéseit tovább tudta gyarapítani. Az egri vár bevételeinek köszönhetően várkapitánysága idején nem uralkodtak olyan zűrzavaros állapotok, mint gyulai kapitányságának utolsó éveiben. A kötöttségek ellenére Mágócsy az egri vár uraként igyekezett a katolikus intézmények kárára vagyont szerezni, a korábbi birtok és vagyonszerzési stratégia, jóakarójának Verancsics Antal felháborodása és folyamatos tiltakozása ellenére sem szakadt meg. Az 1565-ös hadjáratnak köszönhetően az erdélyi fejedelem befolyása alól több közeli birtok szabadult fel, s ezáltal a vár bevételei is jelentősen megnövekedhettek. Mágócsy katonai sikerei pedig csak tovább emelték presztízsét, a nyíltan protestantizmust támogató Miksa királynál. Az egri kapitányi címmel együtt több vármegye: Külső-Szolnok, Heves és Borsod vármegye főispáni címét is elnyerte.⁸² A közigazgatási tevékenységet tekintve ez hasonló politikai előrelépést jelenhetett, mint gyulai kapitánysága idején, amikor Csanád, Békés és Zaránd vármegyék főispáni címeit viselte. A vármegyék vezetése azonban nagyobb feladatokkal járhattak, az adózó porták tekintetében pedig jelentősebb vagyoni szintet képviseltek, mint a dél-alföldiek.

Összefoglalás

Tanulmányomban igyekeztem elsősorban a Mágócsy Gáspár birtokszerző stratégiáján keresztül betekintést nyújtani karriertörténetébe.

Mágócsy Gáspár, a középkori Magyar Királyságban született, köznemesi származású katona pályaképe néhol speciálisnak tekinthető, néhol pedig a kor tipikus jegyeit viseli magán. A feltörekvő homo novus, aki minden lehetőséget megragad arra, hogy dinasztiájának kedvezőbb lehetőségeket nyújtson politikai zűrzavarral teli, polgárháborús eseményekkel tarkított térségekben, nem tekinthető egyedülállónak. A korban több olyan család tudott köznemesi származása ellenére magas ívű pályát fel-, illetve kiépíteni, hogy azáltal az elit körébe tudjon felemelkedni. Ide tartoznak a

⁸⁰ Kenyeres, 2001: 1357–1370.

⁸¹ Kenyeres, 2001: 1371–1372.

⁸² Szabó, 1986: 1128.

Dobók, Kerecsényiek, Serédyek. Mindhárom család tagjaira jellemző, hogy elsősorban katonai pályafutásuknak, szolgálataiknak köszönhetően tudtak magasabb társadalmi rétegbe emelkedni. A Mágócsy család esetében megfigyelhetünk egy elég ambiciózus testvérpárt, akik vélhetőleg tudatosan helyezkedhettek az 1550-es években ellentétes oldalra, hogy a családjuk jövőjét biztosítani tudják. András inkább a „toll”, Gáspár pedig a „kard” embere volt. Az események azonban mégis úgy hozták, hogy a katona Gáspár tudott élete során nagyobb vagyont felhalmozni saját maga és családja számára. Pályafutásához igyekeztem vázaltszerűen felsorakoztatni – kronológiai sorrendben – élete legfontosabb eseményeit, illetve górcső alá venni, hogy melyek voltak azok a hatások, amelyek miatt pályafutásának sikereit elérhette. Ez utóbbin keresztül betekinthetést nyerhetünk társadalmi elhelyezkedéséről. Tanulmányomban igyekeztem összefoglalni Mágócsy Gáspár életútjának első felét egészen egri várkapitányságának kezdetéig. A tornai vár urának életéről eddig rövidebb eseménytörténettel tarkított munkák születtek. A karriertörténetének illetve élettörténetének részletes tárgyalását illetően még nem született nagyobb terjedelmű összefoglaló munka. Irodalomtörténeti és vallástörténeti vonatkozásait Szabó András munkáin keresztül, míg gazdaságtörténeti szempontból H. Németh István tanulmányán⁸³ keresztül ismerhetjük személyét. A sokoldalú homo novus személyes sikertörténetének kérdésköre számos kérdést hagy nyitva, amelyeket források hiányában nem tudunk megválaszolni. A birtokpolitikáján és gazdasági stratégiáin, kapcsolati hálózatán keresztül viszont egy érdekes karriertörténet körvonalait fedezhetjük fel.

Források:

ARSJC = Arhivele Statului Jud. Cluj (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára)

340 Az Eszterházi–Mikó család levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii (1527-1867)

E 148 Magyar Kamara Archívuma Neo-regestrata Acta (1527-1900)

P421 Keglevich család kistapolcsányi levéltára (1527-1866)

R319 Családok, személyek szerinti iratok gyűjteménye

ÖStA HHStA Türkei = Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Türkei I. (online-Hungaricana)

UEC = Urbaria et Conscriptiones. Registrata. Arcanum DVD kiadvány

A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16-17. században internetes adatbázis archivum.piarista.hu/arisztokracia

⁸³ H. Németh István: Szabad királyi városok és nagybirtokosok konkurenciája (A felső-magyarországi városszövetség és Mágócsy Gáspár) In: *Sic itur astra* 1994. 1-2. sz.

Miroslav Marek európai arisztokrata és uralkodó családok genealógiai adatbázisa
genealogy.euweb.com

Szakirodalom

- Bácskai, 1991 = Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV-XVI. században. Gyula, 1991.
- Bártfai Szabó, 1904 = Bártfai Szabó László: Ghymesí Forgách Ferenc 1535-1577. Budapest, 1904.
- Bessenyei, 1994 = Bessenyei József (szerk.): Enyingi Török Bálint oklevéltára. Budapest, 1994.
- Blazovich, 1982 = Blazovich László: A mezővárosi fejlődés néhány sajátossága a középkori Hódmezővásárhelyen és környékén. Századok, 1983. 2. sz. 394-403.
- Borovszky, 1897a = Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. 1. köt. Budapest, 1897.
- Borovszky, 1897b = Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. 2. köt. Budapest, 1897.
- Borovszky, 1910 = Borovszky Samu (szerk.): Heves vármegye története. Budapest, 1910.
- Bunyitai, 1883 = Bunyitai Vince: A váradi püspökség története II. Nagyvárad, 1883.
- Csepregi, 2002 = Csepregi Zoltán: A reformáció kezdetei Brandenburgi György gyulai és vajdahunyadi uradalmaiban 1520-1530. In: Egyháztörténeti Szemle, 2001. 2. sz. 35-45.
- Csoma, 1897 = Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897.
- Deák, 1878 = Deák Farkas: A Wesselényi család őseiről. Budapest, 1878.
- Demkó, 1914 = Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. Hadtörténeti Közlemények, 1914. 1. sz. 210-233; 423-441; 573-638.
- Illéssy, 1899 = Illéssy János: Az Alaghy család története. Nagy Iván családtörténeti értesítő I. kötet. Szerk.: Komáromy András – Pettkó Béla Budapest, 1899. 129-141.
- Istvánffy, 2003 = Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. 2. kötet. Budapest, 2003.
- Karácsonyi, 1896a = Karácsonyi János. Békés vármegye monográfiája I. köt. Gyula, 1896.
- Karácsonyi, 1896b = Karácsonyi János. Békés vármegye monográfiája III. köt. Gyula, 1896.
- Kenyeres, 2001 = Kenyeres István: A végvári uradalmak gazdálkodása a 16. században. Századok, 2001. 6. sz. 1349-1412.
- Kenyeres, 2002 = Kenyeres István: XVI. századi uradalmi utasítások – Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. I. köt. Budapest, 2002.

- Kiss, 1954 = Kiss István: Főurak és parasztok a 16. századi honvédő harcokban. Hadtörténeti Közlemények, 1954. 2-3. sz. 61-75.
- Komáromy, 1889 = Komáromy András: Forgách Imre naplója. Turul, 1889 2. sz.
- Komáromy, 1904 = Komáromy András: Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz. Történelmi Tár, 1904. 2. sz. 266-291.
- Komáromy, 1906 = Komáromy András: Kerencsényi László levelei Nádasdy Tamáshoz. Történelmi Tár, 1906. 1. sz. 103-138.
- Márki, 1884 = Márki Sándor: Mágócsy Gáspár öröksége. Történelmi és régészeti értesítő, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat közlönye, 1884. IV. füzet 157-168.
- Márki, 1892 = Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város monográphiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. köt. Arad, 1892.
- Nagy, 1860 = Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. IV. köt. Pest, 1860.
- Németh, 2001 = Németh Csaba: A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2001. 1-2. sz. 141-170.
- Oborni, 2002 = Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552-1556. Budapest, 2002.
- Oborni, 2003 = Oborni Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557-1563. Történelmi Szemle, 2003. 1-2. sz. 110-127.
- Pálffy, 1996 = Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz) In: Történelmi Szemle, 1996. 2-3.sz. 163-217.
- Pálffy, 1997 = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány helyettesek Magyarországon a 16-17. században. Történelmi Szemle, 1997. 2. sz. 257-288.
- Póka, 2017 = Póka Ágnes: Gyulai Thorda Zsigmond pályafutása. Fons, 2017. 4. sz. 411-462.
- Rácz, 1880 = Rácz Károly: A zarándi egyházmegye története, Arad 1880.
- Scherer, 1938 = Scherer Ferenc: Gyula város története. I. köt. Gyula, 1938.
- Szabó, 1987 = Szabó András: Mágócsy Gáspár és András udvara. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes Budapest, 1987. 163-182
- Szabó, 1986 = Szabó János Győző: Észrevételek a Magyar Életrajzi Lexikon negyedik kiadásához. Századok, 1986. 5-6.sz. 1121-1128.
- Szántó, 1977 = Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítésének és fenntartásának költségei Magyarországon a XVI. század második felében. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 1977. 58. tom. 21-45.
- Szeremlei, 1907 = Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története 3. köt. Hódmezővásárhely 1907.

Tóth, 2003 = Tóth Péter: A Lengyel Királyi Kancellária Libri Legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai II. 1526-1541. Miskolc, 2003.

Veress, 1938 = Veress Endre: Gyula város oklevéltára. 1313-1800. Budapest, 1938.

Veress, 1901 = Veress Endre: Izabella királyné. Budapest, 1901.

Wertner, 1900 = Wertner Mór: A Báthoryak családi történetéhez. Turul, 1900. 2. sz. 6-29.

Zsilinszky, 1888 = Zsilinszky Mihály: Patócsy Ferenc. Századok, 1888. 7. sz. 611-621.

BODNÁR TAMÁS

A BORSOD VÁRMEGYEI FARKASÁLLOMÁNYRA VONATKOZÓ 18-19. SZÁZADI ADATOK, AVAGY FARKASOK A MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

A tanulmány a farkas szimbolikájától kiindulva, ennek címeralakként való felhasználásán keresztül mutatja be a vadállat őskorba visszanyúló jelentőségét, a farkassal kapcsolatos hiedelmeket, illetve a vele kapcsolatos téves képzetek máig nyúló negatív hatását. Források segítségével mutatja be a korai újkorban élő embereknek ezen vadállattal való kapcsolatát. Ennek részeként ismerteti a vármegyének a farkasok kiirtásával kapcsolatos rendeleteit, valamint és az 1848-ig fennmaradt, kilőtt példányok számával foglalkozó statisztikákat.

A farkas (*canis lupus lupus*) természetének megítélése még manapság is visszás, hiába élünk a 21. század Európájának közepén. Mint természetszerető és azt lehetőségeihez képest védő ember, ezt a rövid tanulmányt a Magyarországon újra megtelepedő ragadozó védelmének szánom. Inspirál emellett, hogy családom a Zempléni hegység vidékéről származik és fiatalként sokat jártam az ottani hegyeket, ahol tudvalevőleg a hazánkban 1983-tól újra megjelent farkasok legrégebben és talán legjelentősebb számban élnek.

A farkas a történelem folyamán végig kísérte az emberiséget mind valóságos, mind mitikus formájában. Ma már egyre inkább csak a legendákban, illetve a képernyőkön, a fantasy filmekben van jelen.

Tény, hogy őskori elődünk megszelídítette a farkast és annak egy-két fajtársát, melyeknek utódai ma is itt élnek velünk változatos formájukban, de természetük az emberi beavatkozás következtében már nagyon különbözik ősük egyenes ági vad leszármazottaitól. Nem mellékes, hogy az őskorban és bronzkorban élő ember a farkast a rókát és a vadmacskát bizonyára prémjéért vadászta.¹

Az egyik legrégebbi és legismertebb, a vaskor hajnaláig visszanyúló „pozitív” farkas legenda, Romulus és Remus története, akiket egy farkasszuka nevelt fel. Ennek emlékére tartották évente a rómaiak a lupercalia ünnepét. A római hadseregben a hadijelvény, a signum hordozója csata idején farkaskoponyát helyezett sisakjára, melyet hátára leomló farkasbőr borított.

Emellett számos ókori és középkori európai nép tisztelte a farkast, mely megjelent mitológiájában is, így a dákok, trákok, kelták és a skandináv népek. A magyar mitológiában is feltűnik, nevének kimondása azonban a korabeliek hite szerint szerencsétlenséget okozott, ezért farkat hordozó állatnak, azaz farkasnak nevezték. A bibliában egyértelműen negatív hasonlatokban tűnik fel a gonoszság, a vérszomj és a kapzsiság megtestesítőjeként. A középkor végi, korai újkori ember legfőbb olvasmánya tehát ezt a negatív töltetet sugározta olvasói és hallgatói felé, az ezeken felnövő új nemzedékeket átítatva az egyébként sem népszerű ragadozó iránti gyűlölettel. A magyar közmondások és szólások az állatokat egy-egy jellemző tulajdonsággal ruházzák fel, példának okért a rókát a ravaszsággal, a kutyát a hűséggel összekapcsolva

¹ Kőhegyi, 1969: 574.

emlegetik leginkább, a farkasnál viszont a negatív tulajdonságok vannak túlsúlyban. „*A farkas ritkán eszik sült búst. A farkas szájából ritkán esik ki nyálazatlan a malac. Alázatos, mint a verembe esett farkas. Farkasnak mondják: Paternoster; ő azt mondja: bárányláb. Farkasnál is kegyetlenebb. Megjobbult, mint a farkaskölyök. stb.*”²

A legendákban élő farkasember és szakállas farkas mítosza legalább évezredek múlta tekint vissza. Utóbbi állítólag nyugat európai eredetű, s egy 1605-ben Amszterdamban megjelent könyv szerint nem egyéb, mint varázsló vagy valamely bűbajos, aki derekára tekerve farkasbőrből készült bűvös övet visel, vagy magát a sátántól ajándékba kapott kenőccsel bekenve vad, vérszomjas farkassá változik. Farkas-ként azután kiássák és felfalják a halottakat, megtámadnak és megölnék minden élő, sőt még saját hozzátartozóiknak sem kegyelmeznek.³ A szakállas farkas hiedelmére példát Borsod megye levéltárában is találunk. A Szikszó-Pálfala-Arnót közötti határjárás alkalmával 1769-ben említettek a tanúk egy csordást, aki holta után visszajárt: „*Hallotta a tanú, hogy a két helységnek, úgymint Pálfalvának és Arnótnak határján egy csordást megégettek volna halála után, azért, hogy szakállas farkasnak mondták lenni, és holta után járt volna az embereket ijesztani. Az kinek is megégettetett helyén, amint a tanúnak azt mások mutatták, sokáig nem nőtt egyéb bodzánál. Az mely helyet most is kimutatta a tanú, s megmértén, a Szikszóra járó úttul esik mintegy nyolc-kilenc ölhyire az pálfalusi határ felé.*”⁴

A legendákon innen, a valóságban a farkasok három-öt, de akár tizenkét egyedből álló falkákban élnek, amelynek alapja a családi közösség, amelyhez a vezérpár mellett idősebb testvérek, nagynénik, nagybácsik csatlakoznak, olykor felbukkan egy-egy idegen egyed is. A falkák élőhelye jobbára egy tíz-húsz kilométer átmérőjű földdarab, de ha megfelelő élelem áll rendelkezésre, egy európai farkas család nyáron hat-tíz kilométer sugarú körön belül vadászik. 22-26 hónapos koruk után szaporodnak, kotorékként más állatok (róka, borz) üregeit alakítják át. A nagy alomszám ellenére nem szaporá állatok, a három éves kortíz állatból egy-két egyed éri meg. A farkas vérbeli ragadozó, mindent legyűr az egértől kezdve a legnagyobb gímszarvasig, de növényeket is, főként fekete áfonyát fogyaszt. Hozzá tartozik a régi ember és farkas közötti ellentét, hogy nem tud ellenállni a kicsapott háziállatoknak sem.⁵ Erre Magyarországon is van példa, legutóbbi a Füzéren előfordult eset, amikor 2019 nyarán egy helyi gazdálkodó fiatal szarvasmarháját ejtették el.⁶

A farkasok száma az egész világon, így Európában is megfogyatkozott a 20. századra. Angliából már 1289-ben kipusztították, Skóciában nem sokkal később, Írországbán pedig 1709-ben pusztult ki. 2000 körül kontinensünk hat országában élt ezernél, tizenegy államban ötszáznál több farkas. A világon a legtöbb Oroszországban él, ahol számukat 25 és 60 ezer közé teszik.⁷

Romániában a Kárpátokban 2000-3770, Szlovákiában 800-1000 egyedet becsülnék. Szomszédaink közül Ukrajnában 2000, Szerbiában 500, Szlovéniában 20-40,

² Margalits, 1897: 218–220.

³ Kovács, 2007: 21.

⁴ MNL BAZML IV. 501. c. XVIII. XXVI. 2316.

⁵ Kovács, 2007: 22–25.

⁶ MTI 2019. <https://168ora.hu/itthon/a-borsod-abauj-zemplen-megyei-fuzer-hatarozatot-fogadott-el-hogy-farkas-es-hiu-zbarat-telepuless-akar-lenni-171744> (A letöltés ideje: 2019. július 28.)

⁷ Kovács, 2007: 27–29.

Horvátországban 10-150 egyed él, Ausztriában viszont kipusztult. Hazánkban, egy 1990-ben kiadott nemzetközi felmérés szerint a farkas kipusztult fajként szerepelt, noha akkor már újra megtelepedett néhány egyed. 2003-ban ötven példánynál kevesebbre teszik a magyar állományt, de elég nagyok a véleménykülönbségek, aminek az lehet az igazi oka, hogy még a hazai kutatók sem tudják pontosan hány példány él nálunk.⁸

A Kovács Zsolt által összegzett legújabb kutatások szerint felettébb sok körülménynek kell egybeesnie ahhoz, hogy a farkas emberre támadjon és sikeresen el is pusztítsa áldozatát. Ilyen lehet például a kiéhezetség és bizonyos betegségek, leginkább a veszettség, mely betegség következtében valóban rátámadnak az emberre. Hitelt érdemlő sikeres támadásról azonban tetemes szakirodalom áttanulmányozása után sem olvashatunk.⁹ A 19. század végi vadászati szakkönyvek szerint a farkas az éhségtől gyötörve, csak legvégső elkeseredésében képes emberre támadni, de olyan félénk, hogy a kakaskukorékolástól vagy a tűzkő szikráitól is megriad.¹⁰ Erre egyébként egyedülálló példánynak nincs is mersze, falkában annál inkább, de még magános ember is fel tudja használni az állatok természetes félénkségét. Legjobb erre a lámpa, a lánccsörgetés, valamint a lovas kocsik és szánok csengettyűi.¹¹ Az újabb keletű szakirodalomban pedig már szinte nem is szerepel az emberevő farkasok legendája.¹²

Magyarországon jelenleg fokozottan védett faj, de akkor sem kellene attól tartanunk, hogy elszaporodik, ha illegális vadászata, – amelyet sajnos tényként kell kezelnünk – nem lenne jelen.¹³ Hazánkban jellemzően nem a természetes környezetben könnyen hozzáférhető táplálékát, a beteg, legyengült állatokat fogyasztja. Vadállományunkat vadőrök, vadászok „gyomlálják”, mihamarabb kilövik a selejtes állatokat, a farkasnak jobbára az egészséges állományból jut zsákmány.¹⁴ Tápláléka a rovaroktól és apró madaraktól, rágcsálóktól kezdve a patás rőt vadakig terjed, de a csigát, halat, erdei gyümölcsöt sem veti meg. Statisztikai adatok alapján viszont kiderül, hogy zsákmányállatainak több mint 70%-a szarvas és vaddisznó, de az elsőik között szerepel még az őz és a kóborkutya is. Természetesen, a gazdáknak nem kis kárára, a legelőkön tartott állatállományt is tizedelik, ez az arány azonban nem magas, Szlovákiában a juhállomány kevesebb, mint 0,14%-át ejtik zsákmányul.¹⁵ Utóbbiak ellenére a farkasnak van létjogosultsága hazánkban, a régi tévhiteket kell eloszlatni és megfelelő módon kell védeni a veszélyeztetett legelő állatállományt.

Magyarországon a farkas legnagyobb táplálékkonkurense a kóbor kutya, amely kategóriákkal nagyobb károkat okoz a természetben, mint azt sokan gondolják. Számuk ugyanis elképesztően magas. 2002-ben 31 000 kóbor kutya lelövését jelentettek be, de a 2005/2006-os vadászati idényben is 14 441 példányt lőttek le. Ha minden egyes példány csak tíz dkg húst fogyaszt naponta, az akkor is több mint napi

⁸ Uo. 30–31.

⁹ Uo. 47.

¹⁰ Cserszilvásy, 1896: 212.

¹¹ Diezel-Mika, 1899: 377.

¹² Kovács, 2007: 51.

¹³ Uo. 60.

¹⁴ Uo. 62.

¹⁵ Uo. 65–67.

3000 kg hús! Tehát, ha az előbbieken megadott kóborkutya példányszámokkal számolunk, akkor a farkas megjelenése és megtelepedése semmi újat nem jelent a hazai vadállomány szempontjából.¹⁶ Az előzőek szerint pedig a kóborkutyákhoz képest a farkasok száma elenyésző, említésre sem érdemes hazánkban.

Megemlítenénk, hogy jelen cikk szerzője szintén nem egy estben találkozott nagyvadat hajtó és kerítő, összedolgozó kóbor kutya falkával.

A farkasokkal szembeni előítélet sajnos a mai napig élő jelenség, a lakosság több mint fele szerint a farkas nagyon veszélyes. A falvakban élők sokkal veszélyesebbnek tartják ezt az állatot, mint a nagyvárosokban élők. A státus növekedésével növekedni látszik a pozitív megítélés aránya is. Sajnos tény, hogy a kiemelt védelem ellenére nem emelkedik a faj állománya, noha a hazai élőhelyük vélhetően több példány eltartását tenné lehetővé, amiből következik, hogy a farkast illegálisan továbbra is vadásszák. A vadászok(!), vadgazdák(!), valamint a lakosság meggyőzése lassan halad, ezért még továbbra is negatív megítélés alá esnek. A farkas kiemelten védett faj, elejtése mindenkor tilos, ezért még nagyobb veszélynek vannak kitéve, mert ott lövik őket, ahol érik.¹⁷

Magyarországon a farkas a 20. század előtt mindig jelen volt, legkorábbi leletei félmillió évesek. A Magdeburgi krónikában, a 790-es években Emmeranus térítő szentet azzal az érveléssel beszélték le a pogány avarok térítéséről, hogy a frank háborút követő pestisjárványokon kívül még a pannóniai erdő rengetegekben élő fenevadak sokasága is tetézi a veszélyeket. Ezek a fenevadak valószínűleg nagyrészt farkasok lehettek.¹⁸

Mi sem bizonyítja jobban az ordasok egykori megyénkbeli elterjedését, mint levéltárunk kéziratos térképein fellelhető földrajzi nevek:

Center: Farkas verem, Farkaslyuk¹⁹.

Cserépfalu: Farkas kő völgy²⁰, Kis farkaskő, Nagy farkaskő.²¹

Csernely: Farkas hegye, Farkas völgye.²²

Dubicsány: Farkas szög.²³

Edelény: Farkas kút lápa.²⁴

Hejőszalonta: Farkas szög.²⁵

Járdánháza: Farkas lápa.²⁶

Kisgyőr: Farkas mező.²⁷

Kissikátor: Farkas kút.²⁸

¹⁶ Uo. 75–77.

¹⁷ Uo. 82–83.

¹⁸ Uo. 32.

¹⁹ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 61. 19. század előtt.

²⁰ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 37. 1788.

²¹ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 37/2. 1788.

²² MNL BAZML XV. 6. a. BmT 82/1. 18. század vége.

²³ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 205. 1858.

²⁴ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 207. 1845.

²⁵ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 43. 1850.

²⁶ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 93. 1816.

²⁷ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 336. 1861.

²⁸ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 94. 1788.

Mályi: Farkas.²⁹
Mályinka: Farkas gyakra.³⁰
Miskolc: Farkas szög³¹, Farkas verem.³²
Nyékládháza: Farkas kapu.³³
Ózd: Farkaslyuk³⁴, Farkas ortvány.³⁵
Radostyán: Farkas völgy.³⁶
Sajóivánka: Farkas sára.³⁷
Sajókaza: Farkas lázza.³⁸
Sajóvelezd: Farkas szög.³⁹
Szendrő: Farkas hegy.⁴⁰
Szirmabesenyő: Farkas hegy.⁴¹
Tard: Farkas kő völgy.⁴²
Tiszadorogma: Farkas fenék.⁴³
Vadna: Farkas sára.⁴⁴
Varbó: Farkas ortvány tó.⁴⁵

A farkas, hasonlóan az oroszlánhoz, az emberiség történetében a bátorság, harciasság egyik szimbólumává vált az évezredek folyamán. Olyannyira, hogy mind az európai, mind a magyar heraldikában a fenti jelentéstartamot hordozva megjelent a címerekben. Az Árpád-korra visszanyúló Farkas-Ágmánd nemzetség címerképe ugyancsak a farkas.

Magyarországon egyik legrégebbi és legszebb példája a címerben ábrázolt farkasnak a Kistárkányi család címere. Zsigmond király 1434. december 25-én Pozsonyban Kistárkányi Dénesnek és általa testvéreinek, Jánosnak, Benedeknek és Osvaldnak, unokaöccsének, Benedek fiának Andrásnak, valamint atyjafiának címert adományozott. A címerkép a megadományozott életének egy jelenetét örökíti meg, amint az hálóöltözetben egy karddal keresztüldöfi a rátámadó farkast.⁴⁶ A címerhez később humoros és találó versikét költöttek: „*Míglen gyáva pásztor alá farkas gyapjat kakál, Kistárkány címerén agg atyó farkast gyapál.*”⁴⁷

²⁹ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 420. 1870.

³⁰ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 423. 1877.

³¹ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 448. 1861.

³² MNL BAZML XV. 6. a. BmU 280. 1860.

³³ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 483. 1861.

³⁴ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 492. 1859.

³⁵ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 71. 19. század eleje.

³⁶ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 518. 1862.

³⁷ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 56/1. 18. század vége.

³⁸ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 172. 18. század vége.

³⁹ MNL BAZML XV. 6. a. BmU 525. 1859.

⁴⁰ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 190. 1816.

⁴¹ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 135. 18. század vége.

⁴² MNL BAZML XV. 6. a. BmT 37/2. 1788.

⁴³ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 231. 1880.

⁴⁴ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 56/1. 18. század vége.

⁴⁵ MNL BAZML XV. 6. a. BmT 85. 18. század vége.

⁴⁶ Straub, 1987: 43, 143.; MNL OL DL 13000.

⁴⁷ Zolnay, 1977: 89.

A MNL Országos Levéltárának őrizetében található címeres leveleken több farkast ábrázoló címerképet és leírást is találunk még. Íme, néhány példa: Alaghi Beken Jánosnak 1553-as címerpajzsa felső részében és sisakdíszén növekvő farkas, mely egy hegyével lefelé fordított nyílveesszőt markol mindkét mancsával. Skerlecz Mihály címerében ágaskodó, nyakán karddal átszúrt farkas 1581-ben. Kollonich család címerében 1583-ban ágaskodó farkas is látható. Alaghy Ferenc és Menyhért címerében 1604-ben a pajzson, Bekény Jánoséhoz hasonló, de koronás és három, hegyével felfelé álló nyílveesszőt markoló növekvő farkas látható. Bajnai Simon címerében 1615-ben három lilomot mancsában tartó ágaskodó farkas. Sárdi Székely András címerében 1620-ban, levágott tatár fej felett álló, kivont kardot tartó farkas. Hustok Mihály 1623. évi címerpajzsában farkas. Kovács Pál folyamodványán és címerképén 1673-ban a pajzsban egy farkas, amely felágaskodva egy medvével birkózik. Nagy Tamás 1675-ös címereslevelén egy fogai között bárányt tartó farkas leírása olvasható.⁴⁸

Ezekhez hasonlóan Borsod vármegye levéltárában őrzött armálisokon is megtaláljuk a tárgyalt ragadozót címeralakként. Ezeknek címerleírását részletesen közöljük:

1. ábra Hubai Gergely címere

Bécsben 1667. július 27-én I. Lipót királytól Hubai Gergely és általa felesége, Csako Dorottya, a fiaik: András, Márton és Péter; Szabó György, a felesége: Hubai Anna, a fiaik: István és Gergely, a leányuk: Katalin; végül Kis Mihály és felesége, Bencz Ilona, a fiaik: Márton, István és Mihály, a leányaik: Ilona és Erzsébet kaptak armalist. A címer álló, kék színű katonai pajzs, amelynek alapját zöld mező foglalja el, ezen egy teljes fehér farkas áll, mintha lépne, széttárt hátsó lábakkal, kitátott szájjal, kinyújtott vörös nyelvvel és magasra emelt farokkal, bal mellső mancsát a zsákmány megragadására nyújtva, jobb mancsában pedig három búzaszálat tartva és a pajzs jobb szélé felé fordulva (1. ábra). A pajzson nyitott vagy rostélyos katonai sisak királyi koronával, amelyből egy bal lábán álló, jobb lábában drágakövet tartó da-

⁴⁸ A címereslevelek jelzete a felsorolás szerint: MNL OL E 148. Fs. 0408. No. 028; MNL OL P 606. 2. 1.; MNL OL P 1901. 1583.1.; MNL OL E 148. Fs. 0408. No. 032.; MNL OL P 1881. 1.7.; MNL OL F 7. No. 027.; MNL OL A 42. ARM 05.; MNL OL 148. Fs. 1161. No. 031.; MNL OL F 21. K 35/a.

ru emelkedik ki. A foszlányok színe az egyik oldalon sárga és kék, a másik oldalon fehér és vörös.⁴⁹

Pozsonyban, 1638. március 15-én III. Ferdinánd királytól Koncz István nyert címeres nemeslevelet. A címer álló, kék színű katonai pajzs, amelynek alapját zöld mező foglalja el; ezen egy teljes farkas áll széttárt hátsó lábakkal, kitátott szájjal, kinyújtott vörös nyelvvel és a háta mögött felemelt farokkal, mindkét mellső mancsával nyílve szőrt tartva (2. ábra). A pajzson zárt (a címerképen nyitott!) katonai sisak királyi koronával, amelyet három, különböző színű strucc toll díszít. A foszlányok színe az egyik oldalon sárga és kék, a másik oldalon fehér és vörös.⁵⁰

2. ábra Koncz István címere

Bécsben, 1636. április 11-én II. Ferdinánd királytól Poghány András és általa édesanyja, Chontos Margit, valamint [Chon]tos Mihály, János és György, végül rokonuk, Lánosz Barnabás nyertek címeres nemeslevelet.

A címer álló, kék színű katonai pajzs, amelynek alapját zöld mező foglalja el; ezen egy teljes, természetes színben megfestett, teljes testével felemelkedő farkas áll felemelt farokkal, széttárt hátsó lábakkal, bal mellső mancsát a zsákmány megragadására kinyújtva, jobb mellső mancsában szablyát tartva és mintha a pajzs jobb szélé felé haladna (3. ábra). A pajzson zárt katonai sisak királyi koronával, amelyből egy másik, az előbbihez hasonló farkas emelkedik ki ágyékától fogva. A foszlányok színe az egyik oldalon sárga és kék, a másik oldalon fehér és vörös.⁵¹

⁴⁹ MNL BAZML XV. 78. 21. sz. Fordította Dr. Tóth Péter.

⁵⁰ MNL BAZML XV. 78. 24. sz. Fordította Dr. Tóth Péter.

⁵¹ MNL BAZML XV. 78. 54. sz. Fordította Dr. Tóth Péter.

3. ábra Poghány András címere

A középkorból is fennmaradtak már környékünkéről farkasokkal foglalkozó dokumentumok. 1496-ban például hálókkal akartak farkasokat fogni a Gömör megyei Bellény határában.⁵² 1500-ban Turóc megyében, Necpálon több juhot is széttéptek a farkasok Justh András kúriája körül.⁵³ Több és közelebbi adatot találunk a koraújkorból. Ónod palánkjai például 1608-ban úgy megromlottak, hogy rajta a farkasok ki- és bejártak, írta Takáts Sándor Rajzok a török világból című könyvében.⁵⁴ A 17. században rendszerezsek környékünkön a farkasok kártételeivel kapcsolatos feljegyzések. Felsővadászon 1648-ban számon tartották a farkasok által elrabolt juhokat és bárányokat,⁵⁵ de ugyanígy 1671-ben Ónodban,⁵⁶ és 1701-ben Besenyőben is.⁵⁷

A 17. századból fennmaradt törökadó összeírásokban többféle állatbőr beszállításával tartoztak egyes falvak. Ezek között leggyakoribb a rókabőr, amely 1 forint 50 denárt ért,⁵⁸ de egyesek nyestbőrrel is tartoztak, melynek értéke két tallér volt.⁵⁹ Ettől sokkal ritkább, inkább egyedinek mondható a Gömör megyei Bikszög nemeseinek vallomása: „Elsőben Egre hogy megholdoltunk az töröknek, summáltunk meg öreg Gömbli agával csak egy farkasbőrben és egy désa tőróban.”⁶⁰ De ettől korábban, 1570-ben a Gömör megyei Almás lakosai többek között 5 farkasbőrrel tartoztak füleki török uruknak.⁶¹

A koraújkor nagybirtokosok, köztük az erdélyi fejedelmek nagy vadászok voltak, egyesek közülük napokig, akár hetekig vadásztak egyfolytában. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1650. november 3-án, Désen egyebek mellett hét farkast lőtt.⁶² Rokona, Rákóczi László puskásai 1655 szeptemberében lőttek egy farkast Sáros

⁵² MNL OL DL 101240.

⁵³ MNL OL DL 63465.

⁵⁴ Takáts, 1915: II. kötet, 27.

⁵⁵ MNL OL UC 173:28.

⁵⁶ MNL OL UC 25:41.

⁵⁷ MNL OL UC 57:85.

⁵⁸ Hegyi, 2019: 243, 245, 263.

⁵⁹ Hegyi, 2019: 263.

⁶⁰ Hegyi, 2019: 230.

⁶¹ MNL OL UC 65:84(a).

⁶² Kovács, 2007: 33.

megyében. A szinte naponta vadászó főúr terítékén ritka volt a nagyvad, elsősorban nyúl, őz, róka, fogoly, fűrtj, császármadár a jellemző vadászsákmány.⁶³

Vadászatokat azonban nem csak ők, hanem kisebb birtokosok, esetenként maguk a jobbágyok vagy városlakók is tartottak, illetve a prémvadászat is divatban volt még. Ezeknek a vadászsákmányul esett állatoknak a bőre a piacra került és valamire való vitéz nem volt meg farkasbőr nélkül, amelyet „kacagányként” a vállán átvetve viselt (4. ábra). Így lehetett, hogy amikor 1685-ben Szentpéteren katonák fosztották ki Szentpéteri Imre házát, az egyik katonán csak gyolcs ing volt, azon felül pedig farkasbőr.⁶⁴ A várakban felvett inventáriumok külön tételei voltak a farkasbőrök. Torna várában öt gereznát tartottak számon,⁶⁵ Murányban 1666-ban,⁶⁶ Tokajban 1670-ben,⁶⁷ Regécen 1685-ben,⁶⁸ egyet-egyet, míg Sárospatakon 1701-ben egy fehér farkasbőrt számláltak.⁶⁹

4. ábra Magyar huszár vállán farkasbőrrel a 18. században. (Szita, 1987: 246.)

A 18. században nagy számban éltek még farkasok az országban. 1730-ban Bél Mátyás így ír a farkasokról Magyarország népeinek élete című könyvében: „*Nincs hiány ragadozó farkasokban, nem csak a hegyeket, a sík vidéket is kedveli, kíváltk ahol erdő van... Ha járható télen a mező, a farkasok a háziállatokban is tesznek kárt. Behatolnak a falvakba, udvarokba, s amit találnak, még a kutyákat is elragadják... Nyáron, mikor hozzá tudnak férni a legelő nyájához, ezeknek vannak veszedelmére... Éjszaka legelő lovakra leselkednek. Bizony nyal nincs ország, ahol nagyobb kárt okoznak, mint Magyarországon.*”⁷⁰

Megyénkben is meggyűlt a baja ebben az időben a gazdáknak az ordasokkal. 1760-ban Nagymihályon egy nádóból készült ólacska annyira megromlott, hogy a

⁶³ Horn, 1990: 163.

⁶⁴ MNL BAZML IV. 501. a. 11. kötet 243.

⁶⁵ MNL OL UC 153:20.

⁶⁶ MNL OL UC 118:5.

⁶⁷ MNL OL UC 65:38.

⁶⁸ MNL OL UC 78:18.

⁶⁹ MNL OL UC 113:50.

⁷⁰ Csőre, 1994: 147.

farkasok kihordták a ludakat belőle.⁷¹ Egy évvel később Tiszakeszi Béres Györgynek az Ároktő és Pély puszta közti határon, a Dongó halmon lévő kazal alatt a farkas egy tinóját megette.⁷²

Arnót és Pálfala határán történt a következő eset, amelyet egy 1779-es tanúkihallgatásban emlegetnek: „*egyszer a Buskai malomból hazajövet, csaknem meg is ették a tanút a farkasok, mert a szánkájának a kassára is felágaskodtak...*”⁷³ Utóbbi eset alkalmával nincs kizárva, hogy az említett tanú élelmet vitt a szánkó kasában.

Ezek a kártételek vezettek arra, hogy a 18. században hazánkban, és így megyénkben is drasztikus intézkedéseket hoztak a farkasok ellen. III. Károly király 1729. évi dekrétumának 22. cikkelye bevezette a lődj fogalmát és az állatállomány védelmében elrendelte a farkasirtást. II. József 1786. évi vadászati rendtartása szerint a ragadozókat már bárki elpusztíthatta. Ekkoriban még a Dunántúlon is élt farkas, 1857-ben azonban már az utolsót lőtték ki erről a tájegységről.⁷⁴

A magyar vadgazdálkodásban az első lépés a ragadozók irtásában állt. Ahhoz, hogy a szarvas- és az őzállomány fejleszthető legyen, le kellett apasztani a farkasok számát. az egész tárgyalt időszakban élt a tatái és gesztesi uradalom területén. A 18. század elején még viszonylag igen sok lehetett belőle. Erre utal, hogy 1766-ban a gesztesi részen 34 farkast, viszont csak 32 rókát lőttek. A farkasok jelenléte természetesen nemcsak a vadra volt veszélyes. Ezért pusztítását minden eszközzel igyekeztek előmozdítani. Említésre érdemes, hogy még 1842-ben is a helybeli lakosokat rendelte ki a környei fővadász a december 1-jén tartandó farkas vadászatra, ami úgy látszik nem volt eredményes, mert az ottani ispán arról panaszkodik, hogy sokan a kirendeltek közül nem jelentek meg.⁷⁵

A korabeli földműves majdnem teljesen ki volt szolgáltatva a természet szeszélyeinek. Árvíz, jégverés, szárazság és belvizek, fagykár ellen az ember teljesen tehetetlen volt, de kevés hatalma volt a vadak felett is. A legnagyobb kárt a megérett termésben a madarak – verebek, csókák, varjak – okozták. A jobbágy és nemes lakosság megkísérelte ellenük a védekezést. Mária Terézia királynő kötelezte is a földesurakat, hogy minden évben lőport, serétet, puskát adjanak a jobbágyoknak három napra, és a falu lakói összefogva irtsák a kártevő vadakat. Ezek a vadirtó „hadjáratok” azonban nem sok haszonnal kecsegtettek. A falvak határainak nagyobbik fele áthatolhatatlan mocsár, nádas, erdő, bozótos volt, ahol könnyen menedéket találhattak – és fölösen szaporodhattak – a madarak. A nagy vadakat: szarvast, farkast, vaddisznót, őzet könnyebb volt irtani, bár ezek vadászata csak a nemeseket illette még akkor is, ha a szántóföldi kultúrában vagy a jobbágyok jószágállományában olykor-olykor tetemes károkat okoztak. A szomszédos Szabolcs megyében egyébként a farkast mindenki irthatta, megyei statutum rendelkezett róla, hogy aki farkast ejt el és annak bizonyosságát adja a szolgabíró előtt, jutalomban részesül.⁷⁶

⁷¹ MNL BAZML IV. 501. d. XVII. V. 596.

⁷² MNL BAZML IV. 501. c. XVIII. XXVI. 2059.

⁷³ MNL BAZML IV. 501. c. XVIII. XXVI. 2316. fr. 91.

⁷⁴ Kovács, 2007: 33.

⁷⁵ Csőre, 1988: 149.

⁷⁶ Takács, 1987: 359.

Hasonló rendelkezésekkel találkozunk a korból Borsod megyében is. Az első ismert megyei levéltári adat a farkasokra vonatkozóan 1749. december 3-án keletkezett, amelyben Heves megye írt át Borsod vármegyéhez:

„Valamint nagyságtok kegyelmetek magok között, úgy mi is tapasztaljuk naponként, minémű károkat vármegyénkben s helységeink határában, de sokszor bent a helységeinkben is tészen az már igen elszaporodott farkasoknak sokasága. Azért is mi ezen mind uruk, mind adófizető szegénység javait vesztegető vadaknak kifogyasztására számosabb embereink által azoknak leendő kergetését és üldözését elrendeltük, helységeinket egynéhány különös ciculusokba vettük, azoknak előjárókat, akitül függjenek, adtunk az magok kötelelességeket tökéletesen és híven véghez vívóknak jutalmat. Aztat pedig elmulasztóknak büntetést is rendeltünk, hogy így az külömbféle marhatartó uraknak és szegény embereknek csendesebb és bizodalmasabb gazdaság folytatását ezen tartományban béhozhassuk. Mivel pedig ezen mi igyekezetiünket az szomszédsággal való egy értelem főképppen előviheti és valamint vármegyénknek, úgy nagyságtoknak, kegyelmeteknek és hasonlóképpen hasznára lehet, leginkább annyibul, hogy mikor az mi felekezetiünk vármegyénkben s annak széleiben az vadakat felkergetik, akkor azért az szomszédságban felkerekedett vigyázó embereknek majd készen kezekben bocsajtani fogják. Jelentjük azért illendő tisztelettel nagyságtoknak, kegyelmeteknek, hogy ha ezen közönséges jót magok részekről is folytatni, és bővebb rendelkezéseket tenni és többire velünk egy értelemben lenni tétetik az midőn az mi feleink az munkához látnak, akkor nagyságtok kegyelmetek körül belől össze gyülekezett emberei is az kiknek híradások lészén, vigyázásokkal a széleken legyenek. Így megegyezett elmével és egyenlő erővel, midőn ezen sok károkat okozó vadakat fogyasztani ügyekezünk az köz jónak, melyet előttiünk bordonánk kellettük eleget tenni fogunk.” Eger 1749. december 3.⁷⁷

Borsod vármegye, ha nem is azonnal, de igyekezett választ adni a fenti levélre:

„Különös köszönettel és tisztelettel vettük nagyságtok kegyelmetek magok greminiomában az földes urak és contribuenek marháit választás nélkül mészároló farkasok üldözések végett tett hasznos rendölésinek velünk való szomszédságos közlésit és aztat részünkről mi is minden erővel és tehetséggel secundálni és vármegyénket azon prédálóktul amennyire lehet kitisztítani igyekeztünk, elvégeztük, hogy ez ide rekesztett projectumok szerint, azoknak keresése és vadászata e most folyó hónapnak 22-dik napján kötünk is elkezdődjék, és egymás után arra minden processusainkban rendölt directoraink és tisztjeink által folytattassék. Nem különben azon helységeink is, kiket nagyságtok kegyelmetek specificált maga levelében, mihelyst insinattiót vesznek, azonnal succuraljanak, keményen megparancsoltuk. Viszont atyafiúi szeretettel kérvén nagyságtokat kegyelmeteket, hogy hasonló szomszédságot a mi vadászink segítségire nyújtani méltóztassék.” Miskolc, 1750. január 10.⁷⁸

A fent formálódó „szövetséghez” 1750. január 15-én Szabolcs vármegye is csatlakozott.⁷⁹

1756-ban Borsod vármegye határozatban kötelezte az adózókat a kártevők irtására. Mivel a verebek és a ragadozó farkasok nagy száma miatt az adózó nép sok kárt látott jószágaiban, mindenki köteles volt minden egyes egy forintnyi kivetett adó után öt-öt verebet, negyven forintnyi adó után pedig egy-egy farkasírhát az adószedőnek az adószedési helyen bemutatni. Az adószedő a farkasírhát megkülönböztető jellel ellátva átadta a lajstromozónak és egy tallérjával elsámolta darabját. Az,

⁷⁷ MNL BAZML IV. 501. b. XXII. I. 65.

⁷⁸ MNL BAZML IV. 501. b. XXII. I. 66.

⁷⁹ MNL BAZML IV. 501. b. XXII. I. 68.

aki a rendelkezésnek ellenszegült, vagy a farkasirhát nem tudta bemutatni, büntetés-ként a farkasirha darabjáért három forintot volt köteles fizetni. Az összeget a szolgabírák szedték be.⁸⁰

Ezek után valóban módszeresen irtották a farkasokat a megye területén. Bizonyára korábban is sok csapdázás, kilövés volt, de a határozat után ezekről nem érkezett információ.

A farkasok állományáról Borsod megyében az alábbi táblázat adhat némi képet, de bizonyára nem csak ennyi farkas eshetett áldozatul a korabeli vadászatnak. Áldozatul eshettek a prémjükért és kedvtelésből kilőtt példányok is, amelyeknek számát nem tudjuk ugyan megbecsülni, de feltételezhetően elérhette évente a megyében a jutalmazásért elpusztított állatok számát.⁸¹

Év	Település	Öreg farkas	Fiatalk farkas	Összesen
1758	Nádasd és	1		1
	Arló			
	Radostyán és	1		1
	Kápolna			
	Tardona és	1		1
	Mályinka			
	Varbó	1		1
	Várkony	1		1
	Velezd	1		1
1758		6	0	6
összesen				
1763	Ábrány	2		2
	Alacska	1		1
	Ároktő	3		3
	Bánhorváti	1		1
	Cserépfalu	3		3
	Csernely	1		1

⁸⁰ MNL BAZML IV. 501. a. 25. köt. 623.

⁸¹ A táblázat adatai mind a MNL BAZML-ból származnak. Ezek jelzetei évenként: 1758: IV. 501. b. III. I. 795.; 1763: IV. 501. b. III. I. 884.; 1765: 501. b. III. I. 915.; 1790: IV. 501. e. 1790/1089, 1189, 1222, 1271, 1372, 1374, 1380, 1480, 2174, 2760.; 1792: IV. 501. e. 1792/1460, 1589, 2307, 2392, 2394, 2703.; 1793: IV. 501. e. 1793/283, 1178, 1786.; 1794: IV. 501. e. 1794/161, 890, 1354, 1370, 2675, 2725 ¼.; 1797: IV. 501. e. 1797/202.; 1798: IV. 501. e. 1798/1598.; 1815: IV. 501. e. 1815/2540.; 1818: IV. 501. e. 1818/512, 513.; 1823: IV. 501. e. 1823/2752.; IV. 501. e. 1826/2787-2789.; 1826: IV. 501. e. 1826/2787-2789.; 1828: IV. 501. e. 1828/2504, 2505, 2512.; 1830: IV. 501. e. 1830/496.; 2832: IV. 501. e. 1832/3786.; 1833: IV. 501. e. 1833/1379, 1696, 3758.; 1834: IV. 501. e. 1834/158, 2296, 2297, 2649, 1673, 3007, 3345.; 1835: IV. 501. e. 1835/830, 831, 1772, 1902, 1946, 4031, 4032.; 1836: IV. 501. e. 1836/993-995, 2416, 4056.; 1837: IV. 501. e. 1837/2768, 2769, 4305.; 1838: IV. 501. e. 1838/695, 696, 2699, 2729, 3021-3026.; 1839: IV. 501. e. 1839/754, 1659, 1660, 2228, 2971-2974, 3838.; 1840: IV. 501. e. 1840/746, 775, 776, 950-952, 2846, 2847, 42914293.; 1841: IV. 501. e. 1841/751-755, 2091-2093, 3275-3277.; 1842: IV. 501. e. 1842/974, 3385, 3470.; 1843: IV. 501. e. 1843/1015, 3717, 3718.; 1844: IV. 501. e. 1844/3113-3115, 3269-3270.; 1845: IV. 501. e. 1845/1376, 2750-2753, 4352, 4658.; 1846: IV. 501. e. 1846/647, 1590.; 1847: IV. 501. e. 1847/2973, 4494.; 1848: IV. 501. e. 1848/466, 2503.

Év	Település	Öreg farkas	Fiatalk farkas	Összesen
	Csokva	1		1
	Diósgyőr	1		1
	Felsőzsolca	3		3
	Hangács	1		1
	Kács	1		1
	Kápolna	1		1
	Kazinc	1		1
	Kisgyőr	1		1
	Kövesd	1		1
	Martonyi	6		6
	Miskolc	1		1
	Nekézseny	1		1
	Noszvaj	1		1
	Nyomár	1		1
	Oszlár	2		2
	Parasznya	1		1
	Sajókeresztúr	2		2
	Sáta	1		1
	Szederkény	1		1
	Tárkány	1		1
	Tibolddaróc	2		2
	Varbó	1		1
1763		43	0	43
összesen				
1765	Alacska	2		2
	Aranyos	1		1
	Ároktő	1		1
	Bánfalva	1		1
	Boldva	1		1
	Csát	3		3
	Cserépfalu	1		1
	Cserépváralja	1		1
	Csernely	1		1
	Csokva	1		1
	Diósgyőr	6		6
	Edelény	3		3
	Igrici	1		1
	Kács	1		1
	Kaza	1		1
	Kisgyőr	2		2
	Mályinka	1		1
	Miskolc	8		8
	Noszvaj	1		1

Év	Település	Öreg farkas	Fiatal farkas	Összesen
	Parasznya	1		1
	Radostyán	1		1
	Sajókeresztúr	3		3
	Sály	1		1
	Sáta	1		1
	Szendrő	1		1
	Szentjakab	1		1
	Tard	2		2
	Tárkány	1		1
	Varbó	1		1
	Visnyó	1		1
1765		51		51
összesen				
1790	?		2	2
	Bánfalva		3	3
	Boldva	3		3
	Dorogma		6	6
	Kisgyőr	3		3
	Martonyi	1		1
	Szendrő	1		1
	Szilvás		1	1
	Újhuta		3	3
1790		8	15	23
összesen				
1792	Arló		1	1
	Boldva	5	1	6
	Cserépfalu		6	6
	Felsőtárkány		10	10
	?	4		4
	Edelény		5	2
1792		9	23	32
összesen				
1793	Diósgyőr	1		1
	Kisgyőr	3		3
	Rakacaszend	1		1
	Tardona		1	1
	Újhuta	4	1	5
	Varbó		1	1
	Visnyó	1		1
1793		10	3	13
összesen				

Év	Település	Öreg farkas	Fiatalk farkas	Összesen
1794	Diósgyőr	1		1
	Felsőtárkány		6	6
	Rakacaszend	1		1
	Tardona		1	1
	Újhuta	3	1	4
	Varbó		1	1
1794		5	9	14
összesen				
1797	Felsőkele-	3		3
	csény, Felsőnyá-			
	rád, Kurityán			
1797		3	0	3
összesen				
1798	Abod		5	5
	Cserépváralja		3	3
	Diósgyőr		2	2
	Ziliz		2	2
1798		0	12	12
összesen				
1804	?		2	2
	Diósgyőr	1		1
	Disznóshor-		4	4
	vát			
	Kazinc	1		1
	Ónod		3	3
	Répáshuta		4	4
	Sajólád	1		1
	Szilvás	1		1
	Varbó		3	3
1804		4	16	20
összesen				
1815	Csát	1		1
1815		1	0	1
összesen				
1818	Rakacaszend	1		1
	Szirma, Sajó-	6		6
	lád, Alsó-, Fel-			
	sőzsolca			

Év	Település	Öreg farkas	Fiatal farkas	Összesen
1818		7	0	7
összesen				
1823	Cserépfalu	3	1	4
	Szendrő		1	1
1823		3	2	5
összesen				
1826	Rudabánya		4	
1826		0	4	4
összesen				
1828	Csát	2	2	4
	Mályinka	1	6	7
	Varbó		8	8
1828		3	16	19
összesen				
1830	Varbó	1		1
1830		1	0	1
összesen				
1832	Kondó	1		1
1832		1	0	1
összesen				
1833	Bánhorváti		4	4
	Felsőtárkány	2		2
	Parasznya	3		3
	Tapolcsány	1		1
1833		6	4	10
összesen				
1834	Alacska	1		1
	Cserép	1		1
	Ládbesenyő		2	2
	Miskolc	1		1
	Parasznya		5	5
	Tardona	1		1
1834		4	7	11
összesen				
1835	Alacska	1		1
	Bánhorváti	1		1
	Disznósd	4		4

Év	Település	Öreg farkas	Fiatal farkas	Összesen
1835 összesen	Harsány	1		1
	Kemely pusztá		5	5
	Noszvaj	1		1
	Tapolcsány		2	2
	Uppony	1		1
		9	7	16
1836 összesen	?	1		1
	Cserépváralja	1		1
	Harsány	1		1
	Parasznya	1		1
	Szendrő		7	7
		4	7	11
1837 összesen	Kisgyőr	1		1
	Parasznya	1	3	3
	Varbó	1		1
		3	3	6
1838 összesen	Csépány, Arló, Nádasd	1	3	4
	Diósgyőr	1		1
	Felsőhámor	1		1
	Ónod	1		1
	Sajólád	2		2
	Szendrő		1	1
	Szendrőlád		3	3
	Újhuta	3	4	7
		9	11	20
1839	Bánfalván	2		2
	Kisgyőr	1		1
	Miskolc		1	1
	Papi		1	1
	Szalonna	1		1
	Szendrő		1	1
	Szendrőlád	1		1
	Újhuta	2	5	7

Év	Település	Öreg farkas	Fiatalkorú farkas	Összesen
1839	Varbó		2	2
összesen		7	10	17
1840	Bánfalva	1	6	7
	Ludna	1		1
	Meszes	1		1
	Miskolc	3		3
	Parasznya	1		1
	Sáta	1		1
	Szalonna		1	1
	Szendrőlád		2	2
	Varbó	2		2
1840		10	9	19
összesen				
1841	Galvács		1	1
	Kazinc		1	1
	Mályinka	1		1
	Meszes	1		1
	Miskolc	1		1
	Óhuta		3	3
	Parasznya	3		3
	Szendrőlád		3	3
	Tapolcsány	1		1
1841		7	8	15
összesen				
1842	Alacska, Mályinka, Uppony	5		5
	Parasznya	1		1
	Szendrő		2	2
1842		6	2	8
összesen				
1843	Szendrő	1	3	4
	Szendrőlád	1		1
1843		2	3	5
összesen				
1844	Arló		4	4
	Mályinka	1		1
	Parasznya	1	3	4

Év	Település	Öreg farkas	Fiatal farkas	Összesen
	Szendrő		4	4
1844		2	11	13
összesen				
1845	Bábony	1		1
	Lászlófalva	1		1
	Szendrő		6	6
	Szilvás	1		1
	Szirmabesenyő	1	1	2
	Varbó	1		1
1845		5	7	12
összesen				
1846	Arló		6	6
	Parasznya	1		1
1846		1	6	7
összesen				
1847	Edelény	1		1
	Kazinc	1		1
1847		2		2
összesen				
1848	?	1		1
	Szendrő	1		1
1848		2		2
összesen				
1758-1848-ig összesen		234	195	429

A táblázat adataiból lássunk néhány kiragadott példát az 1804. évből, amikor konkrétabb feljegyzések maradtak a farkasok elejtéséről:

- „Varbón lakos adófizető Czákó Pál mai napon előnkben bozván 3 eleven farkaskölyköket, melyeket az varbai erdőn az anya alól elszedett, mely három farkaskölyökért, hogy az eső bért megnyerhesse, ezen írással recommendálok és mely farkaskölyköket az tekintetes nemes vármegye udvarában agyon is verettem. Költ Miskolc, 24. május 1804. Szilvási Sámuel esküdt.”⁸²

- Kazincon Kiss János ejtett el egy „örög farkast szerencsésen” ezért kérte jutalmát a vármegyétől.⁸³

⁸² MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 103.

⁸³ MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 104.

- Disznóshorváti lakos, Baksi István bemutatott Okolicsányi János főszolgabíró előtt 4 eleven farkaskölyökért a jutalmat fölvette.⁸⁴

- Répáshutai Mersci Pál 4 eleven farkaskölyökért a 8 forint jutalmát fölvette.⁸⁵

- Varga István ónodi lakos: „E héten szeredára virradón három anyányi farkas fiakat, mint egy nagy szelindek, megfogattam vassal.” 6 forintot vett fel.⁸⁶

- Diósgyőri Szemán István „egy általa a télen lövetett öreg farkasnak mindkét álkapczeit előmben bemutatta”, írta a miskolci alszolgabíró.⁸⁷

- „Sajóládi Palla József egy általa lövetett öreg kan farkasnak bőrit és álkapczeit bemutatta”.⁸⁸

- „Egy nagy öreg farkasért, melynek fejét mai napon Lang Ignác, szőlési papíros maister uram nekem bemutatt” 4 forint.⁸⁹

- Egy öreg farkasért, melyet Balatonnál nagy üggyel-bajjal Kormos Gábor és Barta Antal lőtt, 4 forint.⁹⁰

- Két farkaskölyök, amit ökörőrzés közben összeszedett Bíró János, Kováts Pesta, Kováts János, 4 forint.⁹¹

Amint látjuk, az elpusztított állatok túlnyomó többsége a Bükk hegységből és annak peremterületeiről származott, kisebb hányaduk pedig a Borsodi Mezőségben és a Sajótól északra eső Cserehát és Rudabányai hegység területén élt. Százalékosan kimutatva ez a Bükkben és környékén 57%-ot, a Sajótól északra 33%-ot, míg Dél-Borsodban és Miskolctól keletre összesen 10%-ot jelent. Ebből is láthatjuk ennek a ragadozónak mely területek voltak a korban a kedvelt élőhelyei.

Az 1784-es erdélyi Horea-Kloska-Krizsán-féle parasztfelkelés után, mely az év november és december hónapjaiban zajlott, a császár elrendelte a parasztoknál található fegyverek begyűjtését. Horeát és Kloskát 1785. február 28-án Gyulafehérváron kivégezték, a megyék pedig már március 16-án hozzákezdték a fegyverek összeszedéséhez. Ez visszavetette némiképp a későbbiek során a század közepén hirtelen megfogyatkozott farkasállomány pusztítását. Borsod vármegye a fegyverek begyűjtéséről 1785-ben így rendelkezett: „Noha már több alkalommal egyetemlegesen rendelkezünk arról, hogy az úrbéri rendeletek szerint a földesúri jobbágyoktól a fegyvereket be kell szedni, mégis olyan bejelentés érkezett, hogy a vármegye végein a lakosok és a paraszti népek mind az előző rendelet, mind a többi nyilvános rendeletek kijátszásával számos fegyvert szállítanak be és tárolnak. Ezért ezen rendelet végrehajtása és az erről történt jelentéstételre minden uradalmat komolyan figyelmeztetünk. Ha a rendeletet két hét leforgása alatt nem hajtják végre, a járási szolgabírók az adófizetők kezéből minden fellelhető fegyvert zár alá vesznek és az arzenálba beszállítatnak.”⁹²

Ezek a beszállított, jobbágyi kézen lévő fegyverek szám szerint:

Diósgyőri uradalom falvaiból: 31 puska.

⁸⁴ MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 120.

⁸⁵ MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 329

⁸⁶ MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 213.

⁸⁷ MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 89.

⁸⁸ MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 76.

⁸⁹ MNL BAZML IV. 1501. c. 33. dob. Fs. II. 46.

⁹⁰ MNL BAZML IV. 1501. c. 32. dob. Fs. III. 263.

⁹¹ MNL BAZML IV. 1501. c. 32. dob. Fs. III. 275.

⁹² MNL BAZML IV. 501. a. 46. kötet 79.

Miskolci járásból: 56 puska, 11 pisztoly, 2 karabély, 5 mordály, 1 szablya.

Egri járásból: 30 puska, 4 pisztoly, 2 flinta, 3 szablya.

Szentpéteri járásból: 77 puska, 2 pisztoly, 1 szablya.⁹³

Szendrői járás: nincs feltüntetve.

Összesen: 194 puska, 17 pisztoly, 2 karabély, 2 flinta, 5 mordály, 5 szablya.

(Ha hozzátennénk a negyedik járás fegyvereit, összesen kb. 250 puskát, 22 pisztolyt, 12 egyéb tűzfegyvert, és 6-7 szablyát kapnánk, amelyek eddig szabadon a lakosság kezén voltak.)

A '48-as szabadságharc után a fegyvertartás tiltását okolták a farkasok elszaporodásáért. Nagyon megnövekedett a szabadságharc után a dúvadak minden fajtája. A Bach- korszakban minden hatalmi eszközzel eltiltották a puskatartást. A puskával való vadászatot az agarászat pótolta annyira, amennyire egy-egy kúriában 20-30 agarat is tartottak. Persze ez a farkas vadászatára nem volt alkalmas, úgyhogy a felbátorodott farkasok az erdős vidékeken igen gyakran bejöttek a falvakba és rettegésben tartották a puskanélküli népet.⁹⁴

A kiegyezés után, a vadászat teljes mértékű visszatéréseivel a szenzációhajász sajtó az alábbihoz hasonló hírekkel rémítette a lakosságot:

„A zord téllal és a nagy hóval a farkasok garázdálkodása is beállott, s beszéltünk egy szőlősgazdával, kinek nem lévén lőfegyvere, így farkasok által megtámadott, s a vad kezét egészen összemarcangolta úgy, hogy ha véletlenül segítség nem érkezik, okvetlenül áldozatul esett volna. Hírlík, hogy a zsolcai töltésről is hoztak volna be egy farkasok által kikezdett női hullát.”⁹⁵

A 20. század elején, de méginkább 1914-1920 között, a lőfegyverek nagymértékű magánkézbe jutásának és az országon belüli harcok idején a farkasok állománya is megcsappant. A területi veszteségek pedig azt eredményezték, hogy eltűnt ez a ragadozó a trianoni Magyarország határain belülről. Változás csak az 1938-1940 közötti határrevízió után történt, amikor jelentős, Kárpátok menti területek tartoztak újra hazánkhoz. A farkasok megítélése viszont ekkorra sem változott meg, ahogy az a kor földművelésügyi miniszterének rendeletéből kiderül: *„Azokon a területeken, amelyeken a farkas előfordul, a vadászati jog tulajdonosa köteles a farkast lőfegyverrel, csapóvassal és ezen felül megfelelő méreg alkalmazásával is pusztítani. Aki jelen rendelet hatálybalépése után bármi módon farkast elpusztít, a földművelésügyi minisztertől farkasonként ötven pengő jutalomban részesül.”⁹⁶*

Magyarország 20-21. századi területén, a korábban említett újra megtelepedés előtt sokáig nem élt állandó farkaspopuláció, ezt bizonyítja, hogy 1928-1959 között csak tizenöt példányt lőttek. Ezek közül szeretném a hozzánk közeli vonatkozásokat megemlíteni:

1928-ban az Abaúj megyei Szinben Zábránszki István lőtt egy példányt, amikor az egy malom udvarán, egy széttépett kutyán lakmározott.

1939. január 7-én Répáshuta-Poksol. Itt egy nagy, 62,5 kilogrammos kant ejtettek el.

⁹³ MNL BAZML IV. 501. b. I. III. 1-3.

⁹⁴ Dobrossy, 1996: 22.

⁹⁵ Borsod-Miskolci Értesítő, Helybéli és vegyes hírek, 1876. január 13.

⁹⁶ Földművelési Értesítő, 1942. 52. évfolyam, 1-24. szám, 572.

1961 és 1969 között 11 farkas elejtéséről számolt be a szakirodalom, melyek közül két példány Tornaszentjakabon esett 1966-ban.⁹⁷

Ezt követően a vizsgált ragadozó 1983-ban megtelepedett a Zempléni-hegységben és 1984/1985 telén az Aggteleki-karszton is.

Ma nem tudni pontosan hány farkas él Magyarországon, de legvalószínűbb, hogy maximum 15 egyedről beszélhetünk. A hazai állomány perempopulációt alkot, amely sokkal sérülékenyebb, mint a szlovákiai központi rész, és bizonyított, hogy a ragadozó kártétele eltűlt.⁹⁸

El kell tehát vetnünk a tévhiteket, nagyobb felelősséget kell kívánnunk a fegyverrel a kézben erdőt járó, a természet barátainak magukat valló vadásztársadalomtól. Hosszú távon remélhetőleg a felvilágosítás meghozza az eredményét és országunk gazdagabb lehet ezzel a nemes állatfajjal. A megjelenéséből adódó félelmek helyett sokkal inkább büszkének kellene lennünk arra, hogy ez az egyszer már kiveszett faj újra megtelepedni látszik megyénk területén. Amint a fentebb feltüntetett levéltári adatok bizonyítják, a tömeges csapdázás, vadászat, a természet rendjébe való erőszakos beavatkozás, létjogosultsággal rendelkező fajok eltűnéséhez vezet.

Források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 501. a. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési, részgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek

IV. 501. b. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok

IV. 501. c. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Bejegyzett közgyűlési iratok

IV. 501. d. Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Be nem jegyzett közgyűlési iratok

IV. 1501. c. Miskolc város tanácsának iratai, Miscellanea

XV. 6. a. Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt kéziratos térképek levéltári gyűjteménye

XV. 78. Gyűjtemények, Borsod vármegye levéltárában kezelt címeres nemeslevelek levéltári gyűjteménye

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 42. Magyar Kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Deposita

DL Diplomatikai Levéltár

⁹⁷ Kovács, 2007: 99.

⁹⁸ Kovács, 2007: 96-107.

E 148. Magyar Kamara archivuma, Neo-regestrata acta

F 7. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára, Armales

F 21. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Kolozsmonostori Konvent országos levéltára, Armales

P 66. Családi fondok, levéltárak, A Bretzenheim család sárospataki iratai

P 1881. Családi fondok, levéltárak, Teleki Andor hagyatéka

P 1901. Családi fondok, levéltárak, Kollonich család

Borsod. Miskolczi Értesítő 1876.

Földművelési Értesítő, (52. évfolyam, 1-24. szám) 1942.

Szakirodalom

Cserszilvász, 1896 = Cserszilvász Ákos: A vadászat mestere. Budapest, 1896.

Csőre, 1988 = Csőre Pál: A tatái és gesztesi uradalom vadgazdálkodása (1750-1850).
vö. Agrártörténeti szemle, 1988. 1-2. sz. 147-164.

Csőre 1994 = Csőre Pál: A magyar vadászat története. Budapest, 1994.

Diezel-Mika, 1899 = Diezel, Carl Emil-Mika Károly: Az apróvad vadászata. Budapest, 1899.

Dobrossy, 1996 = Dobrossy István szerk.: Pfliegler J. Ferenc: Életem: egy miskolci polgár visszaemlékezései 1840-1918. Miskolc, 1996.

Hegyi, 2019 = Hegyi Klára: A füleki szandzsák, Budapest, 2019.

Horn, 1990 = Horn Ildikó: Rákóczi László naplója. Budapest, 1990.

Kovács, 2007 = Kovács Zsolt: Farkasok a Kárpát-medencében. Budapest, 2007.

Kőhegyi, 1969 = Kőhegyi Mihály: Bökönyi Sándor: Die Wirbeltierfauna der Siedlung von Salgótarján-Pécskő, Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 1968. vö. Agrártörténeti szemle, 1969. 3-4. sz. 574.

Margalits, 1897 = Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest 1897.

Mogyorósi, 1988 = Mogyorósi Sándor: Az északkelet-magyarországi werwolf-hiedelem interetnikus vonatkozásai. vö. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 1988. 285-296.

MTI, 2019 = MTI A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Füzér határozatot fogadott el, hogy farkas és hiúzbarát település akar lenni. [online]
<https://168ora.hu/itthon/a-borsod-abauj-zemplen-megyei-fuzer-hatarozatot-fogadott-el-hogy-farkas-es-hiuzbarat-telepules-akar-lenni-171744>

Nyulásziné, 1987 = Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei. Budapest, 1987.

Szita, 1987 = Szita László: Budától - Belgrádig, Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez, Pécs, 1987.

Takács, 1987 = Takács Péter: Adalékok a Szabolcs megyei parasztok úrbérrendezés kori földműveléséhez, vö. Agrártörténeti szemle, 1987. 3-4. sz. 328-361.

Takáts, 1915 = Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Budapest, 1915.

Tóth–Barsi, 1989 = Tóth Péter–Barsi János: Borsod vármegye statútumai 1578-1785. Borsodi levéltári füzetek 23. Szerk.: Csorba Csaba. Miskolc, 1989.

Zolnay, 1977 = Zolnay László: Kincses Magyarország. Budapest, 1977.

BODNÁR KRISZTIÁN

EGY FŐISPÁNI BEIKTATÁS
ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN, 1830-BAN.
AZ INSTALLÁCIÓ MINT GYAKORLAT ÉS MINT
SZIMBOLIKUS POLITIZÁLÁS

A vármegyék főispánjai sajátos helyzetben voltak, ugyanis őket a mindenkori uralkodó nevezte ki a vármegye élére, így a tisztségük némi ellentétben állt a viszonylagos önkormányzatiságot élvező, a pozíciókat választások útján betöltő köznemesi vármegye ideológiájával. A főispáni beiktatások mindig jelentős eseményeknek számítottak, amelyek jó indikátorai lehettek a megyei rendek és a főispán közötti viszonyoknak. 1830 nyarán Mailáth Antal installációjára került sor Zemplén vármegye székhelyén, Sátoraljaújhelyben, s a tanulmány ennek az ünnepségnek az előkészítését, illetve lezajlását beszéli el. Mivel azonban egy beiktatást nem csupán egyszerű politikai aktusként lehet felfogni, a közlemény ezt az eseménysort művelődéstörténeti, eszméletörténeti és társadalomtörténeti fogalmi hálókban is elhelyezi, s különböző értelmezési lehetőségeit villantja fel.

Az 1830. évi zempléni beiktatással a helytörténet-írás sem foglalkozott behatóan, nem elemezték az eseményeket, noha ez nem lenne minden érdek nélkül való. Ez az időszak – persze utólagos tudásunk fényében – többszörösen is fordulópontnak tekinthető, hiszen a rendi ellenzékiesség mellett ekkoriban kezd kialakulni a reformellenzék úgy országosan, mint Zemplén megyében, ezzel a politizálásban is új színek jelennek meg. Másrészt Mailáth Antal főispáni kinevezésével olyan konzervatív politikus kerül a megye élére,¹ aki regnálása idején jelentős részt vállalt a tisztikar bizonyos nem reformer tagjainak besúgóí tevékenységre történő beszervezésében, ezáltal megerősítve a „konzervatívok” hadállásait a törvényhatóságon belül.

Mailáthnak Zemplénbe érkezésére azért volt szükség, mert a korábbi főispáni helytartót, Szilassy Józsefet Torna megye főispánjává nevezte ki az uralkodó, Esterházy József főispán pedig meghalt. A zempléni közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint az április 26-i közgyűlésen értesült a megye arról, hogy új vezetőjük Mailáth Antal lett.² Kineveztek egy küldöttséget, amelynek üdvözlőnie kellett a főispánt. E bizottságot Vay Miklós első alispán vezette, tagjait pedig öt csoportra oszthatjuk: (1) a megye világi elitjének néhány szereplője (Bretzenheim Ferdinánd herceg, a sárospataki uradalom tulajdonosa, gr. Sztáray Albert, gr. Dessewffy József, gr. Csáky Antal, gr. Mailáth József, gr. Andrássy György és Károly, gr. Vandernáth Vilmos, gr. Klobusitzky Nepomuk János, br. Sennyey Károly, br. Barkóczy József, br. Vécsey Pál); (2) egyháziak (főtisztelendő Schmidt József kanonok, a piarista nagytiszteletű Tamásy Calasantius József, illetve Fábry Ignác tiszteletes); (3) országos tisztségeket betöltő személyek (Szirmay Antal és Almásy Antal királyi kamarások, Szirmay Ádám, királyi táblai ülnök); (4) táblabírák (id. Szőgyényi Ferenc, Szerencsy István,

¹ Mailáth Antal a megye rendjei számára nem volt ismeretlen, hiszen 1820-ban gróf Esterházy József, az akkori főispán aljegyzővé nevezte ki őt. Életpályájára lásd Cap, 2002: 107–110.

² MNL. BAZML. IV. 2001. g. 714. sz. bejegyzés, 16r.

Szulyovszky József, Soós János, Dercsényi Pál, Szirmay Miklós, Zalay Aloyz, Veres István, Szőgyényi Ferenc, Zsiday Sándor, Nagy Barnabás, Gönczy Sámuel); (5) illetve a megyei tisztviselők egy része (szószólóként Dókus László főjegyző, továbbá Kossuth András főfiskális, Szent-Iványi Károly és Szemere Péter fő-, Draveczky Aloyz és Balásházy János alszolgabírák, valamint az esküdtek).³

A névsor elemzése önmagában is egy önálló tanulmány tárgya lehetne, legyen elég itt annyit megjegyezni, hogy a nagybirtokosok mellett a köznemesi elithez tartozó családok is bőségesen képviseltették magukat: a Szirmayak, Szőgyényiek a megye neves famíliái közé sorolhatók, Szirmay Antal 1830-ban, illetve 1832–36 között országgyűlési követ. Szerencsy István 1839-től királyi személynök lett, Gönczy Sámuel 1831-ben a sátoraljaújhelyi kolerabiztosok között találjuk, Balásházy János Marczibányi-díjas író, az újhelyi kaszinó egyik alapítója. Dókus László 1831-től első alispán, 1832–35 között országgyűlési követ, s különböző országos tisztségek (hét-személyes táblai ülnök, ítélmester) betöltése után pályáját az 1850-es évek elején mint az eperjesi kerületi főtörvényszék elnöke fejezi be. Szent-Iványi Károly szintén az 1831-es tisztújítás alkalmával lett másodalispán. E korszereplők tevékenységének felvillantása is jelzi, hogy jó néhány illusztris – vagy később azzá váló – köznemest voltak be a megyei rendek az ünnepség lebonyolításába.

1830 nyarán nagyobb lendületet vett a beiktatás megszervezése. Július 8-án a közgyűlés elé terjesztették, hogy egy kiküldöttség az előző napon felkereste Mailáth Antalt Budán, és megkérte a főispáni szék elfoglalására, amit augusztus elejére terveznek. Egyúttal az előkészítés feladatát egy újabb bizottságra rótták rá; elnöke ennek is Vay lett, tagjai között találjuk Klobusitzkyt, Vécseyt, br. Salhausen Leopoldot, Viczmándy Lajos főtisztelendőt, Szőgyényi Ferencet, Ujházy Lászlót, Matolay Gábort, Lehoczky Miklóst, Gönczyt, Kossuth Jánost, a főjegyzőt és a tiszti főügyészt, Szent-Iványit, Tomsits István főszolgabíró, illetve Horváth Antal, Rhédey László és Revitzky György alszolgabírákat. Egy július 9-i jegyzőkönyvi bejegyzés már részletebben szól a beiktató királyi biztos és a beiktatandó főispán tervezett üdvözléséről.

Több kiküldöttséget is összeállítottak, amelyek a megye különböző pontjain fogadták a két érkező személyt. Az egyik csoport a leányvári (a mai Révleányvárról van szó) révnél várakozott, Mailáth József – a leendő főispán testvére – vezetésével és Reviczky János első aljegyző szószólása mellett. Innen a Mailáthok uradalmának központjává tett faluba, Perbenyikbe, másnap pedig Sátoraljaújhelybe, a vármegye központjába kellett őket kísérniük. Újhelyben „a megye közházában” (valószínűleg a megyeházát értették e megnevezés alatt) felvezető jobb oldali lépcsőknél Vay Miklós vezetésével és szónoklata mellett állt a megyei egyházi és világi elit egy része, bal oldalon pedig Bretzenheim herceg vezérletével állt egy másik kisebb fogadóbizottság; ez utóbbi szószólója Dókus László főjegyző volt.⁴

Általánosságban elmondható, hogy a kisebb-nagyobb kiküldöttségek élén minden esetben mágánások álltak, s a szószólók a tradícióknak megfelelően zömmel a jegyzők közül kerültek ki. A többséget a köznemesség adta, akár mint táblabírák, akár mint a tisztikar tagjai, nyilván ezzel is hangsúlyozandó a vármegye irányításában

³ Uo., 16r–17v.

⁴ MNL BAZML IV. 2001. g. 15. kötet. 1222. sz. (36v–37r), illetve 1420. sz. (88r–89r).

betöltött szerepüket. Néhány honorácior neve is felbukkan a szövegben (mint például Nagy Lázáré, aki a sárospataki Bretzenheim-uradalom fiskálisa volt), az egyébként sem túl jelentős közrendűek soraiból viszont senki sem vett részt hivatalos formában az eseményen. Az egyháziak a felekezetüket tekintve aránytalanul képviseltették magukat, hiszen csak római katolikus egyházfiak nevét olvashatjuk, az egyéb felekezetek lelkészei viszont kimaradtak, ami meglepőnek tűnhet egy protestáns többségű megye esetében, de ezzel valószínűleg a Mailáthok erős katolikus elkötelezettsége előtt hajoltak meg a rendek. A köznemesség felülreprezentáltsága jól mutatja azt, hogy ezzel kívánták jelezni: ők a vármegyei élet irányítói, s mint ilyenek, jelenlétükkel mintegy szimbolikusan ők is részesítik a főispánt a hatalmi jogkörök gyakorlásában, azaz elfogadják egy, az uralkodó által kinevezett személy regnálását.

Feltehető természetesen az a kérdés, hogy a köznemesség valóban örömmel várta-e Mailáth Antal érkezését, illetve hogy a hivatalos iratok őszinteséget tükröznek-e. Ezt nehéz eldönteni, de valószínűnek tarthatjuk, hogy a megye vezetése egy relatíve harmonikus viszony kialakítására törekedett, és a közgyűlési iratokban a leendő főispán megérkezését kitörő lelkesedéssel áhító testület képét szerette volna közvetíteni magáról. Ugyanis 1830 áprilisának elején igyekeztek leszögezni: a későbbi közgyűléseken fogják ugyan a konkrét lépéseket megvitatni, ez azonban nem gátolhatja meg a rendeket abban, hogy „*Fő Ispányok eránt különösebben buzgó Tiszteletből a Megyebe-li számosabb Nemes Ifiak Mélt[óságos] Báró Luzsénszky János Ő N[agy]s[á]gának ez úttal is ki kért Vezérlése mellett a Megye Zászlója alatt össze ne álljanak, és Nemzeti Öltözetben s Rendben Mélt[óságos] Fő Ispányok előtt ne Lovagoljanak*”.⁵

E rövid kitérő után térjünk vissza a nyári eseményekhez. Az 1830. július 9-én született közgyűlési iratok a jegyzőkönyveknél bővebben beszélnek a beiktatás megszervezésének körülményeiről. Ezek is közlik a deputátusok nevét, illetve itt olvashatjuk a Luzsénszky által vezetendő bandérium névsorát (összesen 65 személyről van szó). Továbbá felsorolják, hogy milyen illusztris vendégeket kell meghívni az ünnepségre: a vármegye invitálja Abaúj, Borsod, Hont, Sáros, Szabolcs és Ung megyék rendjeit, a kassai, a sepsi, az ungi és az eperjesi megyéspüspököt, valamint Kassa és Eperjes képviselőit, az első alispáni hivatal pedig a megyékhez tartozó káptalának követeit, a jászói prelátest, illetve az ottani katonai ezred vezérkarát. A megyék alispánjait is értesíteni kívánják, hogy közölgék a Zemplénbe érkező kiküldöttségek tervezett névsorát, hogy a tagokat utcánként lehetőleg egymáshoz közel tudják elszállásolni. A lovas bandérium tagjaitól megkövetelik, hogy minél díszesebb nemzeti öltözetben, saját lovukkal jelenjenek meg július utolsó napján Újhelyben, gyakorlás céljából.

Az aprólékos tervezésre jellemző, hogy Mailáth Antalnak a megyébe érkezése első pillanataitól kezdve mindenre igyekeztek odafigyelni. Így a bodroghközi járás főszolgabírájának kötelességévé tették, hogy a leányvári rév körüli partot zöld ágakkal díszít(tes)se fel. A megye határához küldöttséget rendelnek ki, hogy a leendő főispánt két huszár felvezetésével kísérik be előbb Perbenyikbe, majd másnap Sátoraljaújhelybe. Némi túlzással élve az installáció napján lezajló eseményeket is a legkisebb momentumig előre meghatározták.

⁵ MNL BAZML. IV. 2001. h. Loc. 288. N° 616–821. 714./690. sz. 333r.

A beiktatás napján a vármegyeháza közelében, az azóta már megsemmisült inszurgens emlékmű, illetve a szintén megszűnt kút között ágyúkat terveztek felállítani, amelyek ha megszólalnak a főispán közeledtére, a szőlőskei hídhöz kell elindulnia a lovas seregnek. A városba való bevezetéskor a katonaságtól kölcsönként trombitások lovagoljanak a menet élén, utánuk a bandérium, a főispáni hintót hat lovas kísérfje, ezt kövessze a királyi biztos hintaja, majd a többiek következzenek. Az utolsó kőhídhöz érve a zenészeket kövessék a megyei hajdúk, illetve két megyebeli huszár. A városi vámhídnál egy diadalmi kaput állítottak fel, s miközben a méltóságok ezen áthaladtak, e tény újabb ágyúlovásnak kellett hírül adnia. Miután a menet elért a megyeházához, a bandériumot, illetve a hajdúkat sorba kellett állítani.

Meghatározták, hogy a királyi biztost a bal oldali lépcsőkön kell felkísérni az első alispáni szobákba, a főispán pedig a jobb oldalon várakozzon, s itt köszöntse őt az első alispán a társaival együtt. Egy másik deputációnak a királyi biztost kellett üdvözlölnie, majd mindkét főméltóságot más törvényhatóságok is köszöntötték. Ezt követően kellett harmadszor elsütni az ágyúkat. A megyeháza ekkor már feldíszítve kellett, hogy álljon; ennek feladatát a megye földmérőjére, Steiner Ádámmra bízta. A homlokzatra feliratokat, az oldalfalakra lámpákat helyeztek el; a vármegyeházával átellenben faoszlopokra színes üvegekből készült égő mécseseket tettek, ki kellett világítani a templomok tornyát és a lakóházak ablakait, a megyeházával szembeni helyeken pedig néhány öl tűzifát terveztek meggyújtani. A szervezők gondoltak a várakozásban és ünneplésben megéhezőkre is: a megyeházával szemben a magasabb rangú vendégeknek ülőhelyeket készítettek, s kőfallal elkerítették egy ebédlőt, úgy, hogy 12 asztalnál legalább 468-an elférjenek. A szórakoztatásról két zenekar gondoskodott.

Másnap, a beiktatás napján a rendeknek ágyúlovások mellett meg kellett jelenniük a főispánnál, ahonnan átmenniük a római katolikus templomba szentmisére, a megyei hajdúk kíséretében. Ennek végeztével „a Gyűlést tartó Palotába” – itt valószínűleg a megyeházára gondolhattak – mennek, ahol az első alispán mond beszédet, majd Mailáthot beiktatják, miközben négy főszolgabíró felemeli őt a székkal együtt, s az installáció megtörténtét háromszoros ágyúszó fogja jelezni. Az ünnepséget ebéd követi. A megye rendjei kijelentették, hogy a nemesség többi része is élvezheti mindezt, a közrendűek számára pedig néhány hordó bort és szarvasmarhát biztosítanak étkezési célra. A közgyűlés figyelmét természetesen nem kerülte el az a tény sem, hogy mindez meglehetősen költséges rendezvény lesz, így megtárgyalták a kiadások fedezésének kérdését is. A házipénztárból kivettek 200 pengő forintot, ehhez hozzáadták a királyi koronázásra szánt keretből megmaradt 505 forintot, továbbá a nemesi felkelés pénztárában maradt 90 forintot, összesen tehát majdnem kereken 800 forintot tettek félre.⁶ Ezen összeg nagyságáról hozzávetőleges képet kaphatunk, ha tudjuk, hogy – noha a forgalomban lévő különböző pénznemek vásárlóértéke az évtizedek során változott, ezért nehéz összehasonlítani őket – egyes megállapítások szerint 1834-ben a Bécsből irányított magyarországi besúgórendszer fenntartása havonta átlagosan 1500 forintba került.⁷

⁶ Az esemény megszervezésének részletes leírása: MNL BAZML IV. 2001. h. Loc. 289. №. 1379–1604. 1420. sz. 211r–218r.

⁷ Pajkossy, 2012: 35.

Tekintsük most át, mit írtak a korabeli források az esemény tényleges lezajlásáról! 1830. augusztus 4-én és 5-én zökkenőmentesen végbement az installáció, vagy legalábbis a szűkszavú dokumentumok nem tanúskodnak problémákról. Tudjuk, hogy az első napon Luzsénszky János vezetésével a megye zászlaja alatt a nemesi sereg és a kiküldöttség Újhelybe kísérte a leendő főispánt és a királyi biztost. Az előbbi az első alispán vezérlésével és szószólásával, az utóbbit pedig Bretzenheim herceg irányításával és Dókus László beszédével üdvözölték. Ezt követően Zemplén megye rendjei tisztelegtek, majd sorra kerültek Hont, Szabolcs, Borsod, Abaúj, Ung, Sáros, Szepes vármegyék, illetve Kassa és Eperjes küldöttei is. Másnap, a Szentlélek segítségével hívása után „*nagy Gyülekezethez méltó Szavakkal, és mindenek[ne]k Szívével felemelő s elragadó ékes Beszéddel szökölt a Mélt[óságos] B[író] Első Allispány*”. Ezután a biztosnak és a főispánnak a következő közgyűlésre való meghívását előkészítendő egy kiküldöttséget szerveztek, Bretzenheim herceg vezérlése alatt.⁸

Az elhangzott beszédek sajnós nem rögzítették sem a közgyűlési jegyzőkönyvekben, sem a bizottmányi iratokban. Nyomtatott formában ugyan megjelentek ezek a szövegek,⁹ ám a kiadványból eddig nem vehettem kézbe egyetlen példányt sem. A kötet könyvészeti leírásából megtudhatjuk, hogy az Dókus László, Luzsénszky János, Mailáth Antal és György, Reviczky János, Szilassy József, illetve Vay Miklós beszédeit tartalmazza.¹⁰

A korabeli magyar irodalmi élet nagy mozgatója, Kazinczy Ferenc sem részletezte levelezésében a beiktatás eseményeit. Augusztus 10-én Zádor Györgynek írt – többek között erről az ünnepségről is –, ám a számunkra most érdekes témával kapcsolatban csupán ennyit jegyzett meg: „*Aug. 5d. meg vala nálunk a Gróf Majláth Antal Installációja*”,¹¹ s az ebédnél lezajlott jeleneteket, beszélgetéseket elevenítette fel. Két nap múlva ugyanezt adta hírül Rummy Károly Györgynek is.¹² Guzmics Izidor a szeptember 10-i Kazinczy-levélből szintén főként az ebédre szerezhetett információkat, illetve Kazinczynak Mailáthot dicsérő sorait olvashatta.¹³ Barkassy Imrét augusztus 13-án arról tudósította a széphalmi mester, hogy a beiktatásról szóló tudósítását elküldte a Magyar Kurirnak, illetve neki is méltatta Mailáth Antal személyét.¹⁴

A 19. század végén született, a műkedvelő és a tudományos történetírás határán álló feldolgozások némelyike röviden foglalkozott az installációval. 1898-ban Hudra János tollából született egy cikksorozat a Zemplén megyei piaristák ténykedéséről. Sajnos nem említi az általa felhasznált elsődleges forrásokat, mindazonáltal viszonylag részletes és érzékletes képet rajzol az eseményről. Írásából megtudhatjuk, hogy az 1830. június 7-én Mailáth Antalt Budán felkereső küldöttség szószólója, Dókus László „*ékes szavakban tolmácsolá a vármegye örömet s magasztalá a kitünő férfin érdemeit*”. A Sátorajújhelyre történő bevonulást Hudra szerint a banderisták, illetve a Vilmos-

⁸ MNL BAZML IV. 2001. h. Loc. 289. №. 1379–1604. 1501. sz. 445r – v.

⁹ Méltóságos székhelyi gróf Mailáth Antal úrnak [...] a megye fő-kormányára lett meghívattatása [...]. Nyomattatott Nádaskay András által, Sárospatakon, 1830.

¹⁰ Madár, 1988: 1986. (5956. sz.)

¹¹ Váczy, 1911: 357.

¹² Uo., 362. skk.

¹³ Uo., 370. skk.

¹⁴ Berlász – Bosa – Cs. Gárdonyi – Fülöp, 1960: 399–400.

huszárok kísérték. Luzsinszky János¹⁵ fogadta a határnál a főispánt, ahonnan az mozsárdurrogás és díszes hintók kíséretében érkezett meg a megye székhelyére. A megyeházánál előbb Pólya Ferenc városi főjegyző üdvözölte Mailáthot, majd a diadalkapunál Vay Miklós és Dókus. Több érdemleges részlettel sajnálatos módon ez a rövid közlemény sem szolgál.¹⁶ Az eseményeknek ennél is tömörebb összefoglalását adja a Borovszky Samu nevével fémjelzett millenniumi monográfia-sorozat Zemplén megyére vonatkozó kötete.¹⁷

A közelmúltban Cap György ismertette röviden az installáción történeteket a Mailáthokról szóló monográfiájában. Ő a leendő főispán Leányvárnál történt fogadását tévesen augusztus 3-ra datálja, egyebekben azonban a már ismert tényeket pontosan említi, de nem lép túl a szakirodalomban addig közreadott leírásokon.¹⁸ Az eddig elmondottakból lesűrízhető tehát az a következtetés, hogy elsősorban az ünnepségen részt vevő személyekről, illetve a megrendezés előzményeiről nyerhetőek információk a korabeli forrásokból és a történeti feldolgozásokból, s jóval kevesebb adatunk van például a beiktatás tényleges lefolyásáról.

A szűkszavú leírások ellenére azonban érdemes kitérnünk Dókus László szerepére, hiszen így rávilágíthatunk a megyei ünnepségek megszervezésének és lebonyolításának néhány mechanizmusára. Talán kézenfekvő lenne azt feltételeznünk, hogy Dókusnak az installációban való részvétele a családi és a saját személyi teljesítménye miatt vált lehetségessé. A Dókus család ugyan csak bő két évszázada számított Zemplén megye köznemesi sorába, de viszonylag rövid időn belül a bene possessi-onati soraiba küzdötték fel magukat. A helyi társadalomba való sikeres beágyazódásukat jól jelzi egyrészt László vármegyei karrierje (1808-tól kezdődően két évtized alatt betöltötte a tiszti ügyészi, majd főügyészi, illetve a főjegyzői posztokat), másrészt az a tény, hogy Lászlóval mintegy párhuzamosan az öccse is fontos vármegyei pozíciókban tevékenykedett (alszolgabíró, adószedő). Az pedig nem volt túlságosan gyakori, hogy egyetlen köznemesi családból egyszerre két személy is jelen van ugyanazon vármegye tisztikarában, hiszen meglehetősen kevés volt a betölthető állások száma, míg a pozíciókra várakozó köznemeseké magas.¹⁹

Azonban túlzás lenne csupán ezzel magyarázni azt, hogy Mailáth Antal beiktatásakor Dókus László volt az egyik fő szószóló. Kiválasztásában nyilván az játszott a döntő szerepet, hogy a főjegyző mintegy a megyei élet egyik szimbóluma volt, sokféle feladattal. Itt a szerteágazó tevékenységi körből leginkább az a vonás lehet érdekes, hogy összekötő szerepet játszott a felsőbb hatóságok (kormányzatok, főispánok), illetve a megyei rendek között – például a fogalmazványok megírásával, a leiratok törvényes mivoltának ellenőrzésével –, ezért is lehetett a 18. századtól kezdve az alispán helyettese, tiszttviselő társai felügyelője, s a beiktatáskor neki kellett köszöntenie az új főispánt.²⁰ Dókus tehát ennek a szerepelvárásnak tett eleget, aminek

¹⁵ A korabeli ingadozó „helyesírásnak” megfelelően az illető neve a közgyűlési dokumentumokban is hol Luzsinszky, hol Luzsénszky formában szerepel.

¹⁶ Hudra, 1898: 245.

¹⁷ Matolay, 1905: 456–457.

¹⁸ Cap, 2008: 27.

¹⁹ Nagy Lajos 1828-ban a Zemplén megyei szűkebb tisztikarhoz körülbelül 40 pozíciót számított. Nagy, 1828: 454.

²⁰ Fögléin, 1936: 163–164.

ellátását megkönnyíthette a számára az, hogy 1825-ben, Szilassy József helytartó beiktatásán is részt vett, igaz, akkor még tiszti főügyészként, a kiküldöttség egyik „néma” tagjaként.²¹ Két évvel később viszont már megmutathatta szónoki tehetségét, amikor 1827 őszére Sáros megye meghívta a zempléni rendeket is ifjabb Eötvös Ignác főispáni installációjára, s a küldöttség szószólója a főjegyző, Dókus lett.²²

Szilassy 1825. május 9-én lezajlott beiktatása mintául szolgálhatott az 1830. évi ünnepség levezényléséhez, többek között az előkészületek során, vagy például az akkor elmondott beszédek is ihletet nyújthattak a későbbi korok szónokainak, hiszen az installációknak megvolt a sajátos koreográfiájuk, s a hivatalos szövegek is meglehetősen szűk teret hagytak az önállóságnak és az újításoknak, sokkal inkább a konvenciók termékei voltak. Március 19-én kinevezték a deputáció tagjait, s elkezdtek a következő módon megszervezni az installációt: a helytartót a megyehatárról lovasokkal tervezték bekísértetni Sátoraljaújhelybe, akikhez a város határában nemesifjak is csatlakoznának, a vármegyeháza előtt felsorakoznak majd a hajdúk, az épületet lámpásokkal fogják feldíszíteni, az első alispán vezetésével pedig egy küldöttség fogadja Szilassyt, s jelen lesznek a szomszéd vármegyék képviselői is.²³

Láthatjuk tehát, hogy az 1830. évi ünnepségek megszervezésekor az öt évvel korábbi beiktatás forgatókönyvéhez is nyúlhattak segítségül. Azonban amint arról rövidesen szó esik, a kapcsolódó szakirodalomban olyan megállapításokkal is találkozhatunk, amelyek szerint létezett egy országosan elfogadott íratlan „illemkódex” is az efféle rendezvények lebonyolítására. Ugyanis ha összevetjük a más törvényhatóságoknál egykorúan lezajlott installációkat Mailáth Antal 1830. évi beiktatásával, sok hasonlóságot tapasztalhatunk. Baranyában 1836-ban, Somssich Pongrác beiktatásakor is az újhelyihez hasonló jelenetek játszódtak le: az előnapon egy kiküldöttség a megyehatáron fogadta az új főispánt, ahonnan bekísérték a megyeszékhelyre, diadalmi kaput állítottak, a szálláshelyén ismét egy küldöttség tette tiszteletét, az épületeket kivilágították, és feliratokkal díszítették. A beiktatás napján Somssichot átkísérték a megyeházára, ahol az letette az esküt, elmondta székfoglaló beszédét, köszöntötte őt az első alispán, a főjegyző és a kanonok, a főispán mindezt megköszönte, új táblabírákat nevezett ki. A közgyűlés bezárása után a templomban Te Deumot tartottak, s a két nap megkoronázásaként a résztvevők egy lakomán és táncmulatságon pihenhették ki a fáradságukat.²⁴

Veszprém megyében Zichy István 1832. évi installációja szintén ezzel majdnem egybevágó módon zajlott le: a megyehatárnál fogadják, a városhatárhoz érve ágyúlövések dördülnek el, a főispánt várja a felállított diadalmi kapu, bandérium kíséri be őt a városba, a megyeházánál újabb ágyúlövések szólalnak meg, a megyei küldöttség és a főjegyző köszöntőt mond, bevonulás a díszterembe, később színházi előadás, vendégség az alispánnál, másnap a beiktatás után szentmise, fogadások, a város kivilágítása.²⁵

²¹ MNL BAZML IV. 2001. g. 3. kötet. 501. sz. 239.

²² MNL BAZML IV. 2001. g. 8. kötet. 1281./918. sz. 188–189.

²³ MNL BAZML IV. 2001. g. 3. kötet. 291./308. és 292. számok. 142–146.

²⁴ Ódor, 2007: 255–256.

²⁵ Hudi, 2002: 151–153.

Hudi József világított rá a veszprémi beiktatás kapcsán arra a tényre, hogy a szertartásnak országos tekintetben számos fő eleme hasonló vagy azonos volt. Hosszabb idő alatt alakulhattak ki ezek a formák, amelyek több forrásból táplálkozhattak: a kölcsönös tiszteletadások során a megyék egymástól is tanulhattak, illetve hathattak rájuk a királyi, főúri udvartartások mintái is. A beiktatás azonban Hudi József megállapításai szerint egyre inkább hazafias polgári ünneppé vált, amit a kapuk, bandériumok, díszkivilágítás jeleztek.²⁶ E momentumok egy része lehetett gyakorlati szempontú megoldás is, mint például a kivilágítás, hiszen a ceremónián részt vevő személyeknek legkésőbb előző este meg kellett érkezniük a színhelyre, így a világítás részben segíthette a városban való tájékozódást, illetve az ünnepséget követő lakomák, vigalmak is tovább tarthattak a lámpák mégoly csekély fényénél is.

Nem mehetünk el azonban szó nélkül a beiktatás erős szimbolikus tartalma mellett sem. Noha dimenzióit tekintve más világot tár elénk Richard S. Wortman az orosz cárok megkoronázásáról szóló hatalmas monográfiájában – s nyilvánvalóan jelentősebb világi és szakrális tényezőnek számított „minden oroszok cárja” és egyben az ortodox egyház feje, mint egy magyarországi főispán –, mondanivalójának némely részletét akár egy installáció kapcsán is hasznosíthatjuk. Wortman úgy véli, hogy az orosz uralkodók és tanácsadók a ceremóniák szimbolikáját a hatalomgyakorlás velejárójának tekintették. Ugyanakkor élt az a célzatos törekvés is, hogy az uralkodót szakrális tulajdonságokkal ruházzák fel.²⁷ A magyar vármegye világa azonban eltért a cári udvarétól, hiszen a köznemesség politikai, gazdasági, társadalmi erejét éppen a megyei és az országos rendiség biztosította, így kevésbé függött a főispán ténykedésétől.

A szimbolizmus azonban tetten érhető a már említett jegyzői felszólalásokban, az installáció egyházi megerősítésében, de akár a diadalmi kapukban (eszünkbe juthatnak például az ókori római hadvezérek tiszteletére emelt hasonló objektumok), a főispánnak a megyehatártól a székvárosba történő elkísérésében, mintegy jelképes bevezetesként és a megyét uraló köznemesség általi befogadásként. Ez utóbbi tényező azért is fontos, mert az uralkodó akaratából kinevezett főispánnak egy bizonyos értelemben autonóm közösség által történő elfogadását jelezte. Vagyis az installációt értelmezhetjük egy „idegen” befogadásaként, a karizmában való részeltetés-ként és részesedésként, szimbolikus „térfoglalásként”, noha itt nem arról van szó, hogy egy nép szobrokkal, közterületi elnevezésekkel stb. próbálja „belakni” azt a területet, amelyen él, hanem arról, hogy a főispán a vármegyeháza való bevonulással mintegy átveszi a hatalmi funkciók és jogok egy részét, s a megyét uraló köznemesség jelképesen „felajánlja” neki az egész törvényhatóságot. A beiktatás akár a van Gennep-i értelemben vett átmeneti rítusként is felfogható, azaz olyan eseményként, amely az ember (esetünkben a főispán) egyéni és társas életében bekövetkező fontos fordulópontok átélését könnyíti meg, egyúttal új szerepekkel is felruházza őt. Egy korábbi állapotból kivezeti az egyént az elválasztó rítusok segítségével – ilyennek tekinthetjük például azt a mozzanatot is, amikor Zemplén vármegye rendjei Budán felkeresték Mailáthot –, majd egy várakozó szakasz után a befogadó rítusok (bekisé-

²⁶ Uo. 153.

²⁷ Wortman, 1995: 3–4.

rés a városba, üdvözlések, a főispánnak a székekkel együtt történő felemelése stb.) által bevezetik az új állapotba.²⁸

Az installáció jól rávilágít a rendi szemléletű térhasználatra is, hiszen valószínűsíthetjük ugyan, hogy például a bandériummal együtt történő felvonulást vagy a vármegyeháza előtti köszöntéseket megnézhetette néhány közrendű is, nagyobb tömegben mégis a mágnási és a köznemesi réteg volt jelen ezeken a színtereken. Arról sem feledkezhetünk el, hogy a közrendűek napi időbeosztása alapvetően más volt, mint a nemeseké, s a munkavégzés szinte a teljes napjukat igénybe vette, így zömmel csak a beiktatást követő vigasságokon mulathattak, amennyiben az adott vármegye az ő szórakoztatásukról is gondoskodott (s valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha feltételezzük, hogy ekkor is csak az elittől elkülönített színtereken élvezhették a gasztronómiai örömeiket).

S természetesen ami a legfontosabb: az installáció ünnep volt, ami Ancsel Éva értelmezése szerint nem jelent szakítást a hétköznappal, ugyanakkor egy közösség az ünnepi magatartással a mindennapok világából kiemeli és a kollektív emlékezetben rögzíti a fontosnak tartott eseményeket.²⁹ Barna Gábor arra hívja fel a figyelmet, hogy az ünnepek és a rítusok szabályszerű visszatérése garantálja azt, hogy áthagyományozódik az identitásbiztosító tudás, a rituális ismétlés pedig elősegíti az adott csoport tér- és időbeli összetartozását. Az ünnep egyúttal össze is kapcsolja a múltat, a jelent és a jövőt,³⁰ bár a beiktatások nyilvánvalóan más dimenzióját képviselik az ünneplésnek, mint az évente megismétlődő egyházi – vagy a polgári korszaktól kezdve az állami – ceremóniák. Egy másik értelmezés a rítusnak a tekintély felépítésében játszott szerepét hangsúlyozza, mely folyamat során (s mindez jól kitapintható például a beiktatásokban is) a kritikai gondolkodás háttérbe szorul, miközben a rítus érzelmileg megfog és oktat is egyszerre.³¹ És ha még egy pillanatra az ünnep térbeli vonatkozásaihoz térünk vissza, mindenképpen érdemes figyelembe vennünk Andor Csaba megfontolásait: az ünnepi tér fizikailag egybeeshet a mindennapi tevékenységek színtereivel, de különböző tényezők (például díszítések, irányított forgalom) hatására a térszerkezet átmenetileg megváltozhat. Az ünnepek során az adott tér más-más pontjai lesznek kiemelve, amint ez jól látható az installációk példái is.³²

A 19. század harmadik harmadában elérkező polgári korszak fegyelmezettebb, egyéni érzelem-megnyilvánulásokra kevesebb lehetőséget biztosító, a magán- és a közsféra elválását elősegítő mentalitásával³³ szemben jól érzékelhető a rendi gondolkodás bizonyos szempontból oldottabb, a honpolgárok saját érzelmeit kifejezni engedő jellege. S a fentebb elmondottakból az is következik, hogy az országosan megfigyelhető hasonlóságok következtében a beiktatások olyan mikrovilágot teremtettek, amely a nemesség közös „kulturális kincsévé” vált, s a benne való részvétel során elvben akár az ország egymástól legtávolabb lévő megyéiből érkezők is szinte ott-

²⁸ Az átmeneti rítusok fogalmára és eszméire részletesebben van Gennep, 2007.

²⁹ Ancsel, 1998: 75.

³⁰ Barna, 2002: 162.

³¹ Zentai, 1997: 21.

³² Andor, 1998: 81.

³³ Gyáni, 1994: 1057.

hon érezhették volna magukat, hiszen számukra is ismerős rítusokkal, szimbólumokkal, megnyilvánulásokkal találkozhattak.

Az installációk tehát azon túlmenően, hogy egy-egy főispán székfoglalását tették emlékeztetéssé – és jogilag, valamint szimbolikusan is elfogadottá –, olyan közösségi programok is voltak, amelyek során az egyházi és világi elit, a mágnási és a közneemesi réteg együtt (s a nemességen belüli társadalmi különbségek, törésvonalak időleges elhalványulása mellett) ünnepelhette önmagát, a vármegye fölött gyakorolt hatalmát, a rendiség fenntartásában játszott szerepét. Azaz a nemesség ily módon is építeni tudta a saját fontosságába és létezésének szükségszerűségébe vetett hitét, miközben stabilitást és viszonylagos állandóságot tudott biztosítani magának az egyre gyorsabban változó világ kihívásaival szemben.

Források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára

IV. 2001. g. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1937). Közgyűlési és megyei közigazgatási jegyzőkönyvek 1823–1850.

IV. 2001. h. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1937). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823–1848.

Méltóságos székhelyi gróf Mailáth Antal úrnak [...] a megye fő-kormányára lett meghívattatása [...]. Nyomattatott Nádaskay András által, Sárospatakon, 1830.

Szakirodalom

Ancsel, 1998 = Ancsel Éva: Gondolatok az ünnepről. In: Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből. I. Szerk. B. Gelencsér Katalin. Mikszáth Kiadó - Magyar Művelődési Intézet, 1998. 74–78.

Andor, 1998 = Andor Csaba: Ünnep és kommunikáció. In: Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből. I. Szerk. B. Gelencsér Katalin. Mikszáth Kiadó - Magyar Művelődési Intézet, 1998. 79–88.

Balassa, 1991 = Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány. Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát, Tokaj, 1991.

Barna, 2002 = Barna Gábor: Idő és emlékezet. In: Közelítések az időhöz. Tanulmányok. Szerk. Árva Judit – Gyarmati János. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2002., 152–171. (Tabula könyvek 3.)

Berlász – Busa – Cs. Gárdonyi – Fülöp, 1960 = Kazinczy Ferenc levelezése. XXIII. kötet. 1927 óta előkerült, és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye. Közzéteszi

- Berlász Jenő – Busa Margit – Cs. Gárdonyi Klára – Fülöp Géza. Akadémiai, Budapest, 1960.
- Cap, 2002 = Cap György: Mailáth Antal gróf emlékezete. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 12. Szerk. Kováts Dániel. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2002., 107–110.
- Cap, 2008 = Cap György: Élet a kastélyban. A székhelyi gróf Mailáth család és a perbenyiki kastély története. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest, 2008.
- Föglein, 1936 = Föglein Antal: A vármegyei notárius. Levéltári Közlemények, 14 (1936), 149–171.
- Gyáni, 1994 = Gyáni Gábor: Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón. Századok, 128 (1994), 6. sz. 1057–1077.
- Hudi, 2002 = Hudi József: Gróf Zichy István főispáni beiktatása 1832-ben. In: Ünnepek – hétköznapiak – emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén. Szerk. Pásztor Cecília. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2002., 149–156. (Rendi társadalom – polgári társadalom 14.)
- Hudra, 1898 = Hudra János: A piaristák Zemplén-vármegyében. 6. folytatás. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. III. kötet, 1898., 245–247.
- Madár, 1988 = Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Mai magyar elbeszélők – Naggyá lenni. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1988. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek, F. sorozat, 27–30.)
- Matolay, 1905 = Matolay Etele: A legújabb kor 1815–1849. In: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Szerk. Borovszky Samu. Apollo Irodalmi Rt., h. é. n. [Budapest, 1905.], 440–484. (Magyarország vármegyéi és városai)
- Nagy, 1828 = Ludovicus Nagy: Notitiae Politico-Geographico-Statisticae Incluti Regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Tomus primus. Proculus Typis Annae Landerer, Buda, 1828.
- Ódor, 2007 = Ódor Imre: Egy főispáni beiktatás „koreográfiája” a reformkori Baranyában. In: Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 2006–2007. Szerk. Nagy Imre Gábor. Baranya Megyei Levéltár, h. n. [Pécs], 2007., 243–264.
- Pajkossy, 2012 = Pajkossy Gábor: Sedlnitzky magyarországi besúgó 1848 előestéjén. In: Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából 1785–2011. Főszerk. Csóka Ferenc. Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012. 31–41.
- Van Gennep, Arnold: Átmeneti rítusok. Ford. Vargyas Zoltán. L'Harmattan, Budapest, 2007. (Kultúrák keresztútján 9.)
- Váczy, 1911 = Kazinczy Ferenc levelezése. XXI. kötet. 1829. január 1 – 1831. augusztus 20. Kiadja Váczy János. MTA, Budapest, 1911.
- Wortman, 1995 = Richard S. Wortman: Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. Volume One: From Peter the Great to the Death of Nicholas I. Princeton University Press, Princeton, N. J., 1995.

Bodnár Krisztán: Egy főispáni beiktatás Zemplén vármegyében...

Zentai, 1997 = Zentai Violetta: Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Politikai antropológia. Szerk. Zentai Violetta. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 9–36.

ÍNSÉG BORSOD VÁRMEGYÉBEN 1879-1880-BAN*

Jelen tanulmány a 19. század más létfenntartási kríziseinél lényegesen kevésbé vizsgált 1879-1880. évi inség lefolyását, valamint annak lokális és állami szintű kezelésére tett kísérleteket ismerteti Borsod vármegyében. A kutatás során felhasznált levéltári források mellett az időjárási adatok, valamint a terméseredményekre vonatkozó statisztikai kimutatások is azt látszanak igazolni, hogy az 1870-es évek második felétől jelentkező időjárási anomáliák a korábbi éveknél látványosan rosszabb terméseredményeket produkáltak, amelyek csúcspontja az 1879. évi katasztrofális aratásban jelentkezett. Az ennek következtében megyeszerte jelentkező inséget szerencsére mind a helyi, mind pedig az állami apparátusnak sikerült megfelelően kezelnie, és így a valódi veszélyt, az éhínséget elkerülnie, amelyben jelentős szerepet játszhattak az 1863-1864. évi inség és éhínség tanulságai is.

A hazai történeti kutatás számára jól ismert az 1863-1864. évi aszály és az azt követő inség, amelyről számos munka látott már napvilágot,¹ ellenben az 1879 második felében és 1880 folyamán országosan több helyen fellépő inség mindezidáig kívül maradt a történeti érdeklődés körén. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy az említett inség lefolyását és a kezelésére tett kísérleteket megvizsgáljam Borsod vármegye területén. Ezt megelőzően azonban röviden kitérek azokra az éghajlati anomáliákra, amelyek a rossz terméseredményekhez, és ezáltal az inséghez vezettek.

Az inség éghajlati okai

Korábbi kutatásaink során, amelyet az 1878. augusztusi miskolci és egri árvíz éghajlati okainak feltárása végett folytattunk,² Eger és Budapest hőmérsékleti és csapadékadatát elemezve úgy találtuk, hogy körülbelül az 1870-es évek közepétől 1882/1883-ig a korábbi időszaktól eltérő, megemelkedett csapadékmennyiség volt megfigyelhető mindkét városban. Az eltérés szignifikánsnak mutatkozott. (1. ábra)

A csapadékmennyiség eloszlását illetően az eredmények azt mutták, hogy a kérdéses időszakban, azaz 1874 és 1885 között az elvárásnak megfelelően sok csapadék hullott májusban és júniusban, de magas értéket mutatott a többi nyári és az összes őszi hónap is. Tehát ezekben az években – átlagban – a csapadékos nyarakat esőben bővelkedő ősz követte. Mind a jelentősen megemelkedett csapadékmennyiség, mind

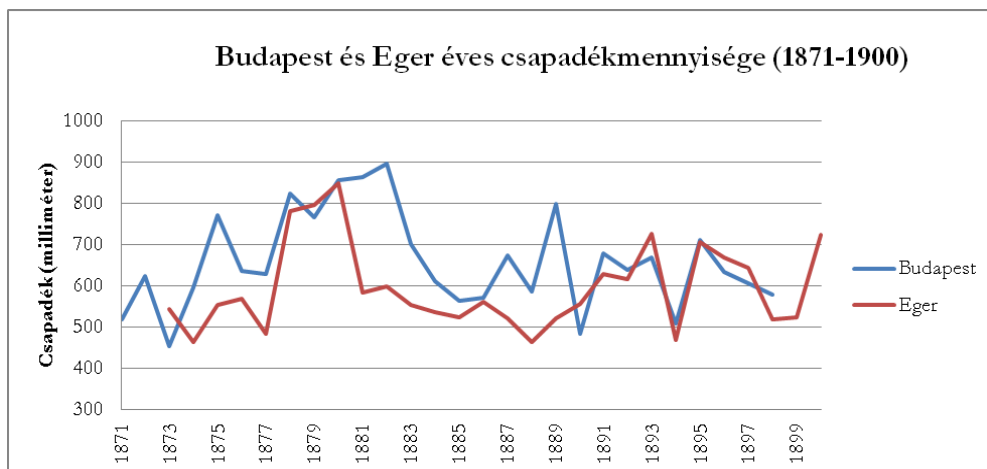
* A tanulmány a NKFIH 128978 Tudás, tájkép, nemzet és birodalom című projekt támogatásával készült.

¹ Érkövy, 1863; Györffy, 1931; Katus, 2007; Boa, 2012.

² Budapest vizsgálatát az indokolta, hogy a főváros rendelkezik a legrégebbre visszanyúló hőmérsékleti és csapadékadatsorral a hazai városok közül, így lehetővé válik az anomáliák gyakoriságának, illetve rendkívüliségének vizsgálata. Eger kiválasztását két szempont is indokolta. Egyrészt a hevesi megyeközpontban a miskolcival egy időben került sor pusztító árvízre, másrészt a későbbi időszakra vonatkozóan elvégzett korrelációs vizsgálatok alapján Eger adatait felhasználhatnánk találtuk a hiányzó miskolci adatsor helyett. Akkori kutatásunkba Szegedet is bevontuk – lévén, hogy ott is a vizsgált korszakban került sor egy súlyos árvízre –, ám éppen az árvíz következményeként az adatok hiányosak, így pontos elemzéshez nem alkalmazhatók. A későbbiekben tervezzük, hogy a szegedi adatokat kiváltjuk egy másik dél-alföldi település adataival.

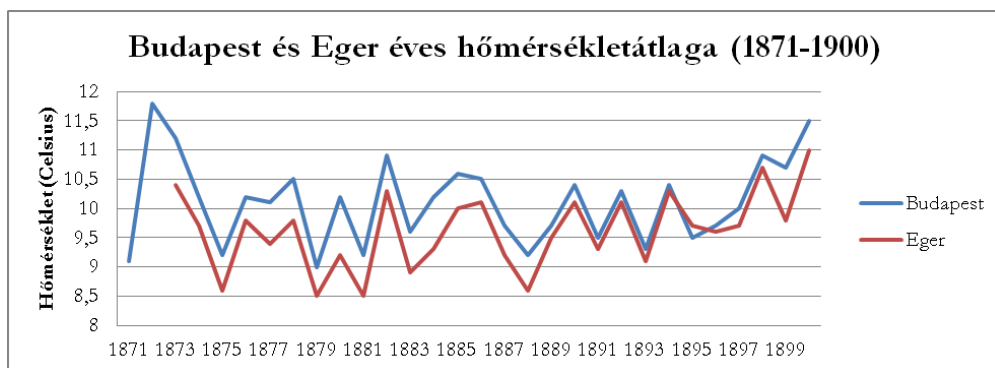
pedig a több hónapon keresztül elhúzódó csapadékos időjárás mellett, hogy fokozhatta az árvizek gyakoriságát és súlyosságuk mértékét, a mezőgazdasági termelésre is kedvezőtlenül hathatott. A kelleténél nagyobb mennyiségű csapadék ugyanis visszavetheti a termények fejlődését, elősegítheti a különféle betegségek (például gombabetegségek) terjedését, és hozzájárulhat a termés rothadásához. Az árvizek és belvizek miatt pedig települések teljes határainak terményei semmisülhetnek meg egy csapásra, ráadásul a visszamaradó víz vagy iszap miatt a terület felszántása és bevetése is késedelmet szenved.

1. ábra

Az adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek; a diagram saját szerkesztés

2. ábra

Az adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek; a diagram saját szerkesztés

Az 1870-es évek második felének éveit nem csupán a kimagasló csapadékmennyiség okán érdemelnek figyelmet, hanem a hűvösebb időjárás miatt is, amely ugyan csak súlyos mezőgazdasági következményekkel járhatott. Eger és Budapest éves hőmérsékletátlagait vizsgálva azt láthatjuk, hogy mindkét városban egy eléggé magas 1872-es értékről előbb fokozatosan, majd 1875-ben hirtelen lecsökkent a hőmérsék-

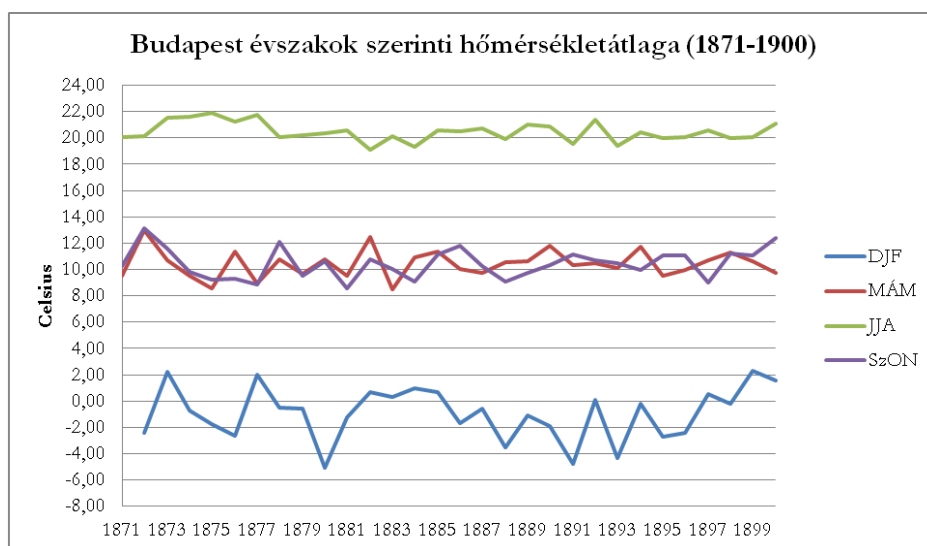
let, Budapest esetében körülbelül 3, Egernél körülbelül 1 °C fokkal. A következő hat évben pedig háromszor is erős lehűlés látható (1875, 1879, 1881).

A vizsgált intervallumon (1875-1883) belül ugyan vannak emelkedések, de a korábbi és a későbbi évek átlagához viszonyítva alacsonyabb értékeket tapasztalunk; majd csak 1881 után fog tartósabban emelkedni a hőmérséklet, hogy aztán 1888-ban ismételten visszaessen.

Évszakok szerint is megvizsgáltuk az adatokat annak érdekében, hogy tovább árnyalhassuk a képet (3-4. ábra). Budapest és Eger hőmérsékletdiagramján az látható, hogy a vizsgált időszak alatt a nyári hónapok (JJA) átlaghőmérséklete körülbelül 2 °C fokkal csökkent 1877 után. A tavaszi (MÁM) és őszi hónapok (SzON) átlaghőmérséklete is csökkent a kiemelkedően magas 1872. évihez képest,³ majd 8 °C és 12 °C között alakult a század további éveiben (kivétel 1876 és 1882 tavasz, és 1878 ősz: 12 °C felett). A vizsgált időszakban az őszi hónapok is hűvösebbek voltak, csak egyszer ugrott az érték 10 °C fölé, 1878-ban, amikor is kivételesen jó volt a szőlőtermés minősége, legalábbis a megelőző évekéhez képest. A tavaszi hónapok átlaga is hasonlóan alakult, kivéve az 1876. és az 1882. évet.

A csapadék és hőmérsékleti viszonyokban mutatkozó anomália mezőgazdaságra gyakorolt hatásának vizsgálatában a Központi Statisztikai Hivatalhoz beérkezett éves terméseredmények lehetnek segítségünkre. Sajnos ez a forrás nem teszi lehetővé, hogy árnyaltabban, megyeszintnél kisebb területi egységekre bontva vizsgáljuk az adatokat, így minden bizonnyal torzítanak a tényleges viszonyokhoz képest, ugyanakkor az általános trend érzékeltetésére megfelelnek. Borsod vármegye esetében a legfontosabb kenyérgabonák, a búza, a rozs és a kétszeres hektáronkénti terméseredményeit vizsgáltuk (5. ábra).

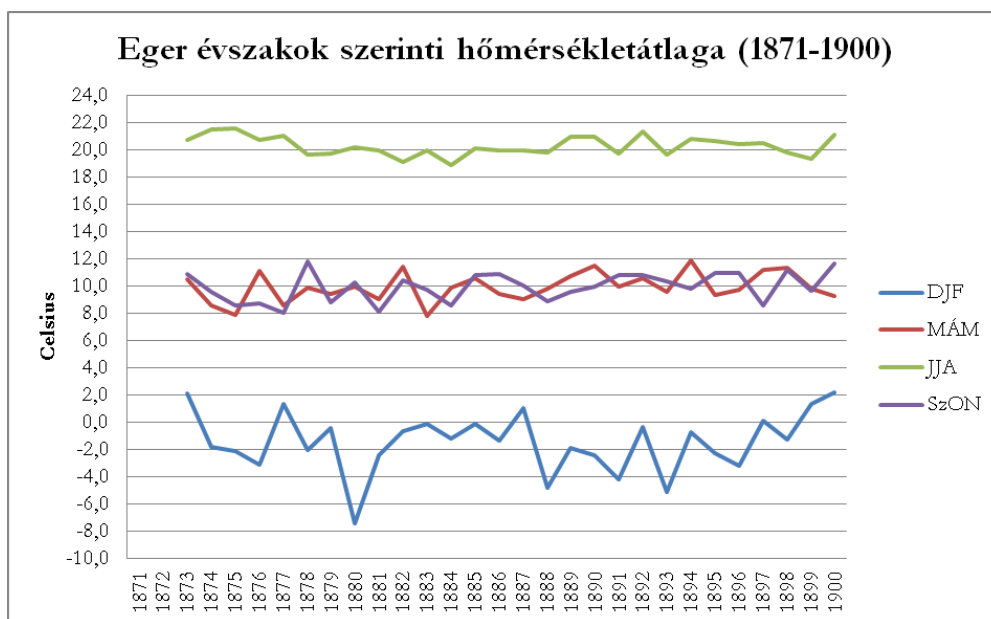
3. ábra

Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

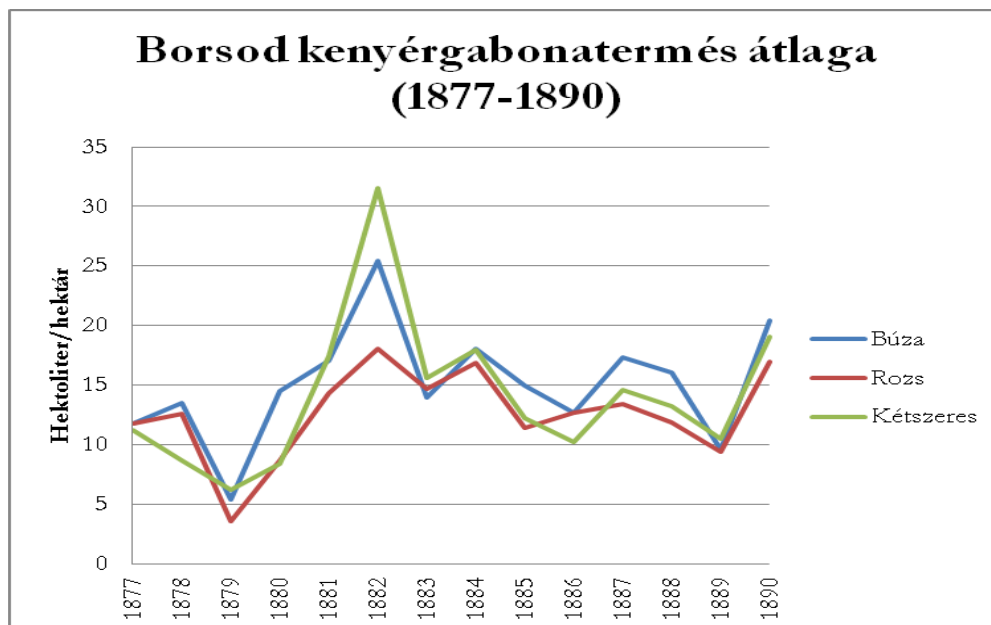
³ Egernél 1872-es őszi adatról hiányzik a szeptemberi hónap, azért ilyen alacsony az érték.

4. ábra

Adatok forrása: OMSZ Meteorológiai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

5. ábra

Adatok forrása: Központi Statisztikai Évkönyvek, a diagram saját szerkesztés

Az ábrán láthatjuk, hogy a legfontosabb kenyérgabonák termésátlaga egy viszonylag alacsony 1878. évi értékről erősen visszaesik 1879-ben, majd pedig lassú

emelkedésnek indul, hogy – elsősorban a búza és a kétszeres esetében – 1882-ben kimagasló értéket érjen el – legalábbis a korábbi és későbbi évekhez képest. A történeti forrásokban említett rendkívül rossz 1879. évi termést a statisztikai adatok is igazolni látszanak, de az ábrán az is jól látható, hogy már az azt megelőző év sem számított kedvezőnek egyik kenyérgabona tekintetében sem. Tehát az 1879. évi aratás ahelyett, hogy kompenzálta volna az előző évi rossz termést, még inkább súlyosbított a helyzetet, élelmiszer és vetőmag nélkül hagyva a megye lakosságát. És bár 1880-ban a búza viszonylag jól teljesített, mindazonáltal három évre volt szükség ahhoz, hogy a kimerült készleteket ismételtén feltölthessék.

Ínség Borsod vármegyében

Már 1879 tavaszán sejteni lehetett, hogy az év minden bizonnyal a kedvezőtlen esztendőök sorába fog tartozni, de arra senki sem gondolt, hogy egyike lesz a korszak legszerencsétlenebb éveinek. A kora tavaszi hóolvadás és esőzés következtében felépő áradások tetemes károkat okoztak országszerte. Borsod vármegyében a Tisza áradása folytán számos település került nehéz helyzetbe.⁴ Nem volt elég az árvíz pusztítása, a folyamatos csapadékos időjárás miatt a helyreállítás is hosszán elhúzódott. A sok csapadék megkesztye hátráltatta a közmunkákat: a magas vízállás miatt nem tudták az utak burkolásához szükséges kavicsot kihordani a folyókból, illetve a megemelkedett talajvíz miatt a kavicstelepekről,⁵ aminek következtében az utak járhatatlanná váltak. Az esőzés a mezei munkák megkezdését is hátráltatta,⁶ ráadásul a rossz útviszonyok miatt az ígás közmunkaerőt sem tudták igénybe venni, csupán kézi közmunkásokat alkalmaztak, akik vízárkokat tisztítottak, facsemetéket ültettek.⁷

A csapadékos időjárás más téren is nehéz helyzetbe hozta az embereket. *„A folyton tartó esőzések nem csak a közlekedési utakat rongálták meg nagy mértékben, nem csak a folyó vizeket árasztották ki s okoztak elöntéseket és szakadásokat, nem csak a földművelést akadályozták és hátráltatták, de gátolták a gyalogságot mindennapi kenyerének napszámmal megkeverésében, s gátolták a marha tartó közösségek barmainak legelőre lehető kihajtásában, úgy hogy sokan voltak kénytelenek teljes takarmányhiány miatt lesorványodott jószágaikon – nehogy egészen semmire menjenek – vesztegetett árakon tudni.”* – írta Bay Barnabás, a miskolci járás felső szakaszának szolgabírója 1879 áprilisában.⁸

Ahogy múltak a hónapok, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a közelgő aratás, amelyhez az előző év gyenge termése miatt nagy reményeket fűztek, messze alulmúlja majd a várakozásokat.⁹ A járásokból érkező jelentések egyöntetűen rossz ter-

⁴ MNL BAZML IV. 809. b. 1587, 2668, 3927/1879.

⁵ MNL BAZML IV. 803. b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési iratok (a továbbiakban: IV. 803. b.) 185/1879.

⁶ Bábolna és Dorogma község határát legkevesebb nyolc hónapokon keresztül a Tisza vize borította, ami miatt az őszi vetés tönkrement, a tavaszt pedig nem tudták elvetni. Ráadásul az állatok számára szükséges szénát sem tudták begyűjteni, mert a víz annyira kiáztatta a fűgyökereket, hogy semmi termést nem hozott. MNL BAZML IV. 809. b. 2668/1879.

⁷ MNL BAZML IV. 803. b. 185/1879.

⁸ MNL BAZML IV. 809. b. 1469/1879.

⁹ *„Az aratás vége felé közeledik s csak most tudta már meg a gazda közösség mennyire csalatkozott reményeiben, a rossz vetéseket a fagy nélküli tél s roppant hó anyira megrongálta, hogy holdanként allig maradt meg fele részben, a tiszta búza volt az mely bő aratást ígért s fájdalom, a június hó vége felé egy két napra beállott forró időben a hó által anyira megüttetett, a*

méseredményekről számoltak be. A tönkrement gabona- és gyümölcstermés, a széna- és sarjúhiány, a kereseti lehetőségek elapadása a 16 évvel korábbi ínséges időket juttatta az emberek eszébe. „Az aratás általában véve az egész szakaszban oly rossz eredményt mutat fel, hogy ilyenre a legöregebb emberek sem emlékeznek, állítják sokan, hogy az 1863-iki ínséges év, ezen évhez képest még túrbetű volt.”¹⁰

A hatóságot a lakosság megélhetési viszonyai több okból is erősen foglalkoztatták. Legelsőként, természetesen, a tömeges éhezéstől, az esetlegesen előforduló éhaláltól tartottak. De szintén aggodalommal tekintettek a jövőbe a nélkülözés következtében feltételezetően megszorodó bűncselekmények miatt is, amelynek megfékezésére a csekély számú rendvédelmi közegek nem álltak készen.¹¹ Harmadszor pedig egyértelmű volt, hogy ilyen körülmények között lehetetlen lesz az adóbehajtást véghezvinni.¹²

Jóllehet Borsod vármegyében az első hivatalos jelentés az ínségről 1879 decemberében íródott,¹³ feltételezhető, hogy az első válságjelek már hamarabb mutatkoztak. Az egri járás alsó szakaszának szolgabírója augusztus 1-én kelt jelentésében említést tesz a megszorodó betörésekről, amelyek szerinte az általános elszegényedés és az élelemhiány számlájára írhatók, „[m]ert a nép szegényebb osztálya, mely magát 's családját az aratási munkából nyert élet-neműből tartja fel, a folyó évben egyáltalában nem keresett semmit a mennyiben 5 legfeljebb 6 véka élet jutott egy egy családra 4-5 heti munka után.”¹⁴ Október végén már az egri, a miskolci és a szendrei járásból is megélhetési nehézségekről és a segélyezés szükségességéről jelentettek.¹⁵

megmaradt rozssal együtt, hogy a próba cséplések szerint, a tisztabúzáának csomója allig ad egy vékát, a rozse pedig 1/2 vékát sem ad meg, s ami szem kikerül is oly vékony és kicsi, hogy lisztet allig tartalmaz s ezért kelete sem lesz.

Az árpa a sok eső végett rossz munka miatt ki sem kelt, a mi kevés pedig kikelhetett, szintén bő üstet kapván magot nem hozott, egyedül a kukorica és burgonya még az műhez némi reményt lehet kötni, mely azonban e vidéken csekély mennyiségben termeltetik, gyümölcs egy általában semmi nem lesz, a szőlő bő termést ígér.” (Az egri járás felső szakasza szolgabírójának jelentése, 1879. júl. 7.) MNL BAZML IV. 809. b. 2668/1879.

¹⁰ MNL BAZML IV. 809. b. 2828/1879.

¹¹ „Alispánunknak a jelen közgyűlésre terjesztett hivatalos jelentéséből sajnosan kellett tudomást szerezniünk arról, hogy a legközelebb lefolyt hónapokban megyénk területén a személy és vagyonbátorság számos ízben, s itt ott nem csekély mértékben volt veszélyeztetve, sőt egyik községünkben egy erőszakos rablási kísérlet, a másikkban egy nő meggyilkolása, így szintén a Tormamegyéből Szendrő várossal [?] közlekedő postakocsinak az országútoni leggyilkolása is történt. Ily esetek méltó aggodalmat ébresztenek a közbátorság biztos fentarthatására nézve, minél inkább haladunk befelé a téli évszakba. Az ínség növekedésével bizonyosan szaporodni fognak népiünkönél a személy és vagyon batorság elleni merényletek is. Előre látható, hogy megyei rendőrközegeink jelenlegi csekély létszáma (összesen 31 lovas és 4 gyalogpandúr) nem lesz elegendő ily válságos fenyegető időszakban, kivált ha meggondoljuk, hogy azok, közvetlen hivatásuktól eltérő, számos más szolgálatokra vétetnek igénybe: adó és másféle végrehajtásokhoz, közmunka leszolgáltatásokhoz, katonai ügyekhez stb.” MNL BAZML IV. 803/b. 418/1879. A belügyminiszter végül nem engedélyezte további pandúrok alkalmazását, sőt inkább azt javasolta, hogy a megyei szintű intézkedés helyett az egyes községek saját hatáskörükben oldják meg a vagyon- és közbiztonságot érintő problémákat. MNL BAZML IV. 803. b. 567/1879.

¹² „A közadók behajtása körül megtétt minden eljárás mit az 1876 évi XV. t. cz. rendeletei parancsolnak, azonban eredményre igen csekélyre vezetett, az uralgó szükség miatt nincs a legnagyobb birtokosnak sem anyija, hogy cselédjeit szerződés szerűleg kielégíthetné, adóra pedig éppen nem maradt semmi, mindamellett napról napra érkeznek a kir. adófelügyelőtől a sürgető felhívások az adók kielégíthetetlen behajtása iránt, de miből? hacsak a legszükségesebb ruhaneműek s házi butorok elnem adatnak, nem képes behajtani egy fillért sem senki, innen van az hogy sem községi pótdadó, sem közmunka váltás, sem más közterhek nem fizettetnek, szóval beállott az, mitől oly anyira féltünk, az adók fizetéseképtelensége.” MNL BAZML IV. 809. b. 1352/1880.

¹³ MNL BAZML IV. 803. b. 577/1879.

¹⁴ MNL BAZML IV. 809. b. 2829/1879.

¹⁵ MNL BAZML IV. 809. b. 3836, 3919, 3924, 3927/1879.

Az aratást követő sanyarú helyzet az állami szintű szervek figyelmét sem kerülte el, s tartván egy nagyobb ínség kialakulásától – megelőzőképpen – a belügyminiszter, Tisza Kálmán október 16-án kelt körrendeletében felhívta a törvényhatóságokat, hogy a lakosság megélhetési és élelmezési viszonyaira nézve, valamint az előforduló veszélyekről a járási szolgabíróktól¹⁶ havonkénti jelentéseket kérjenek be, az alispánokat pedig arra, hogy ezek alapján – szintén havi rendszerességgel – tájékoztassák a minisztériumot.¹⁷

A nagy számban fennmaradt szolgabírói jelentések alapján szinte hónapról hónapra rekonstruálható az ínség lefolyása, amely érzékelhetően eltérő módon alakult a megye különböző részein. A helyi viszonyok ugyanis járásonként, sőt akár szakaszonként is erősen eltérőek lehettek attól függően, hogy milyen kereseti lehetőségek álltak a lakosság rendelkezésére.¹⁸ Voltak olyan települések, amelyek életében visszatérő tapasztalatnak számított az ínség, a különbség csupán annyi volt, hogy ezúttal intenzívebben jelentkezett.

A tél közeledtével folyamatosan nőtt a szükséggel küzdő települések száma, ám tényleges ínségről egyelőre nem érkezett jelentés. A *Borsod. Miskolczi Értesítő* november elején az országban általánosan mutatkozó kedvezőtlen időjárásról, illetve a rossz terméseredményekről számolt be,¹⁹ majd nem sokkal később már a Felvidékről érkező, munkát kereső nélkülözőkről írt: „*A felföldi nagy ínségnek már mutatkoznak előjelei, ugyanis minden nap láthatunk keresztül vonuló felföldi lakosokat, kiknek otthonn betevő falatjok nem lévén a haza alsó vidékére vándorolnak le csoportostól, munkát keresendők; [...]*”²⁰ A megyében ezzel szemben még tűrhető volt a helyzet, hiszen volt lehetőség munkára, bár ez a legtöbb helyen a környező erdőkből favágásra korlátozódott. Éppen ezért tartani lehetett tőle, hogy amennyiben ez a kereseti forrás is megszűnik, úgy valóban tömegessé válhat az ínség és az éhezés.

Jobb helyzetben voltak azok a települések, ahol a téli tüzelőfavágást szénbányászattal vagy gyári munkával tudták pótolni, illetve kiegészíteni. Így a nagyobb városok lakossága, mint például Edelény vagy Miskolc, valamint a környező településeken élők kevésbé voltak kitéve a nélkülözésnek.

¹⁶ A 3629 km² területű vármegye négy járásból állt: szendrői (szendrei), sajószentpéteri, egri és miskolci, járásonként alsó és felső szakaszokra bontva.

¹⁷ MNL BAZML IV. 809. b. 4445/1879.

¹⁸ A szendrői járás alsó szakaszának északi települései, például Dövény, Jákfala, Felső Kelecsény és Galgóc a jég és az árvíz miatt minden termését elvesztette, ráadásul munkalehetőségük sem volt, ellenben az ugyanebben a szakaszban található Disznóshorvát, Szuhakálló és Kurittyán lakosai szerencsésebb helyzetben voltak, mivel – bár a jég őket sem kímélte –, a közeli kőszénbánya kereseti forrást biztosított számukra. MNL BAZML IV. 803. b. 3924/1879.

¹⁹ „*Az időjárás rendkívüli gonoszságáról értesítenek minden tájékról a hazának. November havában sok helyen hó esett, még pedig délre fekvő megyékben, hóférgeteg miatt vonatok késtek; Gömörben, Abaujban, sőt nálunk is havas esővel lepett meg jó meleg napok helyett október közepén. Csoda-e, ha a legnagyobb ínségnek nézünk eléje? A búza ára a fővárosi tőzsden nap nap után emelkedik, a burgonya alig termet annyit, a mennyit vetettek. Sárosban és a felső vidéken, ahol máskor jóélelmi czikké volt a krumpli, most nincs; Budapesten a kis krumpli drágább mint az alma; mert egyért egy krajczárt vesznek. Ha már most egy köből búza 15 frt, és egy krumpli egy krajczár, kérdés: mivel vesszük elejét a fenyegető ínségnek?*” Borsod, 1879. nov. 6.

²⁰ Borsod, 1879. nov. 20.

A hirtelen és rendkívüli nagy hideggel beállott tél, amely egyike volt az évszázad három legkeményebb telének,²¹ aggodalommal töltötte el a hatóságokat. A zord idő és a járhatatlan utak miatt egyre kevesebben vállalkoztak arra, hogy a településektől távolabb nézzenek munka után.²² A munkalehetőségek elapadtak, az élelmiszerkészletek pedig elfogytak, ezért az emberek a felesleges ingóságait és haszonállataikat próbálták meg pénzzé tenni.²³ Emellett egyes járásokban a tolvajlások és betörések is gyakoribbá váltak.²⁴

Bay Bertalan alispán decemberben a következőképp számolt be a Belügyminisztériumnak a megyében érzékelhető helyzetről:

„A beérkezett hivatalos jelentések alapján előadtam, hogy megyénkben általánosságban véve már ez idő szerint is aggasztó jelenségek mutatkoznak a nép alsóbb osztályának megélhetése körül; hogy Miskolcz városában a szegények száma igen nagy, s a szokatlan hirtelenséggel beállott nagy hideg azok helyzetét súlyosbítja, hogy a városi hatóság esetről esetre intézkedik, miszerint a szűkölködőknek segély nyújtassék.

Sajnálattal említettem fel továbbá, hogy a miskolczi járás alsó szakaszában a munkás néposztálynak nincsen kereset forrása, hogy a beszerzett csekély mennyiségű élelmi szerek már csaknem teljesen fölemésztettek, s különösen hogy Mező-Csáth városában válságos helyzet bekövetkezésére van kilátás; végre hogy a szentpéteri járás felső szakaszában különösebben Alacsán, az egri járás felső szakaszában pedig Tibold Darócson és Kácson több család a jobb módnak könyörületére van utalva. A szentpéteri járás mindkét szakaszából pedig az jeleztetik, hogy rövid idő múltával hatósági intézkedés lesz teendő a nép segélyezésére.

Ezen kedvezőtlen körülmények figyelembe vétele mellett alaposan lehetvén tartani attól, hogy a jövő év elején a nyomor több helyütt oly magas fokra fog hágni, hogy annak enyhítése végett s egyesek anyagi fennmaradásának biztosítása céljából állam segélyhez kell folyamodni: mívégből tisztelettel kértem a nagyméltóságú m. kir. minisztériumot, hogy állami segélyként bizonyos összeget – egyelőre legalább ezer forintot – minél előbb utalványozni méltóztassék [...].”²⁵

1880 januárjában – néhány esettől eltekintve – a továbbra sem javuló körülmények dacára a szolgabírói jelentésekben nem írnak az ínség súlyosbodásáról. Jóllehet sanyarú viszonyok között, de a módosabbak segélyezésének hála, az emberek kitarának, ezért a hatóság képviselői nem látták szükségesnek az állami segélyezést. Ahol szükség volt rá, ott a községi segélyből, vagy a belügyminisztérium által korábban a megyének megküldött 1000 forintból támogatták a nélkülözőket.

A megye székvárosában, Miskolcon, bár a hideg tél megérkezével sokat romlott a helyzet, a városi hatóság gyors intézkedése nyomán azonban szerencsére nem fordult válságosra. Miután már előrelátó módon előzetesen összeírták a nélkülözőket a városban, az ínséges időszak beköszöntésekor könnyebben és gyorsabban tudták enyhíteni a nyomort élelmiszer-, tüzelőanyag- és pénzosztással.²⁶ Ennek köszönhe-

²¹ 1879 decemberében az átlaghőmérséklet mind Egerben, mind Budapesten -10 °C alatt volt, de nem volt ritka a -20 °C körüli napi hőmérséklet sem. Hasonló hideg az évszázadban mindössze kétszer: 1829-1830 és 1890-1891 telén fordult elő. OMSZ Meteorológiai Évkönyvek

²² MNL BAZML IV. 809. b. 4427/1879.

²³ MNL BAZML IV. 809. b. 4427/1879.

²⁴ MNL BAZML IV. 809. b. 4340/1879.

²⁵ MNL BAZML IV. 803. b. 577/1879.

²⁶ MNL BAZML IV. 803. b. 1/1880.

tően 1880 januárjában a város polgármestere megnyugtató jelentést tett a megyei alispán felé:

„a hozzám tett jelentések és saját tapasztalatom alapján hivatalos tisztelettel jelentem, hogy Miskolc városában a szegény sorsú lakosok között az ínség ez idő szerint sem mutatkozik oly mérvűnek, hogy törvényhatósági vagy állami intézkedések tétele volna szükséges.

Nem tagadható, hogy más évekhez képest, a tél folyamán nagyobb a lakosság szegénysége és az ínség; a hatóság azonban, a városi képviselőtestület meghagyására képest, azokat, kik munka és kereset képtelenek a legszükségesebb élelmi cikkeket ellátja, s őket az éhségtől megmenti.”²⁷

A súlyosabb ínség elmaradását látszik alátámasztani a borsodi alispán 1880 februárjában keltezett éves jelentése is, amely szerint bár *„a viszonyok általában nyomástartó, s a szegényebb osztály, különösen a tartós kemény tél miatt úgy a már kimerített élelmi szerekben, mint különösen a tűzelő-anyagban érzékeny híjjányt [sic!] szenved.* Ugyan, mindemellett a tehetősebb jóakaratuak segélyezésének hozzájárultával és egyes helyeken a községi pénztárnak igénybe vételével is az államsegélyezésnek feltétlen szüksége még nem állott elő nagyobb mérvben – egyedül a miskolczi és egri felső szolgabírói szakaszból jeleztek ínséggel küzdő családok, kiknek segélyezésére utalványoztam a jelzett szükségletnek megfelelő összeget [...]” Ezidáig a korábban leküldött 1000 forintból mindösszesen 300 forint kiosztására volt szükség. A jelentés végén így foglalja össze az elmúlt évet: *„De hangúlyoztatik az is, hogy az egyáltalában mostohának nevezhető letűnt év, s az évtizedek óta nem tapasztalt rendkívül szigorú tél dacára sem volt még ez ideig a megye területén oly jelenség észlelhető, mely a népnél az életfenntartási források s eszközeik kiapadását bizonyítaná. A legszűkebb életmód, s az élet szenvedéseinek s nyomorának sokféleképpen kitett legszegényebb osztály is néma megadással viseli sorsát, s bár él a népben a vágy a súlyos közviszonyok jobbra fordulása iránt, nyugodtan tűr, lát kezeset után s az időktől reményli sorsa javultát.”²⁸*

Az ínség kezelése

Az 1863-64. évi ínség tapasztalata szerencsére nem múlt el nyom nélkül, így amikor ismételten nehéz időszak köszöntött be, a hatóságok gyorsan és hatékonyan tudtak reagálni a kialakult helyzetre. Láthattuk, hogy az aratás tapasztalatának hatására nem csupán a helyi szintű közigazgatás, hanem az országos apparátus is azonnal reagált és figyelemmel kísérte a fejleményeket.²⁹ A földrajzi-gazdasági adottságtól függő válságelhárító megoldásokról már korábban szoltunk, de további lehetőségek is rendelkezésre álltak a nehéz helyzet kezelésére.

²⁷ MNL BAZML IV. 809. b. 107/1880.

²⁸ MNL BAZML IV. 803. b. 1/1880.

²⁹ „[...] most, midőn az ország nevezetes részében az aratás és termés eredménye felette kedvezőül volt, s annál inkább kell, hogy a törvényhatóság a helyzetet ismerve, a megéltetés első feltételeiről, s ha kell, a segélyezés eszközeinek biztosításáról a jöteknysági források gondos felhasználásával saját körében gondoskodjék. [...] kötelességemnek tekintem a törvényhatóságot e nagy felelősséggel járó feladatára és kötelességére figyelmeztetve, azt felhívni, hogy alárendelt közegeit – szolgabíráit azonnal megfelelően utasítva, miszerint a lakosság megéltetési, élelmezési viszonyait – feltűnés nélkül ugyan, de éber és folytonos figyelemmel kísérve, úgy tapasztalataikról, valamint ha bajt vagy veszélyt észlelnének, ennek terjedelméről s az annak elbárítására vagy enyhítésére irányuló eszközökről, a megye első tisztségviselőjének, az alispánnak megfelelő időszakokban, minden esetre azonban legalább havonként pontos jelentést tegyenek, ez utóbbtól elvárom, hogy maga részéről [...] szinte havonként hozzám intézendő jelentéseiben a helyzetről, az annak folytán tett intézkedésekről s azok eredményéről nekem minden tőlzástól ment teljesen hű előterjesztést teend [...]” MNL BAZML IV. 809/b. 4445/1879.

Az egyik ilyen lehetőség volt az adóelengedés, amelyet az 1876. évi XV. törvénycikk tett lehetővé az elemi csapást szenvedett egyének számára.³⁰ Ezt még 1879 tavaszán az árvizek, felhőszakadások és jégverések kapcsán sokan igénybe is vették. Az adózás megkönnyítésének másik formája azonban már kifejezetten az ínséghez kapcsolódott, ugyanis több település előjárósága is – tapasztalva az emberek elszegényedését –, az adóbehajtás felfüggesztését kérte a kormánytól a legközelebbi aratásig.³¹ A pénzügyminiszter eleget is tett a kérésnek, de meghagyta, hogy a nagyobb birtokosok és a jómódúak mindenképpen fizessék be az adójukat.³²

Mivel a szegénység hátterében a legtöbb helyen a keresetforrás hiánya állt, ezért megoldást jelenthettek az állami megrendelésre végzett közmunkák. Zemplénben, ahol a nyomor sokkal nagyobb méreteket öltött, a közmunkák megszervezése teljesen nagyobb iramban és kiterjedtséggel történt, mint Borsodban, ahol a szegények száma kevésbé volt jelentős. Ennek ellenére sok reményt fűztek – elsősorban a miskolci és a környékbeli nélkülözők megsegítése végett – az 1878. augusztusi miskolci árvíz után eltervezett mederszabályozási munkálatokhoz. Ám a minisztériumi jóváhagyás sok hónap elteltével sem érkezett meg. *„Ha a város a szabályozási tervet jóváhagyását már kinyerte volna, a szegényeken a munka adása által nemcsak nagyobb mérvben segíthetne, hanem egyúttal saját pénztárának részben meggazdálkodhatta volna azon nem éppen jelentéktelen összeget, mit a szegények segélyezésére fordítani emberségi szempontból kénytelen.”*³³ – írja Soltész Nagy Kálmán, Miskolc polgármestere ínségjelentésében, ezért arra kéri az alispánt, hogy próbálja meg kieszközölni, hogy a közlekedési és közmunkaminisztérium hagyja minél előbb jóvá a szabályozási tervet, *„bogy a tavasz nyitával a munka megkezdődhetvén városunk szegényeinek kereset forrás nyitathassék.”*³⁴

Mint említettük, a rossz termés nem csupán az élelmezésre és eladásra szánt gabonakészletek kiapadását eredményezte, hanem az őszi vetést követően arra sem maradt elegendő, hogy a tavaszi vetéshez biztosítani tudják a vetőmagot. Ezért a kormány kilátásba helyezte a vetőmagkölcson, amelyből a vetőmaghiánnyal küzdő gazdák részesülhettek. A megyéből összesen négy település igényelt a kölcsönből. Nagymihály, Tard, Mezőnyárad és Keresztespüspöki – valamennyi az egri járás felső szakaszához tartozott – összesen 1920 forintot³⁵ kért a belügyminisztertől. A felvett összeget három évre elosztott részletben 5,5 százalékos kamat mellett kellett visszafizetniük a lakosoknak, amelyért a községek vállalták a felelősséget.³⁶

A negyedik lehetőség, amellyel a bajba jutott lakosok élhettek, az államkölcson igénybevétele lett volna. Ám a 16 évvel ezelőtti ínség kapcsán szerzett keserű tapasztalatból okulva igyekezett mindenki távol tartani magát a segítségnek ettől a formájától. Ugyanis a kölcsönre kivetett kamatok és a végrehajtási költségek miatt

³⁰ 1876. évi XV. törvénycikk a közadók kezeléséről, 49.§, 50.§

³¹ MNL BAZML IV. 809. b. 3919, 3924, 3927, 4427/1879; 333/1880.

³² MNL BAZML IV. 803. b. 569/1879.

³³ MNL BAZML IV. 809. b. 463/1880.

³⁴ MNL BAZML IV. 809. b. 463/1880.

³⁵ Nagymihály 1110 forintot, Tard 155 forintot, Mezőnyárad 250 forintot, Keresztespüspöki pedig 405 forintot igényelt. Az ugyancsak az egri járás felső szakaszához tartozó Mezőkeresztes nem kért a kölcsönből, helyette inkább a helyi takarékpénztártól vett fel 5000 forintot. MNL BAZML IV. 809. b. 1391/1880.

³⁶ MNL BAZML IV. 809. b. 1391/1880.

sokan még 1879-ben sem voltak képesek visszatörleszteni a felvett összeget.³⁷ Éppen ezért más megoldást kerestek. Az egri járás alsó szakaszához tartozó települések egy része példának okáért a szolgabírón keresztül azzal a kéréssel fordult az alispánhoz, hogy amennyiben a helyzet olyan súlyosra fordulna, hogy nagyobb pénzbeli segítségre lenne szükség, az államkölcsön helyett engedélyezze számukra, hogy magánpénzintézettől vehessenek fel kölcsönt. Mert mint írják, „*a magán kölcsönt előnyösebbnek vélik mint az állam kölcsönt, tekintve azon körülményt, hogy az állam által szedett kamat s végrehajtási költségek a pénzintézeti kölcsönöknél terhesebbek s azon előnyük van, hogy a kifizetés után azonnal törültenek a telekkönyvből, míg ellenben az államtól nyert kölcsön a kifizetés után is évek hosszú során is nem kebelezetik ki.*”³⁸

Úgy tűnik azonban, hogy nagyobb állami közbeavatkozásra végül nem lett szükség, mert az enyhülő időjárás kedvezett a tavaszi munkáknak, ezáltal a nyomor is enyhült. „*Miskolcz városa területén az enyhébb napok beálltával a mutatkozott ínség kezd szűnni, úgy annyira, hogy e folyó hó [március] 15vel már az élelmi szerek kiszolgáltatása is beszünttetetik. A közsegélyre szorított lakosok szálló hegyeken, kertekben némi munkát kaphatván, a további segélyezés szükségése hála a gondviselésnek el fog enyészni.*”³⁹ A megyeszékhelyen kívül is sokat javult a helyzet: „*ma már örömmel, s tisztelettel jelenthetem, hogy a tavaszi munkák beállván, a kereset forrás bejött, s így a nép legszegényebb része is megélhet [...]*” – konstataulta 1880 májusában a sajószentpéteri járás alsó szakaszának szolgabírója, és kérte az alispánt, hogy az elkövetkező hónapokra mentse fel a hasonló jelentések írása alól.⁴⁰

Az elmúlt évek kedvezőtlen terméseredményei után joggal reménykedtek az emberek, hogy az időjárás jobbra fordulásával végre, ha nem is bőséges, de legalább elegendő terméssel szolgál majd a szüret. Azonban a tavaszi fagyok a remények egy részének búcsút intettek. „*[T]öbb gazdálkodással és szőlőműveléssel foglalkozó egyén kiballgatása után nyert meggyőződésem szerint, a búza vetés általában jó, a rozs vetés ellenben, különösen a kései, a hideg és nagy hó alatt csaknem egészen elveszett. A gyümölcsfák szemezete a rendkívüli, s a tavasz kezdetével ismétlődött fagy következtében csaknem egészen elveszett, s gyümölcs-termésre kilátás egyáltalában nem lehet. A szőlővesszők szemzetei egyáltalában megfeketedtek, tehát termőképtelenek; az alsó szemzetek minőségét azonban ez idő szerint még megállapítani lehetetlen.*” – számolt be 1880 áprilisában Soltész Nagy Kálmán a termés állásáról.⁴¹

Ennek ellenére a megyének sikerült elkerülnie a legrosszabbat: senki sem esett az éhezés áldozatául, s júliusban az alispán megnyugtatóan jelenthette a belügyminiszternek, hogy „*Egyébként is – hála a gondviselésnek! megyénk területén nem pusztított az éhínség nagy és ihyesztő mértékben. Mérsékelte a bajt mindenfelé egyesek, községek és hatóságaink munkás részvéte és könyörülete. Most pedig a nyár folyamában nincsen immár okunk arra, hogy inségről beszéljünk. Folyamatosan van a kenyéradó-munka mindenfelé s biztat a remény, hogy az év termékenysége nem fog a legsilányabbak közé tartozni.*”⁴²

³⁷ MNL BAZML IV. 809. b. 3919, 3927/1879.

³⁸ MNL BAZML IV. 809. b. 3927/1879.

³⁹ MNL BAZML IV. 809. b. 901/1880.

⁴⁰ MNL BAZML IV. 809. b. 1588/1880.

⁴¹ MNL BAZML IV. 809. b. 1246/1880.

⁴² MNL BAZML IV. 809. b. 2226/1880.

Források

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 2001. g. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). Közgyűlési és megyei közigazgatási jegyzőkönyvek 1823–1850.

IV. 803. b. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési iratok

IV. 809. b. Borsod Vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási általános iratok
OMSZ Meteorológiai Évkönyvek 1873-1902 = A Meteorológiai és Földdelejjességi (később Földmágnességi) Magyar Királyi Központi Intézet történeti évkönyvei. 1873-1902.

Borsod. Miskolci Értesítő

Szakirodalom

Boa, 2012 = Boa Krisztina: Az 1863-1864. évi aszály és ínség Békés megyében. *Fons*, 2012. 2. sz. 161-199.

Érkövy, 1863 = Érkövy Adolf: *Az 1863. évi aszályosság a magyar alföldön. Közgazdasági tanulmány*. Pest, 1863.

Györffy, 1931 = Györffy Lajos: *A nagy ínség 1863-ban*. Túrkeve, 1931.

Katus, 2007 = Katus László: Az 1863-1864. évi aszály és éhínség az Alföldön. In: *A fogyasztás társadalomtörténete*. Szerk. Hudi József, Budapest – Pápa, 2007. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 18.) 7-11.

TURBUCZ PÉTER

FORRÁSOK ALEXANDER BERNÁT EGYETEMI ELTÁVOLÍTÁSÁHOZ A VKM „ALEXANDER-DOSSZIÉI”

A tanulmány Alexander Bernát (1850-1927) filozófus 1920-ban végrehajtott egyetemi eltávolításának, valamint fegyelmi- és nyugdíjügyének az egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban keletkezett, jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött dokumentumait tárja föl és mutatja be.

Jelen munka az úgynevezett „Alexander-dossziék” jelentőségét szándékozik felvázolni, amelyek néhány hónappal ezelőtt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K szekciójában őrzött egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár 636. számú állagából kerültek elő.¹

Az első „dosszié” (ikt.sz. 1923-5-28333.) ma már tulajdonképpen csak egy pallium nélküli ügyirat, mégpedig Ballagi Aladár Budapesti Magyar tudományegyetemi rektor 1920. augusztus 8-án Haller István kultuszminiszterhez írt felterjesztése, amelyben az ebenhauseni svájci szanatóriumban tartózkodó filozófus illetményeinek végleges beszüntetését, valamint az 1912. évi LXV. t. c. 6. § 6. pontja és 7. §-a alapján csökkentett nyugdíj folyósítását kéri számára.² A megkereséshez cérnával hozzákötötték egy augusztus 10-én kelt csatolmányt, a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem Tanácsának mint Fegyelmi Bíróságnak az ítéletét és annak indoklását.³ A megkereséshez ugyanezen szám alatt tartozott még a teljes fegyelmi ügy iratcsomója is, amit a minisztérium 1922 júliusában visszaküldött az egyetem rektori hivatala számára.⁴

A másik „dosszié” (ikt.sz. 1923-5-77815.) ma is egy vaskos tétel-alapszámos rendszerű gyűjtőív, amely 1920-tól a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának, továbbá a rektori hivatal felterjesztéseit és leveleit, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak (VKM) a Pénzügyminisztériummal folytatott levelezését, ügyiratait és ügyiratdarabjait tartalmazza Alexander Bernát fegyelmi ügyére, nyugdíjára és minden illetményeire vonatkozóan. A filozófusnak a kultuszminiszterekhez írt levelei és kérvényei ugyanitt lelhetők fel.⁵

¹ A kutatómunkában és a tanulmány elkészítésében való segítségükért és tanácsaikért köszönettel tartozom Gecsóné Borbély Anikónak, Klettner Csillának, Turbuczné Megyesi Ildikónak és Varga Péter Andrásnak.

² MNL OL K 636. 1923-5-28333.

³ Uo.

⁴ ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. Dr. Alexander Bernát ny. r. tanár fegyelmi ügyében Dr. Balázs Károly vizsgálóbiztos jelentése. Csatolmányként itt található meg az Egyetemi Tanács, mint Fegyelmi Bíróság ítélete és a teljes vizsgálati dokumentáció is.; A könnyebb értelmezést elősegítve az ELTE EL anyagából a hivatkozott ügyiratok iktatószáma és tárgya is megadásra kerül.

⁵ MNL OL K 636. 1923-5-77815.; A jegyzetekben a könnyebb értelmezést elősegítendő az iratcsomóban található egyes ügyiratokra és ügyiratdarabokra minden esetben az eredetileg rávezetett VKM iktatószám, és ha van, a tárgy megadásával hivatkozom. Amennyiben az eredetileg felvezetett tárgy részben vagy egészben megegyezik több ügyiraton, netán – mint az ügyiratdarabok némelyike esetében – egyáltalán

Ezen két „Alexander-dosszié” tartalma alapján fogalmazta meg Vass József kultuszminiszter azt az előterjesztést, amit a minisztertanács 1922. március 3-án elfogadott,⁶ majd átdolgozva április 22-én Horthy Miklós is aláírt,⁷ s végül a törvényes nyugdíja folyósítását jelentette az agg filozófus számára. Az 1923-5-77815. alapszámú irategyüttes azonban 1922 után is tovább bővült újabb tételekkel, így a csomóvá duzzadt dossziében számos levél, panasz, rendelet, átirat, határozat található az év hátralévő részéből, de 1923-ból és 1924-ből is vegyesen, évenként más alapszámhoz rendelve.⁸

Ezzel rögtön el is érkeztünk a munka velejéhez, ugyanis a feldolgozni szándékozott csomóban található ügyiratok nagy hányada ceruzával írt, tartalmuk nehezen vagy egyáltalán nem olvasható, valamint a korábbi – iratköteg(ek)ben történő – tárolás eredményeképp nagyon sok sérült-megszakadt, ami tovább nehezíti a benne történő eligazodást és általában a kutatást. Szintén problémát jelent, hogy olyan korábbi iratköteg(ek)ről beszélünk, amelyet 1920 és 1924 között több tucatnyi ügyintéző és miniszter használt-forgatott. Azt, hogy mennyien dolgoztak az anyagon, jól illusztrálja, hogy számos olyan ügyirat akadt, amin legalább háromféle ügyintézői írás (megjegyzés, széljegyzet, elintézással kapcsolatos információk stb.) és legalább két miniszteri aláírás olvasható. A kutatást ugyancsak nehezíti, s komoly gondot okoz bármilyen feldolgozási kísérletnél, hogy az utólag év-tétel-alapszám szerint rendezett állag ezen csomójából a nyomtatott iratok legtöbbször elveszett vagy továbbításra került más osztályokhoz és intézményekhez, így jószerivel csak a kézzel írt fogalmazványok szolgálnak tájékozódási pontként. Mi több, – amint az már fentebb említésre került – annak idején más évkörű és alapszámú iratokat (a filozófus doktori címének honosítása, nyugdíjfelterjesztése stb.) is kapcsoltak az üggyhöz, amelyek tartalma az idők során szintén keveredett a szorosabban vett 1923-5-77815. alapszámú iratokkal. Jelen feldolgozás mindezen akadályok ellenére, alapvetően időrendben és amikor csak ismert az adott év alapszáma, azon belül a hozzá kapcsolódó iktatószámok szerint haladva mutatja be a csomót.

A „két dosszié” tehát Alexander Bernát egyetemi eltávolításának – ezzel párhuzamosan a közéletből való kirekesztésére tett erőfeszítésnek – legmagasabb, miniszteri szintű elrendelését rögzíti, illetve dokumentálja majd a teljes folyamatot. A bemutatás nehéz feladata előtt azonban röviden vázolom azt a történeti hátteret és kontextust, amelyben az új adatok jelentősége tartanak számot.

Ha az Alexanderrel 1919–1923 között történtek pontos menete és összefüggései még nem is tisztázódtak teljes mértékben, a kerettörténet azért mostanra már köz-

nincs megadva, ott a tartalom szerinti tárgy kerül megadásra (pl. az átiratok, Alexander megkeresései, és a kisebb jelentőségű ügyiratdarabok esetében).

⁶ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1922. március 3-i ülés, 19. napirend, Dr. Alexander Bernát egyetemi tanári jogosítványának megvonása, részére kivételes nyugdíjellátás engedélyezése

⁷ MNL OL K 636. 51215/1922. Vass József m. kir. vkm. előterjesztése Horthy Miklós Magyarország Kormányzója Ő Főméltóságához Alexander Bernát ny. r. tanár állásából való elbocsátása tárgyában

⁸ 1924-ben az iratcsomóhoz készült iratjegyzék tanúsága szerint az az alábbi iktatószámú ügyiratokat tartalmazza: 11484/1877., 37841/1922., 82198/1920., 120816/1920., 134099/1920., 145182/1920., 88907/1921., 109236/1921., 137334/1921., 195435/1921., 25351/1922., 51215/1922., 104468/1922., 77815/1923., 131459/1923.

ismert.⁹ A filozófus az első világháború alatt megjelentetett háborúpárti írásainak és rendszeresen tartott hadi beszédeinek köszönhetően a Tanácsköztársaság idén már a szétesett Monarchia egyik megvetett „burzsoá értelmiségi”-ként élt számos bolsevik tudatában. Tanítványai és tisztelői hatalmas számának köszönhetően a 69 éves filozófust és családját komolyan vegzálni mégsem merték, bár állítólag maga Alexander erre szolgáltatott alkalmat.¹⁰ Mindenesetre, hogy az esetleges zaklatásoknak elébe menjen, valamint anyagi okokból, illetve feleségével külföldi gyógykezelésre történő elutazásukhoz a könnyebb útlevélszerzés reményében több alkalommal színikritikákat és esztétikai témájú tárcacikkeket írt a kommunizált *Pester Lloyd*-ba, illetőleg az akadémia fenntartásában működő *Athenaeum* filozófiai szakfolyóiratban lekötölte korábbi tanítványa, az akkor már bolsevik Varjas Sándor filozófus egyik tanulmányát. Ezért a kiépülő Horthy-rendszer személyében találta meg egyik első ellenségét. A „keresztény kurzus” képviselői előbb megvárták, amíg augusztus végén a filozófus feleségével elutazik,¹¹ majd az ősz folyamán vizsgálatot indítottak ellene egyetemi munkahelyein és azon tudományos társaságokban, amelyek munkájában évtizedek óta tevékenyen részt vett.¹² Az igazoló bizottságok meglehetősen nagy átfedéssel működő tagsága¹³ azután a filozófus tudta nélkül gyorsan összeállította az ellene szóló vádak, amelyről Alexander csak közvetetten (levelekből és újságokból) szerzett értesülést. Saját kimerültsége és felesége egészségügyi állapota miatt a személye ellen irányuló rekriminációkra csak levélben tudott reagálni – eredménytelenül.

Miként arról vázlatosan két korábbi tanulmányomban már beszámoltam,¹⁴ az első retorziók előbb azon két tudományos társaságban érték, melyeknek több mint 20 esztendeje tagja volt. 1919. december 2-án 22 szóval 8 ellenében előbb kizárták a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjai közül,¹⁵ majd december 10-én 17 szavazattal 4 ellenében törölték a Kisfaludy-Társaság tagjainak sorából.¹⁶ A Magyar Filozófiai Társaság vezetéséről – a megszégyenülésnek elébe menve – azután már maga mondott le a tél folyamán,¹⁷ de a körülötte támadt vihar ennek ellenére mégsem akart csendesedni. 1920-ban a családját szintén becsmérelni kezdték, valamint a budapesti tudományegyetemen és a műegyetemen is fegyelmi vizsgálat indult ellene. Az egyetemi vizsgálatok közül a fontosabb a tudományegyetemhez köthető (lévén itt dolgozott főállásban), ahol Alexander 1877-ben habilitált és 1878 óta tanított megszakítás nélkül, míg a műegyetemen 1892-től csupán óraadóként működött.¹⁸

⁹ Turbucz, 2017; Turbucz, 2019

¹⁰ Sebestyén, 1934: 14. vö. Szemere, 1941: 418.

¹¹ Sebestyén, 1970: 45–46.

¹² Turbucz, 2018: 45–47.

¹³ Turbucz, 2019: 81–85.

¹⁴ Turbucz, 2014: 101–102.; Turbucz, 2017

¹⁵ MTA KIK Kt. K 1478. A Magyar Tudományos Akadémia összes ülések jegyzőkönyvei 1919. Hatodik összes ülés folytatása 1919. december 2-án, 11. napirend

¹⁶ MTA KIK Kt. Ms 5779/1919. A Kisfaludy-Társaság jegyzőkönyvei. 1919. december 10. rendkívüli közgyűlés, 2 napirend

¹⁷ *Athenaeum*, 1920: 46.

¹⁸ Jelen ismeretek szerint Alexander fegyelmi ügyében a műegyetem nem folytatott önálló vizsgálatokat (mivel ez nem is volt feladata), hanem a tudományegyetemtől, az akadémiától és kisfaludystáktól megkért igazolóbizottsági iratokból dolgoztak.

Már a decemberi akadémiai kizárást sem tudván elfogadni, az egyetemi vizsgálatot egyenesen az ellene folytatott keresztes hadjáratként értelmezte, ezért igaza bizonyítása reményében minden követ próbált megmozgatni.

A tudományegyetemen hivatalosan 1920. február 20-án indított fegyelmi eljárást, amint az ismeretes, az igazolóbizottsági vizsgálat előzte meg 1919. szeptember-október folyamán. Ennek az ELTE Egyetemi Levéltárban részleges nyomai megtalálhatóak az iktatott iratanyagban és a kari Tanácsülési jegyzőkönyvekben egyaránt; fellapozásukat követően pontos képet kaphatunk az ügy háttéréről, így többek között arról is, hogy a vizsgálat célja e helyütt alapvetően megegyezett az akadémián vagy a kisfaludystáknál tartottakkal. Különbség mindössze a vizsgálni kívánt időintervallumban mutatkozott, ugyanis az egyetem következetesen, 1918. november elejétől 1919. augusztus első napjaiig ellenőrizte tanárai, az egyetemi személyzet és persze a diákság tevékenységét.¹⁹

Az Ormos Mária által „agyműtét”-nek nevezett eljárás²⁰ menetét újabban Dénes Iván Zoltán mutatta be Marczali Henrik kapcsán részletesen,²¹ ám tanulmánya idevágó részeinek átvétele, hovatovább az ELTE levéltári anyagának vázlatos bemutatása is messzire vezetne a VKM anyagtól, így ezen előzmény iratanyagának az ismertetésétől eltekintek. Alexander kapcsán mindössze annyi információt releváns e helyen mindenképpen megemlíteni, hogy számára az igazolási eljárás tulajdonképpen október 22-én fejeződött be, amikor a IV. rendkívüli kari ülés kimondta, hogy a tanárkolléga nem tekinthető igazoltnak és fegyelmi eljárás indítandó ellene.²² Az elkövetkező hónapok azzal teltek a filozófiaprofesszor számára, hogy szabadidejében konstans levelezésbe kezdett immár az egyetem képviselőivel is, miközben az intézmény falain belül folyamatosan gyűjtötték a terhelő adatokat ellene.

A fegyelmi vizsgálat keretében Balázs Károly, az egyetemi fegyelmi bizottság elnöke először is hivatalosan kikérte az MTA-tól és a Kisfaludy-Társaságtól a bölcselő ügyében folytatott vizsgálat iratait,²³ valamint áttekintette és felülvizsgálta az egyetemi igazoló bizottság adatait, illetve az ügyben hozott megállapításait. Mindemellett levélben is felvette a kapcsolatot Alexanderrel, aki ügyvédje, Balassa József útján eljuttatott hozzá egy levelet, amiben ártatlanságát igyekezett bizonyítani.²⁴ E dokumentumok alapján könnyen összeállítható és megalkotható volt a formális elmarasztalás Balázs számára, aki 1920. június 30-án készítette el és július 10-én terjesztette föl vizsgálati jelentését a rektornak és az Egyetemi Tanácsnak.²⁵ Ballagi és a Tanács július 17-én a jelentést majdnem szóról szóra beépítették a felterjesztendő ítélet indoklásába, amely ekképp jóval hosszabb volt, mint az előző évben a kisfaludystáké vagy az akadémistáké, mi több, helyenként a bölcselő írásban tett nyilatkozatára is kitért.

¹⁹ ELTE EL 8/a. BTK Tanácsülési jegyzőkönyvek 1918/19., V. rendes ülés 1919. augusztus 25.

²⁰ Ormos, 2010: 48.

²¹ Dénes, 2017: 1336–1346.

²² ELTE EL 8/a. BTK Tanácsülési jegyzőkönyvek 1919/20., IV. rendkívüli ülés 1919. október 22.

²³ Ezen iratokat egy későbbi tanulmányban szándékozom bemutatni.

²⁴ ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 3480/1919-20. Balázs Károly 1919. április 19-én kelt levele Ballagi Aladár rektorhoz

²⁵ ELTE EL 1/c. A Rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. Balázs Károly vizsg. biztosnak az Alexander féle fegyelmi ügyben jelentése 1919. április 19-én – I. sz. betét a 3480/1919-20. sz. főívhez

Angyal Dávid visszaemlékezéséből tudjuk, hogy amikor „a gyanúsak ellen megindult a fegyelmi vizsgálat”,²⁶ az úgy zajlott, hogy a karok indítványozták az eljárását, majd az Egyetemi Tanács döntött róla, hogy az ténylegesen megindítható-e. Amennyiben megindítható volt, akkor legfőbb fegyelmi bírósággént ugyanők mondtak ítéletet is egyben. Ezt követően a döntés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került, ahol leginkább akkor módosítottak azon, ha a „fizetések betiltása került szóba”.²⁷ Nem szolgáltatott ez alól kivételt Alexander Bernát esete sem, akár az ügymenetet, akár a hozott határozatokat szemléljük.

Amint az 1923-5-77815. alapszámú iratcsomóban található, eredetileg 1920-5-37841 alapszámú Angyal Dávid bölcsészkarai dékán által 1920. március 29-én írt felterjesztésből kiderül, Alexander Bernát miután megtudta, hogy 1919. október végén az egyetemi igazoló bizottság elmarasztalta őt és a fegyelmi vizsgálat javában folyik ellene, február folyamán nyugdíjazását kérte. Erre lehetősége volt, hiszen április 13-án töltötte be 70. életévét, emiatt joggal hihette, ha több mint 40 év egyetemi szolgálat után önként nyugdíjba vonul, akkor az egyetemi Fegyelmi Bizottság vizsgálatai azonnal okafogyottá válnak.²⁸ A filozófus balszerencséjére azonban Angyalhoz írt kérvénye és a dékáni felterjesztés a bölcsészkarról nem kerülhetett azonnal Haller István akkori kultuszminiszter asztalára, mert előbb 3080/1919-20. szám alatt március 30-án a Rectori Hivatalban beiktatták, majd április 7-én az Egyetemi Tanács tárgyalta meg azt. Ezt követően április 21-én Ballagi Aladár rektor immár az egyetemi szenátus nevében azzal a határozattal terjesztette föl a kar jelentésével kísért kérvényt, hogy „Dr. Alexander Bernát ny. r. tanár ellen fegyelmi eljárás van folyamatban; addig tehát, amíg ez befejezve nincs, a nyugellátás kérdésében intézkedni nem lehet”.²⁹ A nyugdíjazás ügye ezzel tulajdonképpen azonnal lekerült a napirendről, bár a (kényszer)szabadságolt Alexandernek formálisan még hónapokat kellett várnia a hivatalos elmarasztalására. Előmenetel az ügyben hónapokig mindösszesen annyi volt, hogy a VKM bekérte a bölcsészkartól annak 1877-ben hozott határozatát, amely Alexander 1876-os Lipcsében szerzett doktorátusát nosztrifikálta.³⁰ Lényegében ez a tétel a dosszié legrégibb irata.

Térjünk most át Ballagi megkeresésre. Az egyetemen eredetileg 5284/1919-20. sz. alatt keletkezett, a kultuszminisztériumban 1923-5-28333. számon szereplő felterjesztés elején Ballagi Aladár a kultuszminiszter 37841/1920. sz. leiratára hivatkozva vezeti elő a Fegyelmi Bíróság ítéletét. Ezen május 5-i leiratban pedig nem kevesebb szerepelt, mint a kultuszminiszter állásfoglalása, aki e dokumentum tanúsága szerint egyetértett a rektor fentebb idézett mondatával és azzal hárította el Alexander nyugdíjazási kérvényét, hogy a nyugellátás ügye csak a fegyelmi eljárás végeztével lesz ismét kérvényezhető, ekképp maga is asszisztált a fegyelmi tárgyalás mi-

²⁶ Angyal, 1971: 138.

²⁷ Uo.

²⁸ Ugyan a nyugdíjkorhatár 40 évben volt megállapítva, ám az egyetemi tanárok tovább is – felmentésük kimondásáig – dolgozhattak, viszont 70 életévük előtt az egyetem nem nyugdíjazhatta őket. Kozári, 2012: 129–130. és 134.

²⁹ MNL OL K 636 37841/1920. Dr. Alexander Bernát ny. r. tanárnak adandó nyugellátás

³⁰ MNL OL K 636. 11484/1877. Alexander Bernát külföldi doktori levelének honosítása iránti jelentés

előbbi lebonyolításában. Mivel a felterjesztésből az eddigieknél több információ már nem tudható meg, ezért folytassuk a csatolmány bemutatásával.

Az iratokat lapozgatva vált előttem egyértelművé, hogy az 1920. július 17-én kimondott, majd Ballagi Aladár által augusztus 10-én aláírt és a minisztériumba továbbított ítélet indoklása a tudóstársaságok inszINUÁCIÓITól sokkal messzebbre ment. Nem csoda, hogy a szeptember 17-én nyilvánosságra hozott hivatalvesztés tényének közlésén túl a hírlapok többsége abban az évben már nem akart foglalkozni a kényes üggyel. Jelen ismereteink szerint egyedül a *Budapesti Hírlap* emelt hangos szót egykori alkalmazottjáért az őt rágalmozó, egykor szintén kolléga Milotay István *Alexanderék* című cikke ellenében.³¹

De visszakanyarodva, a csatolmány első oldalán előbb az előzmények bemutatása, majd az *ítélet* olvasható, amely sorra veszi azokat a vádpontokat, amelyben a filozófust elmarasztalták. Időrendben haladva a vádak a Károlyi-érától indultak a professzor ellen, aki az 1919. február 6-i kari ülésen állítólag „a legkifejezettebben állást foglalt amellett, hogy az autonómia felfüggesztése felett a Kar térjen napirendre, tehát nem teljesítette kötelességét az egyetemi autonómia védelmében, hanem magatartásával az azt veszélyeztető forradalmi irányú törekvéseknek volt támogatója, – a proletárdiktatúra elveit és céljait szolgáló »Pester Lloyd« c. lapba több cikket írt, ahol az új rendszer kiépítésében való részvételi készségét fejezte ki s a rendszer várható eredményéről többször magasztalással szólt, – az Athenaeum c. folyóiratot a proletárdiktatúra idején mindvégig szerkesztette, ahol többek közt helyet adott Varjas Sándor »Marx, mint filozófus« c. cikkének /V. kötet 120–127. 1./, amely cikk nemcsak a kommunizmus fejlődéstörténeti igazolására törekszik, de Marx tanainak célzatos beállításával az állami rend megbontására és a cselekvésre való nyílt izgatástól sem riadt vissza – s végül: a proletárdiktatúra vezetőivel bizalmas kapcsolatot tartott fenn.”³² Mindezen vádak alapján – derül ki a folytatásból – a Fegyelmi Bíróság Alexandert tanári állása és magántanári jogosítványa elvesztésére ítélte, azonban a fentebb említett törvény értelmében, 44 évi szolgálatára való tekintettel, arányosan a nyugdíj összegének megfelelő ellátásra javasolta,³³ amennyiben a fegyelmi eljárás idején nem tanúsít semmilyen kirívó vagy kifogásolható magatartást.

Az ítélet után, annak megokolásával folytatódik az ügyirat. Az indoklás az ítéletben szereplő állítások háttérét igyekszik a lehető legalaposabban bemutatni, azaz lényegében rögzíti, hogy 1920. május 29-én az Egyetemi Tanács VII. rendes ülése az igazolóbizottsági vizsgálat adatai, valamint Alexander írásban tett nyilatkozatai alapján a szóban forgó fegyelmi ügyet annak kellő előkészítettsége folytán immár „*érdemleges határozathozatalra megérettnek*”³⁴ tartotta, és a folytatásban hosszan deklarálja, hogy a kolléga személyes kihallgatásától nyugodtan el lehet tekinteni. Lényegében ezzel nem kevesebbet tett a vizsgálóbizottság, minthogy kijátszotta és Alexander ellen fordította saját írásban tett nyilatkozatait és leveleit. Azt, hogy az eljárás ebben a formában mennyiben tekinthető elfogadhatónak, nem kívánom vizsgálni, mert az indoklás soron következő része magáért beszél.

³¹ Milotay, 1920: 1.; Rákosi, 1920: 1–2.

³² MNL OL K 636 1923-5-28333. 1–2.

³³ Uo. 2.

³⁴ Uo.

A folytatás állításai közül az első, hogy a filozófus a megpróbáltatások idején megalkudott az új rendszerrel, amikor azt javasolta, hogy a kar térjen napirendre a minisztérium tanári kinevezései fölött és látszólag fogadja el a Kunfi Zsigmond miniszter erre vonatkozó leiratait. Arról volt szó, hogy a bölcsészettudományi kar jelölése nélkül s akarata ellenére a hatalom segítségével az egyetemre oktrojált „és a vörös világnézetet oda belevinni hivatott tanárokat az eskükivételének megtagadása által”³⁵ ne ismerjék el. Továbbá ezen oktatók működését lehetőleg akadályozzák meg, de legalább is nehezítsék számukra a katedra megszerzésének elismerését. A filozófus ellenezte, hogy a kar ilyen nyilatkozatokat tegyen és önmérsékletre kérte kollégáit, amivel az indoklás szerint megsértette az egyetemi autonómiát. Aényt, hogy utólagosan kiforgatták gondolatait, azt egyik levelében közölte állítása mellett a meglehetősen szűkszavú korabeli bölcsészkar Tanácsulési jegyzőkönyv ugyancsak alátámasztja, ahol annakidején valaki még alá is húzta Alexander önmagát igazoló szavait.³⁶ Ám ez nem számított, hiszen a megváltozott miliőben mennyivel jobban hangzott, hogy egy nyilvános rendes tanár „*kifejezetten exponálta magát az ellen, hogy az egyetemi, illetve a bölcsészettudományi fakultás a vörös részről jövő és nemcsak az egyetemi autonómiát, hanem az egyetemen képviselt minden nemzeti, történelmi, hazafias és keresztény irányzatot, szóval azt az irányt és világnézetet melyet az európai fajú keresztény társadalom elsősorban tart fenntartónak és közérdekűnek, gyökerében fenyegető törekvéssel szemben érélyesen védekezzék*”.³⁷

Második vádpontként fogalmazódott meg a bölcselő Pester Loyd-beli publicisztikai működése, amely lapnak fennállása óta ugyan semmi köze nem volt a tudományegyetemhez, ám egy ilyen apróság senkit nem zavart akkoriban. Bár a fejtegetés hosszabb volt a tudóstársaságok vizsgálati jegyzőkönyveiben olvashatóknál – amennyiben kisebb részeket kiragadtak egyik-másik írásából – de azokhoz érdemben nem tett hozzá. Ahhoz, hogy e vádpontot valamiképpen mégis kapcsolni tudják az egyetemhez, egy meglepő dologgal álltak elő. Alexander kollégái körében ismeretes volt, hogy a bölcselő külföldre kívánt utazni, ebből származott az ötlet – máig nem tudni kitől –, hogy kutassák fel, a professzor vajon kapcsolatba került e Pogány Józseffel, mert ha ez bizonyítható, az már mindegy, hogy tényleges ismeretség állt e fenn közöttük, hiszen egy hazafi miért akarna egy népbiztossal találkozni? Alexander Bernát útlevélszerzés reményében pedig valóban levelet írt Pogánynak (amelyre a népbiztos egy rövid sürgönnyel válaszolt), de a találkozás soha nem jött létre közöttük. A hivatali út – amin keresztül a bölcselő szintén megpróbálta a szükséges okmányok beszerzését – Balog Emil Beszkárt-igazgatóhelyettes 1930-ban *Az Est*-ben tett írásos nyilatkozata szerint hamar csúfos közjátékba fulladt,³⁸ mindenesetre egy lejárató hadjáratához e tény bőven elegendőnek bizonyult. Végezetül, ami rágalom még a bizottság tarsolyában föllelhető volt e vádponthoz, azt mind felsorolták.

³⁵ Uo. 3–4.

³⁶ ELTE EL 8/a. BTK Tanácsulési jegyzőkönyvek 1918/19., V. rendkívüli ülés 1919. febr. 6. 88.; Alexander szavait a jegyzőkönyv a következőképp örökölte meg: „*Mi kénytelenek vagyunk az autonómia felfüggesztését tudomásul venni, de hangsúlyoznunk kell, hogy az autonómia felfüggesztését veszélyesnek, károsnak tartjuk. Ha az autonómia megszűnik, megszűnik az egyetem. Javasolja tehát: vegyük tudomásul a [miniszteri] leiratot, de fejezzük ki azt a meggyőződésünket, hogy az egyetem autonómia nélkül el nem képzelhető ezért autonómiánk mentül előbb újra helyreállítandó.*”

³⁷ MNL OL K 636 1923-5-28333. 3.

³⁸ *Az Est*, 1930/246. szám október 29. 7.

Tudomásuk szerint a bölcselő bizalmas kapcsolatot tartott fenn a „*bűnös rendszer zászlóvivő*”-vel, így például Varjas Sándorral, Szemere Samuval, Fogarasi Bélával, és Varga Jenővel is. Veje, Révész Géza a proletárdiktatúra egyik legexponáltabb képviselője volt, míg fia, Alexander Pál ékszereket kommunizált, s azokat Révész segítségével az egyetemi lélektani intézetben rejtette el stb.³⁹ A cél világos volt: mindenáron tönkretenni Alexander reputációját, és rácăfolni évtizedeken át tartó „nemzetépítő” munkásságára, amit úgy kellett ábrázolni, mint ami egyenesen a kommün felé mutat. A vádak ezen része mögött nem nehéz felismerni (de legalábbis erősen sejteni) Ballagit, aki szerint a filozófus nemzeti iránya „*nem volt alkalmas nagyobb próbák elviselésére és hogy ő nem bizonyult annyira nemzetivé asszimilálódott magyarnak, aki internacionális forradalmi fajtestvéreivel közösséget többé ne vállalt volna akkor, mikor ezek a nemzeti irányrovására felül kerekedtek*”.⁴⁰

A harmadik vádpont Alexander Bernát ellen az egyetemtől ugyancsak teljesen független *Athenaeum*-beli szerkesztői tevékenységére irányult. Ezt a vádpontot a bölcselő hosszan magyarázta Balázshoz írt levelében, lényege: egy olyan Varjas által készített írást kellett leközlölnie a folyóiratnak, ami máshol már megjelent, és amitől a lap fennmaradása függött.

Végezetül Ballagi Aladár összegezte az egyetemi vádakokat és Alexandert nyilvános rendes tanári állása, továbbá magántanári jogosítványának elvesztésére ítélte, de tekintettel több évtizednyi szolgálatára a nyugdíjösszegnek megfelelő ellátás folyósítására tett javaslatot. A felterjesztéssel Haller egyetértett, ekképp szeptember 4-én 82198/1920. sz. alatt megerősítette a Fegyelmi Bíróság ítéletét, amit azután szeptember 7-én a Keb. számvevőség II. osztálya részére is továbbíttatott az illetmények beszüntetése végett. De ne ugorjunk ennyire előre!

A folytatásban ugyan adódik a lehetőség, ám ezúttal nem kívánom sem az eljárás helyes/helytelen menetét sem annak jogos/jogtalan voltát vizsgálni, ehelyett a fennmaradt ügyirat forrásértékére összpontosítok. Különösen két kérdésre keresem a választ: mit tudhatunk meg a felterjesztésből és miért lehet fontos a kutatás számára? Mindenekelőtt viszont ki kell hangsúlyozni azt a kisebb csodaszámba menő ténytet, hogy amíg például a Magyar Filozófiai Társaságban vagy a m. kir. József Műegyetemen és az Orsz. m. kir. Színművészeti Akadémián a vizsgálati iratok és a határozatok teljesen elvesztek-elpusztultak, addig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban fennmaradtak, ami a szerencse mellett a magyar irattári rendszer hagyományával hozható összefüggésbe, miként a nyugdíjazással összefüggő iratokat korábban sem és most sem szabad selejtezni hosszú évtizedekig.

A „kisebbik Alexander dosszié” két szempontból is érdekes az utókor számára. Először arra hívnám fel a figyelmet, hogy jelenleg mit nem tartalmaz a dokumentum. Rögtön elsőként szembetűnik, hogy Alexander Bernát védekezése kapcsán hivatalosnak kimondott leveleit (közülük is legalább a megokolásban említett április 5-

³⁹ MNL OL K 636 1923-5-28333. 7.; Révész Géza egyetemi eltávolításához lásd Pléh, 2009: 473–478. (Varga Péter András szíves közlése) és Donáth, 2008: 154., 163., 212.

⁴⁰ Uo. 8.

ei Baláznak eljuttatott válaszát⁴¹) vagy azok másolatát nem találni közte, amely kétségkívül hiányérzetet kelthet, holott annak idején arról volt szó, hogy az ügy lezárása után minden, a fegyelmi eljárás során keletkezett ügyiratot visszaküldtek az időközben átkeresztelt kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Rektori Hivatalának. Így látszólag a személyes aspektus, az indíték, az érzelmek mind eltűntek az ügyből s maradtak helyette a száraz tények. (Ez persze annak idején már csak azért sem lehetett így, mert Angyal Dávid dékán és Beöthy Zsolt ny. r. tanár Alexander melletti határozott kiállása megakadályozta, hogy Balázs Károly és Ballagi Aladár arctalanra változtassa az eljárást.) Másodszor, tartalmát tekintve még e néhány oldalból is kibontakozik egy történet, ami már-már a bűnügyi nyomozás részletességével beszél el a modern magyar filozófia vezéralakjának „hazafiatlan” tetteit. Ámbár az indok, ami létrehozta e dokumentumot és persze annak hangneme is megkérdőjelezhető, ugyanakkor további kutatási részeredmények feltérképezését teszi lehetővé a politikai kapcsolati hálójának megismerése, vagy esetünkben az előzmény iratok tekintetében.

A történelmi következmény, amit e néhány szál papírlap rögzít, sajnos jól ismert: hosszútávon tönkretette Alexander Bernát karrierjét és pusztán elvi alapon kitörölte munkássága nem filozófiai részét a hazai tudományos életből, míg közelebbről az ügy teljes rendezéséig megkezdődött egy évekig tartó huzavona a filozófus és a minisztériumok között, amelynek dokumentumait a „nagyobbik Alexander dosszié” tartalmazza.

Az 1923-5-77815. alapszámú iratcsomóból eddig az 1877-2-11484. alapszámú ügyiratról (a bölcselő lipcsei doktori címének honosítása), illetve az 1920-5-37841. alapszámú ügyiratokról (Angyal Dávid felterjesztése Alexander nyugdíjkérvénye tárgyában és Ballagi Aladár rektor határozata) történt említés. A nevezett iratcsomó ügyirataiban 1920-ból a soron következő ügyek mindegyike úgyszintén az 1920-5-37841. alapszámon került az irattárba, így értelemszerűen a most következő ügyirat is, amiből megállapítható, hogy a filozófus fegyelmi ügyében a VKM 1920 augusztusában tett legközelebb lépéseket. Ekkor a Keb. számvevőség II. osztálya számára hozzá láttak egy összegzés elkészítéséhez az Egyetemi Tanács Fegyelmi Bíróságának ítéletéről és vádjairól, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság ítéleteiről – ez alapján kérte a vallás- és közoktatásügyi miniszter a filozófus illetményei kiutalásának beszüntetését szeptember 7-én,⁴² ami novemberben meg is történt.

Eközben az újságok révén szeptember 17-én nyilvánosságra került a hivatalvesztés ténye, amit a dosszié tanúsága szerint Alexander nem hagyott szó nélkül. Miután értesült a Fegyelmi Bíróság döntéséről, azaz a hivatalvesztésről és illetményei beszüntetéséről, azonnal táviratozott Haller Istvánnak, hogy a döntést halassza el fellebbezése beérkezéséig. Levele, melyben körülményeit és védekezését szándékozott megismertetni Hallerral, október 2-án be is érkezett,⁴³ majd innen hamarosan to-

⁴¹ ELTE EL 1/c. A rektori Hivatal iratai 5284/1919-20. Alexander Bernát ny. r. tanár fegyelmi ügyében Balázs Károly vizsgálóbiztos jelentése stb. – 18/b Dr. Alexander B. levele Dr. Balázs Károly biztoshoz (Ebehausen sanatorium, 1920. április 5.), melyben írásbeli védekezést terjeszt elő.

⁴² MNL OL K 636. 82198/1920. Dr. Alexander Bernát nyilv. r. tanár fegyelmi ügye.

⁴³ MNL OL K 636. 134099/1920. Dr. Alexander Bernát bejelentése, fellebbezése, fegyelmi ügye stb.

vábbítták a pénzügyminiszter számára is, aki a kultuszminiszter szeptemberben megküldött 82198/1920. sz. átiratát addig még nem véleményezte.⁴⁴ Az 134099/1920. sz. ügyiratban ma is megtalálható ez a levél. Ebben a professzor újra elmondja, hogy a kommunista vezérekkel kapcsolatot nem tartott fenn, Pogánnyal soha nem találkozott, nem látta, nem ismerte és nem beszélt vele. Hozzá intézett levelében a maga és felesége egészségügyi állapotára hivatkozva szándékozott útlevelet kérni – sikertelenül.⁴⁵ Kifejti továbbá, hogy a Fegyelmi Bíróság ítéletét nem fogadja el, mert az autonómia kapcsán ugyanazt követték el más tanárok is, de tiltakozás nélkül (például a teljes orvosi kar); a Llyodnál nemcsak ő maradt állásban, viszont mást ezért nem vádoltak; a Marx-cikk közlését pedig nem tudta megakadályozni, egyébként az máshol már megjelent.⁴⁶ Végezetül szerényen kikéri magának azt az iróniát, amit a Tanács tanúsított vele szemben, amikor az ő hazafiúi múltjára hivatkozott. Kijelenti, hogy bár soha nem dicsekedett vele, de tényként meg kell említenie írói tevékenységét, hiszen állami szolgálatban 44 éve van, azonban 52 évnyi írói múltra tekint vissza, amely idő alatt 1565 dolgozata jelent meg. Levelét azzal zárja, hogy még egyszer elismétli: „*Semmiféle bolsevista vagy Károlyi forradalmi dologban részt nem vettem. Hazafiúi érzésemet soha senki kétségbe nem vonta.*”⁴⁷ Szavainak nyomatékot adva az első mondatot alá is húzta.

Hozzávetőleg a levél keletkezésével egy időben a központi számvevőség is munkához látott, hogy véleményezze a kultuszminiszter rendeletét a filozófus illetményei beszüntetése tárgyában. A kézzel írt ügyiratból kiderül, hogy az egyetemi kollégák annyira el voltak foglalva a professzortársuk tönkretételéhez szükséges dokumentáció előkészítésével, hogy az ítéletben megfeledeztek annak rögzítéséről, hogy az egyes illetmények folyósítását mikortól kell beszüntetni.⁴⁸ A hiányosságra a főt már érintett, szeptember 4-én megfogalmazott és 7-én továbbított kultuszminiszteri megerősítés sem figyelt fel, így a számvevőség jobb lehetőség híján saját hatáskörben úgy döntött, hogy az illetmények az utolsó felvételtől számítva szüntetendők be. Ezen november 3-i előterjesztés értelmében a pénztári intézkedésnek úgy kellett volna alakulnia, hogy „nevezett” évi 8000 Korona fizetését, évi 2000 K személyi pótlékát, évi 2500 K lakpénzét, évi 1250 K lakpénzpótlékát, havi 850 K drágasági segélyét 1920 október hó végével, évi 4000 K ötödéves korpótlékát szeptember hó végével, neje és Lily nevű lánya után utalványozott évi 800-800 K családi pótlékát pedig december hó végével, vagyis az utolsó felvétellel szünteti meg.⁴⁹

Az ősz folyamán Alexander Bernát megelégedve a huzavonát, és mert fizetést már nem kapott, úgy döntött, hogy elfogadja a genfi egyetem felkérését, ahol gyors

⁴⁴ Amint az ügyiratban található a pénzügyminiszter számára írt megkeresésből kiderül, erre azért volt szükség, mert addig a fegyelmi iratok érdemi felülvizsgálatával – köztük Alexander fellebbezésével – a kultuszminiszter nem foglalkozhatott, amíg a pénzügyminiszter nem véleményezte a főt említett rendeletet.

⁴⁵ MNL OL K 636. 134099/1920. Dr. Alexander Bernát bejelentése, fellebbezése, fegyelmi ügye stb.

⁴⁶ Uo. 2.

⁴⁷ Uo. 3.

⁴⁸ MNL OL K 636. 145182/1920. A Keb. számvevőség előterjesztése Dr. Alexander Bernát budapesti tud. egyetemi ny. r. tanár illetményeinek beszüntetése tárgyában; Az ügyiratra felvezették még a 120816/1920. ikt. számot is.

⁴⁹ A pénztári intézkedés részben az 149299/1911. sz. rendelet alapján történt, amely az V. (legmagasabb) fizetési kategóriába sorolta Alexandert. *Budapesti Közlöny*, 1911/235. október 13. 1.; A bölcselő egy hónap-pal később előadó tanácsi kinevezést is kapott. *Budapesti Közlöny*, 1911/257. november 9. 2.

habilitálását követően az 1920/21-es téli szemeszterben már *A művészet filozófiája* címmel tartott előadást sok száz fős hallgatóság előtt.⁵⁰ Cselekedete itthon annyira villámcsapásként hatott, hogy nyugdíjazási ügye, illetőleg a levele által kezdeményezett fegyelmi ítélet érdemi felülvizsgálata teljesen elakadt.

Amint azt fentebb láttuk, Grün János pénzügyminiszter ugyan megkapta a 82198/1920. sz. szeptember 7-i átiratot, de néhány nap múlva menesztették. Utóda Korányi Frigyes szintén nem sokáig maradt a tisztségben. Őt december 16-án Alexander ismerőse, Hegedűs Lóránt követte a poszton, aki 1920-ban már egyáltalán nem foglalkozott az üggyel és jól érzékelhetően igyekezett később is elhárítani e kínos és kellemetlen feladatot magától. A kultuszminisztériumban egyaránt nagy változások történtek, mert Haller helyét a filozófus egykori egyetemi kollégája, Vass József foglalta el, aki elődje befolyásolható és gyenge politikájával szemben szeretne volna mielőbb érdemben rendezni ezt a kérdést. Időközben 1921. március 27-én IV. Károly is megpróbálta visszaszerezni trónját – ekkor még békés eszközökkel („húsvéti királypuccs”), ezen okokból kifolyólag legközelebb csak 1921 áprilisában került az „Alexander-kérdés” napirendre.

A következő, 1921-5-88907. alapszámú iratok alapján egyértelmű, hogy az ügyet más eszközök hiányában tovább húzni nem képes Hegedűs április 6-án végül 88640/1921. pénzügyminiszteri ikt.sz.-on⁵¹ válaszolt a kultuszminiszternek, de „érdemi nyilatkozatát” a professzor vagyoni és kereseti viszonyait tanúsító helyhatósági bizonyítványa pótlólagos bemutatásához kötötte. E mellett bekérte a szabályszerűen kiállított szolgálati és nyugdíjilletményi kimutatást is.⁵² Vass nem örült a kapott válasznak, ami kitűnik az egyetemi tanácshoz 24-én írt és 29-én továbbított fogalmazványából,⁵³ de nem volt mit tenni, várni kellett. Angyal Dávid bölcsészkar prodeán – nem mellesleg Alexander barátja –, ahogy 1919-ben és 1920-ban, úgy most sem törte magát a filozófus elítélése elősegítésében, ezért az ügyintézési határidő kezeit kihasználva csak május 28-án terjesztette fel a helyhatósági bizonyítványt a Rektori Hivatalba.⁵⁴ Vele szemben az új rektor, Hanuy Ferenc a tőle elvárható módon viselkedett, és már június 4-én továbbította a kért iratokat.⁵⁵ Ha nem egy világhírű filozófus nyugdíja múlt volna rajta, és hovatovább nem készül róla később egy jelentés is, akár még regénybeillő is lehetne, hogy az eddig bemutatott és a soron következő – mind 1921-5-88907. alapszámú – iratok semmi másról nem tanúskodnak, mint a miniszterek húzd meg-ereszd meg játékáról. Az történt, hogy a VKM miután megkapta a helyhatósági bizonyítványt, azt pár nap múlva továbbította ugyan, viszont időközben Alexander is sürgetni kezdte a döntést a pénzügyminisz-

⁵⁰ *Pesti Napló*, 1920/259. november 3. 5.; *Magyarság*, 1920/4. december 18. 4.; Jövedelme kiegészítéseképp az oktatás mellett újságírója lett a *Szabadság (Liberty)* amerikai magyar napilapnak, valamint – egyéb tudományos munkái közepette – hozzákezdett egy nagyszabású Spinoza monográfia megírásához is. Alexander, 1923

⁵¹ MNL OL K 636. 137334/1921. Pénzügyminisztériumi átirat (sürgetés) Alexander Bernát helyhatósági igazolványa ügyében; Ha nem ismert a VKM iktatószám, vagy ha jelentősége van, akkor a pénzügyminisztériumi iktatószám kerül megadásra.

⁵² MNL OL K 636. 88907/1921. Alexander Bernát bp. kat. egyetemi ny. r. tanár nyugellátása stb.

⁵³ Uo.

⁵⁴ ELTE EL 8/b. 1899/1920-21. Alexander Bernát helyhatósági bizonyítványának felterjesztése

⁵⁵ MNL OL K 636. 109236/1921. Dr. Alexander Bernát ny. r. tanár helyhatósági igazolványa

ternél, aki ezért 68298/1921. pü.m. ikt.sz. alatt átiratot intézett Vasshoz, amiben újfent hangoztatta, hogy hivatalból csak a kért adatok birtokában nyilatkozhat.⁵⁶ A táblázatok végül csak augusztus első napjaiban kerültek Hegedűs asztalára, akit szeptember 11-én Vass átiratban sürgetett meg⁵⁷ – mindhiába. A pénzügyminiszteri szék ugyanis a hó végén megint gazdát cserélt, majd még számos alkalommal, emiatt hiába az újabb – december 10-i kultuszminiszteri – sürgetés⁵⁸ 1921-ben az ügyben semmilyen előrelépés már nem történt. A tehetetlenséget a sajtó kiszimatolta, és *Az Est* című napilap az év júliusában egy hosszabb összefoglalást állított össze az Egyetemi Tanács elítéltjeiről.⁵⁹

Az újév első hónapjai ismét csak semmittevéssel teltek az ügy szempontjából annak ellenére, hogy a sajtó továbbra is napirenden tartotta az ügyet,⁶⁰ és az egyetem bölcsészkarja II. rendes ülése még december végén javaslatot tett az Alexander Bernát vezette filozófiai tanszék átszervezésére. A tárgyalt iratcsomóban szórványként fellelhető két ügyirat szerint a bölcsészkar tanárok úgy gondolták, ha a miniszter hivatalosan kimondja az egyébként is betöltetlen tanszék megüresedését, akkor könnyebb átszervezés nélkül létrehozható lenne a régebb óta tervezett keresztény archeológiai tanszék.⁶¹ A kar III. rendes ülése februárban szintén erre a megállapításra jutott, következésképp decemberi javaslatukat terjesztették föl ismét.⁶²

Eközben a kultuszminiszterben is megfogalmazódott annak igénye, hogy átlássa az 1920. július 17-e óta igencsak keszkeszává vált felterjesztéseket, átiratokat, rendelkezéseket és leiratokat, így *Érdemi intézkedés újból bemutatandó!* című figyelmeztetőlapján 1922. január 28-án 8 napos elintézési határidővel elrendelte, hogy a minisztérium IV/1. osztálya⁶³ állítson össze számára egy jelentést arra vonatkozóan, hogy Alexander Bernát ügye hol akadt el?⁶⁴ Eme ügyiratdarabot többek között az teszi felbecsülhetetlenné és az egész iratcsomó egyik legértékesebb dokumentumává, hogy kizárólag e jelentés alapján rekonstruálható az utókor számára, hogy mi és hogyan történt az eltelt tizenhét hónap alatt, de ez alapján jelenthető ki az is, hogy a VKM személyzetében nem volt olyan hivatalnok, aki tudta volna, hogy pontosan mikor fagyasztották be a filozófus fizetését. Az említett tényezők jelentőségét tovább növeli még az a körülmény, hogy készítője – a minisztériumban egyedülként – felismerte és összegezte, amit előtte ilyen nyíltan senki, azaz: a fegyelmi eljárás miatt megakadt a nyugdíjazás, emiatt a filozófiai tanszék betöltetlen, de mégsem üresedett

⁵⁶ MNL OL K 636. 137334/1921. Pénzügyminisztériumi átirat (sürgetés) Alexander Bernát helyhatósági igazolványa ügyében

⁵⁷ MNL OL K 636. 195435/1921. Sürgető átirat a pénzügyminiszterhez Dr. Alexander Bernát egyet. ny. r. tanár nyugdíja ügyében

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ *Az Est*, 1921/168. sz. július 31. 4.

⁶⁰ *Szegedi Napló*, 1922/12. január 15. 4.

⁶¹ MNL OL K 636. 201803/1921. A bud. kir. magy. Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi kárának felterjesztése a keresztény archeológiai tanszék szervezése ügyében

⁶² MNL OL K 636. 21765/1922. A bud. kir. magy. Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi kárának felterjesztése keresztény archeológiai tanszék szervezése tárgyában

⁶³ Az említett ügyosztály hatáskörébe az egyetemek és főiskolák szervezeti, tanulmányi, személyi és dologi ügyei, a tanárképzés, a tanárvizsgáló bizottságok, a nem állami főiskolák felügyelete, az Országos Felsőoktatási Tanács és a felsőoktatási reformmal kapcsolatos ügyek tartoztak.

⁶⁴ MNL OL K 636. 6582/1922. Alexander Bernát nyugdíj ügye hol akadt el?

meg,⁶⁵ átszervezése függőben, illetőleg a létrehozni szándékozott archeológiai tanszék ügye úgyszintén függőben. Mindemellett pedig ott a humánpolitikai tényező nevezett Alexander Bernát, aki elbocsátottnak nem tekinthető, illetményei nem szabadok, hiszen arra nyilván igényt tart visszamenőleg s ez nem tagadható meg tőle.⁶⁶ Az eddig soroltokat tetézte az ügyintéző számításai, miszerint 1921. április 1. óta (!) Alexander rendes tanári illetményei kifizetését visszatartják – mindezen problémák megoldása pedig a pénzügyminiszteri állásfoglaláson múlik. A jelentés megoldási javaslatot is előterjeszt: a pénzügyminiszter „válaszának energikus sürgetése”.⁶⁷

Az 1922-5-25351. alapszámú mappák tartalma alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az előbb említett két bölcsészkar-i felterjesztés – és persze a nevezett jelentés – végül beolajozta és mozgásra bírta az államigazgatás felső szerveit, mert 1922. február 21-én elkészült, 27-én pedig 132918/1921. pü.m. ikt. sz. alatt megküldésre került Kállay Tibor új pénzügyminiszter várva várt átirata.⁶⁸ Olvasva a dokumentumot egy elfogult személy képe bontakozik ki előttünk, aki hatalmánál fogva ahhoz ugyan hozzájárult, hogy Alexander Bernát számára nyugdíjellátás engedélyeztessék, azonban határozottan nem értett egyet a Vass József és saját hivatali elődei által is támogatott javaslattal, miszerint a filozófus a neki járó nyugdíj 50%-nál több pénzt kaphasson. Válasza tanúsága szerint véleményét annak ellenére is fenntartotta, hogy Vass – az ügy előmenetelét elősegítve február elején személyesen felkereste és – ismertette vele Alexander azon „különös méltánylást érdemlő körülményei”-t, amelyeket az addig érintett döntéshozók mindegyike elfogadott. Kállay viszont kategorikusan ama nézetet képviselte „*ha Alexander jelenleg Svájcban él, ez azt mutatja, hogy nem lehet olyan túlságosan rossz anyagi viszonyok között*”.⁶⁹ Átirata végén azután, nem tudni mi okból, megjegyzi, hogy nem tesz az ellen észrevételt, ha az ügyet a kultuszminiszter a minisztertanács elé terjeszti. Kifejti továbbá, hogy amennyiben a minisztertanács Vass javaslatát támogatja, úgy a törvényszerű évi 20 800 K nyugdíj 75%-át, vagyis 15 600 K ellátást a minisztertanácsi hozzájárulást következő hó elejétől, a naptári negyedévi előzetes részletekbe folyósítandó és a törvényszerű évi 2000 K lakbérnyugdíjnak 75%-át kitevő évi 1500 K ellátást pedig a határozat keltét követő naptári negyedévtől kezdődőleg engedélyezi. Végezetül külön leszögezte, ha nevezett részére Vass engedélyezi a csökkentett nyugdíjösszeg külföldön való „élvezését”, abban az esetben a lakbérnyugdíjpótlék részére nem lesz folyósítható.⁷⁰ Tehát látszólag Kállay felkészült figyelmét semmi nem kerülte el, csak épp a visszatartott illetmények kifizetésének ügye.

⁶⁵ Alexandert hivatalosan 1920. február 20-tól Kornis Gyula helyettesítette a tanszéken. ELTE EL 8/a. BTK Tanácsülési jegyzőkönyvek 1919/20., III. rendes ülés 1920. február 20.; A helyettesítés körüli szervezkedés részletre – amelyben Pauler Ákosnak is része volt – Somos Róbert figyelt fel. Somos, 2019. 142–144.; A tanszék vezetésének átvétele hivatalos életrajzába is bekerült később. Haeflér, 1940. 300.

⁶⁶ Az 1912. évi LXV. törvény nem tette lehetővé, hogy valakit felmentenek, de az első nyugdíját csak hónapok múlva kapja meg. Továbbá a felmentés kimondásáig rendes fizetését kellett a munkavállaló számára folyósítani, amit azonban a fegyelmi vizsgálat idejére felfüggeszthettek. A fegyelmi eljárás végéig a nyugdíjkományba helyezést függőben kellett hagyni. Kozári, 2012: 130. és 135.

⁶⁷ Uo. 2.

⁶⁸ MNL OL K 636. 25351/1922. Kállay pénzügyminiszter átirata Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez

⁶⁹ Uo. 2.

⁷⁰ Uo.

A megdöbbentő tartalommal bíró átirat alapján a kultuszminisztériumban február 28-án hozzákezdtek a minisztertanácsi előterjesztés megszövegezéséhez.⁷¹ Az előterjesztés – többször átdolgozott és pontosított – szövege egyrészt megismételte az Egyetemi Tanács ítéletét, másrészt kitért Alexander fellebbezésére is, aminek kapcsán a következő olvasható. „Ezt az ítéletet nevezettnek benyújtott fellebbezése folytán felülvizsgálat alá vette előadó miniszter úr, s miután a nevezett ellen felhozott vádak az iratokból beigazolódtak, s megállapítható volt, hogy a nemzeti megpróbáltatás idejében Alexander Bernát a próbát nem állotta ki és a nemzeti szellem és eszmébe való ragaszkodás szempontjából megbízhatatlannak bizonyult, ezek védelmében nemcsak hogy áldozatokat nem hozott, hanem passzivitását sem őrizte meg, a hozott ítéletet jóváhagyni, illetve ily értelemben a Kormányzó Úr Öfömméltóságához előterjesztést tenni szándékozik, miért is felkéri a minisztertanácsot, hogy ehhez nagybecsű hozzájárulását megadni kegyeskedjék.”⁷²

Az újságcikk színvonalú indoklás a folytatásban sem reflektál érdemben a filozófus fellebbezésére, csak kimondja az állásvesztést, majd az előterjesztés áttér a nyugellátás kérdésére. Vass előbb ismertette Kállay álláspontját, majd elővezette a sajátját. E szerint: Alexander Bernát számára nyugdíja 75%-át állapítja meg, amennyiben a külföldön tartózkodás ténye „kellőképpen megindokoltatik” előtte, és ha ahhoz a minisztertanács hozzájárul, továbbá ha nevezett nem tanúsít a fegyelmi vizsgálat körén kívül eső oly magatartást, amely általában az ellátásról való lemondással jár.⁷³ A március 3-i minisztertanács hozzájárult a kultuszminiszter javaslatához, amivel az ügy elbocsátásra vonatkozó része tulajdonképpen el is dőlt,⁷⁴ bár Horthy formális megerősítése még hiányzott. Az események menete ezután gyors fordulatot vett. Március 16-án elkészült a szükséges előterjesztés, amelyben a Minisztertanácsi jegyzőkönyvben olvasható vádak megismétlése után Vass hivatalosan deklarálta a filozófus fellebbezésének elutasítását és az egyetemen hozott ítélet jóváhagyását. Végezetül hivatkozva a pénzügyminiszter és a minisztertanács jóváhagyására, az 1912. évi LXV. t. c. 7. §-a alapján engedélyezte a kivételes nyugellátást, illetve az időközben hatályba lépő, ám a filozófusra nézve jóval kedvezőbb 1920. évi XI. t. c. 4. § alapján bemutatta a nevezett elbocsátására vonatkozó kormányzói elhatározás tervezetét, amit nem sokkal később, április 22-én, Horthy Miklós alá is írt.⁷⁵

A történet akár itt be is fejeződhetne, viszont az iratokból kiderül, hogy a kormányzó által aláírt előterjesztésbe törvényességi okokból adódóan egyáltalán nem

⁷¹ MNL OL K 636. 25351/1922. Dr. Alexander Bernát bpi. kir. m. tud. egyetemi volt ny. r. tanár részére az 1912. évi LXV. t. c. 7. §-a alapján leendő ellátás engedélyezése

⁷² MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1922. március 3-i ülés, 19. napirend, Dr. Alexander Bernát egyetemi tanári jogosítványának megvonása, részére kivételes nyugdíjellátás eng. 33–34.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Az 1922. március 3-án tartott minisztertanácson jelenlévő miniszterek a következők voltak: gróf Bethlen István miniszterelnök, mint levezető elnök, gróf Klebelsberg Kuno m. kir. belügyminiszter, gróf Bánffy Miklós m. kir. külügyminiszter, dr. Kállay Tibor m. kir. pénzügyminiszter, dr. Hegyeshalmy Lajos m. kir. kereskedelemügyi miniszter, Mayer János m. kir. földművelésügyi miniszter, Dr. Vass József m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, dr. Tomcsányi Vilmos Pál m. kir. igazságügyminiszter, Belitska Sándor m. kir. honvédelmi miniszter, Bernolák Nándor m. kir. népjóléti miniszter, dr. Térffy Béla m. kir. közlekedési miniszter, Varga Imre pénzügyminisztériumi államtitkár, dr. bárcziházi Bárczy István miniszteri tanácsos mint jegyző.

⁷⁵ MNL OL K 636. 51215/1922. Vass József m. kir. vkm. előterjesztése Horthy Miklós Magyarország Kormányzója Ó Fömméltóságához Alexander Bernát ny. r. tanár állásából való elbocsátása tárgyában

került, mert nem is kerülhetett felvételre a csökkentett nyugdíj kérdése, ami ezáltal az év folyamán újabb galibákat okozott. Az érintett törvénycikkeket kivonatossan és vázlatosan érintve, lássuk miről is volt szó! Az 1912. évi LXV. t. c. 6. § 6. pontja kimondta, hogy ellátásra igényt nem tarthatott olyan alkalmazott, aki jogerős fegyelmi határozat alapján a szolgálat kötelékéből elbocsáttatott. Ugyanakkor kivételes, méltánylást érdemlő körülmények fennállása esetén – ha azt vagyoni viszonyok is indokolták – a törvény 7. §-a lehetővé tette a miniszter számára az ellátás engedélyezését, ha ahhoz az első fokú fegyelmi hatóság javaslatára a pénzügyminiszter is hozzájárult. Ez viszont csak annak az ellátásnak megfelelő hányadában – egész kivételesen annak egészében – volt megállapítható, amely a tisztviselőt a törvény értelmében megillette abban az esetben, ha az a 6. szakasz egyebek között 6. pontjában említett okokból való megszűnésekor szolgálatképtelenné vált volna.⁷⁶

Ezzel szemben a már a minisztertanács ülésekor is érvényes 1920. évi XI. t. c. 4. § kimondta, hogy a m. kir. minisztérium felhatalmaztatott rá, hogy a tényleges szolgálat kötelékéből eltávolíthassa azokat az állami alkalmazottakat, akik az 1918. évi október hó 31-étől e törvény hatálybalépéséig terjedő időben beigazoltan hazafiatalan társadalomellenes vagy a közérkölsbe ütköző magatartást tanúsítottak. Ellenben akiknek ez a magatartása nem esett olyan súlyos megítélés alá, amely az illetőnek a szolgálatból való elbocsáttatását vonta volna maga után, azok nyugdíjellátásra jogosultak voltak. A tényleges szolgálat kötelékéből a fentiek szerint eltávolított állami alkalmazottnak igénye lehetett tehát arra az ellátásra, amely őt a reá nézve érvényben lévő ellátási törvény szerint az eltávolítás időpontjában megillette. Alexander Bernát esetében pedig pontosan ez állt fenn, tehát a minisztertanácsi döntés nyugellátásra vonatkozó része egyszerűen nem volt jogszerű, erre viszont csak napokkal vagy hetekkel később az előterjesztés írásakor figyeltek fel.

Valamivel korábban, április 1-én a sajtó beszámolt az eredeti kultuszminiszteri döntésről, de a legtöbb napilap csak a száraz tények közlésére szorítkozott⁷⁷ és csak kevesen emeltek hangos kifogásokat, vagy álltak ki őszintén Alexander mellett. Közülük is név szerint kiemelendő a *8 Órai Ujság*, *Az Ujság* és a *Népszava* teljesítménye. E hírlapok ugyanis nem elégedtek meg a hír közlésével, hanem reflektáltak az események hátterére (konkrétan az igazoló bizottságok és az Egyetemi Tanács munkájára), áttekintették Alexander addigi tudományos teljesítményét, foglalkoztak a professzor fellebbezésével és a miniszteri ítélettel, amelynek részletei addigra kiszivárogtak. Mindemellett pedig szót ejtettek a hasonló helyzetben lévő tanárok ügyeinek állásáról (Beke Manó, Schmidt József, Kövesligethy Radó, Révész Géza, Marczali Henrik) is.⁷⁸ E tudósításokból kiviláglik, hogy a sajtó bár nem volt elégedett, de érzékelhetően rosszabb miniszteri határozatra számított és – *Az Ujság* kivételével – Vasst inkább méltatták; olyan emberként ábrázolták, akit megérintett Alexander

⁷⁶ A törvényről bővebben lásd Kozári, 2012: 127–149.

⁷⁷ *Budapesti Hirlap*, 1922/77. április 2. 9.; *Egyetértés*, 1922/75. április 1. 3.; *Friss Ujság*, 1922/76. április 2. 4.; *Pesti Hirlap*, 1922/76. április 2. 11.; *Magyarság*, 1922/76. április 2. 13.; *Világ*, 1922/76. április 2. 16. stb.

⁷⁸ *8 Órai Ujság*, 1922/76. április 2.; *Népszava*, 1922/76. április 2. 7.; *Az Ujság*, 1922/76. április 2. 12.; Nem sokkal később a soros akadémiai tagválasztás apropóján *Az Ujság* nyíltan kritizálta a kurzust, amely a flekk szerint olyan tanárokat üldözött el, mint Radó, Beke és Alexander, továbbá a felekezeti szellemet plántálta el a kultúrában. *Az Ujság*, 1922/108. május 13. 1.

memoranduma, ezért segíteni akart a filozófusnak. Hogy mit gondolhatott valójában Budapest értelmisége az egyetemi tanárok eltávolításának okairól és hátteréről, azt jól illusztrálja a *Borszem Jankó* satirikus, *Miért zárták ki?* című vicce,⁷⁹ amely a következőképp szól:

„– Mondja meg, tulajdonképpen mért fosztották meg az egyetemi katedrától Beke Manót, a nagy matematikust?

= Hát nem tudja? A kommunizmus idején egy számtani egyenletet dolgozott ki egy ismeretlennel. No és mit gondol, kire ismert rá az igazoló bizottság ebben az ismeretlenben?

– Leninre.

= Helyes.

– Ezt már nem értem. És miért száműzték Alexander Bernátot?

= Ez még egyszerűbb. Alexander egy alkalommal Kantnak a »szép«-ről szóló tanítását fejtegette. Kant azt mondta ugyanis, hogy »szép az, ami érdek nélkül tetszik«. Miután pedig kiderült, hogy Alexandert a bolsevizmus nem érdekelte, logikusan következik, hogy szépnek találta. Ezért csapták el.

– Kitűnő. Mit gondol, milyen sors vár ezek után Marczali Henrikre?

= Őt is elkergetik. Az ő bűne az, hogy világhírű történettudós, már pedig ma minden történetíró gyanús, akinek műveit a külföldön olvassák. Mert annak, ami itt történik, nem szabad ki-jutni a külföldre.

– Szóval neki is kampec. És mi lesz Pikler Gyulával?

= Kirúgjuk. Mert ő a »belátásos iskola« híve. Már pedig Vass Józsefnek nem belátás kell, hanem kilátás az állandó miniszterségre.”⁸⁰

Alexandert ez alatt nagy csapás érte, az első a kettőből azon az éven. Április 18-án elhunyt egyik legkedvesebb barátja és örök támogatója, Beöthy Zsolt, aki 1919-től minden tudományos fórumon kiállt ártatlansága mellett. A *Világ* című napilap az elsők között értesülve Beöthy haláláról megszólaltatta annak orvosát, valamint hosszabban közölte Alexander nem sokkal korábban Beöthy betegségéről szóló gondolatait.⁸¹

Visszatérve a nyugdíjazás körüli procedúrára, a kormányzói aláírás után a professzor ügye nem zárult le azonnal. Az értelmiség körében komoly visszatetszést kiváltó döntésről gróf Klebelsberg Kuno, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalosan tájékoztatta elbocsátásáról, valamint májusban értesítve lett az Egyetemi Tanács Fegyelmi Bírósága is.⁸² Alexander az elbocsátásáról szóló határozatot 1922. július 6-án vette át, tehát ekkortól tekintették nyugdíjazottnak, amiről a bölcsészkart leiratban értesítették.⁸³ A filozófus összes munkaviszonyáról és nyugdíjáról az év decemberében külön ügyirat készült, amire nemsokára kitérek, ám előtte lássuk mi történt addig!

⁷⁹ Miért zárták ki? Hiteles magyarázatok. *Borszem Jankó*, 1922/15. április 9. 5.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ *Világ*, 1922/88. április 20. 4.

⁸² MNL OL K 636. 51215/1922. Dr. Alexander Bernát egyetemi ny. r. tanárnak állásából való elbocsátása; Az ügyirat *Kiadás után* részében feltüntetésre került, hogy az illetmények megszüntetésére vonatkozóan a számvéveségi előterjesztést augusztus 7-én, a 104468/1922. sz. alatt jegyezték fel.

⁸³ ELTE EL 8/b 2753/1921-22. Alexander Bernát felmentése az egyetemi tanári szolgálat alól

Júniusban *Az Ujság* egy rövid riportot készített az egyetemről elbocsátott tanárokkal arról, hogy mit csinálnak eltávolításuk óta. A cikkből megtudható, hogy Alexander a Freiburg melletti Badenweilerben élt akkoriban és rendszeresen németnyelvű előadásokat tartott Spinozáról és Shakespearéről.⁸⁴ Ezalatt itthon a nemzetgyűlésben Pakots József demokratapárti képviselő a „kurzus kultúrpolitikájának bírálata” kapcsán külön szolt az elcsapott egyetemi tanárokról, akiket méltatott.⁸⁵ Beszédét majdnem minden hazai lap leköszölte, ami nyilvánvalóan kellemetlenül érintette a kultuszminisztériumot és különösen Klebelsberget a tárca új vezetőjét, aki Alexander Bernát és Beke Manó kapcsán utóbb – a sajtó állítása szerint – saját hatáskörben hatálytalanította az Egyetemi Tanács ítéletét és a teljes nyugdíj folyósítását rendelte el számukra. Miként a fentebb vázolt jogszabályi keret mutatja, ilyesmiről ebben a formában nem lehet beszélni, mert Klebelsberg – aki hivatali elődeihez hasonlóan bár pontosan ismerte az ügyeket és korábban kollegiális kapcsolatot tartott fenn a professzorokkal – pusztán a Horthyval aláíratott „legfelsőbb elhatározás”-hoz tartotta magát és annak alapján utasította a számvevőségét a megfelelő illetmények kiszámítására.

1922. augusztus 2-án nagyjából azzal egy időben, hogy a Keb. számvevőségen soron kívül elkezdtek kiszámolni az Alexandernek járó nyugdíjilletményeket és arról újabb rendeleteket hoztak, a filozófus kérvényt intézett Klebelsberghez, amiben rendes tanári illetményei kifizetését kéri 1920 októberéig visszamenően. Megkeresése – azon túl, hogy ügyvédje útján tisztába került jogaival – nyilvánvalóvá teszi tehát, hogy egyfelől ténylegesen nem 1921 áprilisa óta nem kapta készhez fizetését, hanem már 1920 októberétől, másfelől rávilágít, hogy a kultuszminisztérium rosszul volt informálva az illetmények folyósításának beszüntetéséről.⁸⁶ A számvevőség illetékes ügyintézője augusztus 7-én e kérvényen látott hozzá kiszámolni a hátralékot. Ebből és az azt tartalmazó ügyiratból kitűnik miszerint a professzor a korpótlék kivételével október végéig vette fel illetményeit.⁸⁷ A sajtó augusztus elején szerzett tudomást a miniszteri döntésről, amit az *Az Ujság* augusztus 2-i és *Az Est* augusztus 3-i lapszámai a tényleges rehabilitáció, valamint a teljes erkölcsi elégtétel felé megtett első lépésként ünnepeltek.⁸⁸ A nevezett hírlapok szerint Alexander és Beke, mint európai hírvű tudósok meghurcolása rendkívül kedvezőtlen fényt vetett a hazai kulturális viszonyokra. *Az Est* még külön emlékeztetett arra is, hogy míg voltak emberek, akiket azért üldöztek, mert családjukról kívántak gondoskodni, addig a karrierépítőket semmilyen inzultus nem érte a későbbiekben. Alexander nem sokáig örülhetett a

⁸⁴ *Az Ujság*, 1922/131. június 11. 10.; Pár hét múlva a lap Palágyi Lajos felmentéséről hosszabb írást közölt, amiben a cikk írója kifejezésre juttatta, hogy az új kultuszminiszternek, gróf Klebelsberg Kunonak a többi jogtalanul elítélt tanár ügyével is foglalkoznia kellene. *Az Ujság*, 1922/148. július 4. 6.

⁸⁵ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója, 26. ülés 1922. július 2. 223.; Abban az évben a Nemzetgyűlés 61. (november 28.) és 72. (december 15.) ülésén is szót emeltek az elcsapott tudósok ügyében, külön kiemelve Alexander személyét és tudományos munkásságát.

⁸⁶ MNL OL K 636. 104468/1922. Kérvénye Dr. Alexander Bernát egy. ny. r. tanárnak melyben 1920. október óta járó illetményeinek folyósítását kéri

⁸⁷ MNL OL K 636. 104468/1922. A Keb. számvevőség előterjesztése Dr. Alexander Bernát volt budapesti egyetemi ny. r. tanár illetményeinek megszüntetésére

⁸⁸ *Az Ujság*, 1922/174. augusztus 2. 5. és *Az Est*, 1922/174. augusztus 3. 1.; A lapok közül akik foglalkoztak az ügygel a fontosabbakat lásd *Reggeli Hírlap*, 1922/173. augusztus 2. 7.; *Világ*, 1922/174. augusztus 3. 9.; *Népszava*, 1922/174. augusztus 3. 9.; *Dunántúl*, 1922/174. augusztus 3. 3. stb.

kapott sajtóhíreknek, ugyanis újra tragédia érte: augusztus 5-én 64 éves korában elhunyt felesége, Brössler Regina.⁸⁹

Mielőtt azt hinnénk, hogy az 1919–1920 óta tartó huzavona ezzel végre megoldódott és az öreg professzor immár gyászában megbékélve nyugodtan élte minden napjait a számára augusztus 1-vel megállapított nyugdíjból, sajnos nem így történt. Alexander 1922. szeptember 1-én kelt levele tanúsága szerint nyugdíjilletményeit ekkor még nem kapta meg,⁹⁰ majd miután ezt végre folyósították számára, november 20-án kelt leveléből kiderül, hogy a hatvan évnél idősebb korúak részére megállapított pótlékot kifejejtették az összegből.⁹¹ A két levél az 1923-16-4554. alapszámú mappába került, amiben a bölcselő szolgálati viszonyának összesítése, továbbá nyugdíjilletményeinek folyósításáról szóló ügyiratok találhatók 1922 novembere és 1923 áprilisa közötti időből. A filozófus első levele után a minisztérium november 16-án elkészítette a rá vonatkozó *Szolgálati és nyugilletményi kimutatást*. Ebből kiderül, hogy munkaviszonya az egyetemen 1877. szeptember 1-vel vette kezdetét, valamint a további egyetemi előmenetel felsorolása után⁹² az is, hogy nyilvános rendes tanári állásából történő felmentésére 1922. július 6-án került sor. Összes szolgálata ekképp 1877. szeptember 1-től 1922. július 31-ig került kiszámításra, ami 44 év 10 hónap 30 nap volt.⁹³ Ezt már a kimutatáson is 44 év 11 hónapra kerekítették, valamint felmentése ellenére a rá nézve szintügy hatályos 1912. évi LXV. t. c. 11. §-ában foglaltaknak megfelelően átszámítva – vagyis egyetemi tanulmányait is figyelembe véve – 51 év 4 hónap szolgálati viszony került számára megállapításra.⁹⁴

A november 16-án keletkezett s az állampénztárnak megküldött rendeletből megtudható, hogy végleges nyugdíja évi 20 800 K volt, amihez hozzászámoltak még havi 3000 K külön rendkívüli segélyt, havi 450 K drágasági segélyt, évi 2000 K lakbérnyugdíjat, évi 12 000 K nyugdíjpótlékot, évi 1600 K családi pótlékot, s havi 7400 K rendkívüli segélyt.⁹⁵ E mellett egy december 7-én keletkezett *Számlakönyvi (tartozási) kivonat* szerint a miniszter 104468 sz. augusztus 7-én kelt rendeletével Alexander számára visszamenőleg (1922. július 31-ig) az alábbi állandó illetményeket utaltványozta: 12 000 K éves fizetést és személyi pótlékot, 4000 K éves korpótlékot, 4800 K háborús segélyt, 10 200 K havi drágasági segélyt, illetve 9400 K havi rendkívüli segélyt, ugyanakkor évi lakpénzét (2500 K) és lakpénzpótlékát (4050 K), továbbá évi családi pótlékát (felesége és Lily lánya után járó 3200 K) megszüntették.⁹⁶ A filozófus nyugdíja folyósításáról a VKM értesítette a bölcsészkart, akik a 129752/1922.

⁸⁹ *Világ*, 1922/178. augusztus 8. 8.; *Pesti Napló*, 1922/178. augusztus 8. 9.; *Az Est*, 1922/179. augusztus 9. 6. és 7.; *Az Újság*, 1922/178. augusztus 8. 4.

⁹⁰ MNL OL 129752/1922. Alexander Bernát kérvénye nyugdíjilletményei folyósítása ügyében; Az ügyirat – amelyben e levél is található – egyesítve lett az 162031/1922. sz. ügyirattal.

⁹¹ MNL OL 29752/1922. Alexander Bernát kérvénye a 60 évnél idősebb korúak részére megállapított pótlék ügyében

⁹² A filozófus egyetemi előmenetelének állomásai bemutatása nem tartozik a szorosan vett tárgyhoz, ezért került csak említésre. A szakirodalomban erre vonatkozóan például lásd Hell–Lendvai–Pérecz, 2000: 45–53.

⁹³ MNL OL K 636. 129752/1922. Szolgálati és nyugilletményi kimutatás

⁹⁴ Uo.; Az átszámítás menetéről lásd Kozári, 2012: 129.

⁹⁵ MNL OL K 636. 129752/1922. Dr. Alexander Bernát kir. magy. Pázmány Péter tud. egyetemi ny. r. tanár nyugellátása

⁹⁶ MNL OL K 636. 129752/1922. Számlakönyvi (tartozási) kivonat

számú leiratot annak 9 db mellékletével, valamint a saját 1458/1922-23. sz. határozatukkal⁹⁷ együtt december 29-én kézbesítették Alexander Bernát számára.⁹⁸

Az alapvető nyugdíjilletmények megállapítása után a kisebb juttatások ügyének rendezése maradt hátra, ami 1922 decemberétől számolva további tizenöt hónapig tartó „ügyintézés” igényelt. Ellátási jegy, ruhaszövet utalvány saját és a családtagok részére, kedvezményes cipő és vászon jegy, illetőleg a kedvezményes tüzelőanyag voltak a szóban forgó egyéb juttatások, amiből 1920 októberéig Alexander részére csak az ellátási jegyek kerültek kiadásra.⁹⁹ Az iratcsomó utolsó, 1923-5-77815. alapszámon megtekinthető iratai tanúsága szerint a filozófus, aki ekkorra már a magyar nyugdíjrendszer szakértőjévé képezte ki magát, december 15-én levélben felkereste a pénzügyminisztert és kérte, hogy utólag utaljanak ki számára 1 db cipőjegyet (saját személye után) és 2-2 db vászon- és szövetjegyet (saját személye és Lily lánya után).¹⁰⁰ A gyorsaságáról amúgy sem híres pénzügyminisztérium – legalábbis ha Alexander Bernát ügye volt az asztalon – 1923 tavaszáig válasza sem méltatta a professzort, mondván, ez a kedvezmény az 1921. évi 5600 p.m. körrendelettel megindított (második) akció volt, ami már befejeződött. Magát a kérvényét is csak hónapok múlva iktatták be a 4674/1923. pü. m. ikt. sz.-on, ám az, hogy a bölcselő ebből nem saját okán maradt ki, az hónapokig senkit nem érdekelt, mígnem március 1-én két újabb megkeresést írt, amiben felhívta erre a figyelmet.

Első levelében, amit kiegészítésnek szánt az elfekvőben lévő kérvényéhez, rögzítette, hogy 1920. november 1-től a fegyelmi ügy befejezéséig semmilyen juttatásban nem részesült, de annak lezárását követően visszamenőleg minden illetményét megkapta, majd pedig 1922. augusztus 1-el nyugdíjazták. Ekképp az illetmények kiszolgáltatásában nem volt megszakítás, amiért megismétli kérését. A számvevőség munkatársa ezúttal is a levél alján számolt utána az állításnak és igazolta azt.¹⁰¹

Másik levelét szintén a fegyelmi ügy felemlítésével kezdte. Megírta, hogy annak tartama alatt minden ellátás alól fel volt függesztve, viszont azt követően a kormányzó visszamenőleg folyósíttatta valamennyi illetményét. Értelemszerűen 1920. november 1-től 1922. december végéig a korábban írt juttatásokra saját személye és Lily lánya jogán így igényt formálhat, amelyek mielőbbi kiutalását kéri.¹⁰²

A kérdésre végül május közepén került pont, amikor a pénzügyminisztérium hozzájárult az előterjesztett kérelmek részleges teljesítéséhez, amiről átiratban értesítették a kultuszminisztériumot,¹⁰³ amely ezután június 13-án rendeletileg értesítette a magyar királyi Állampénztárt a két fő részére soron kívül kiutalandó pamutvászon-

⁹⁷ ELTE EL 8/b. 1458/1922-23. Alexander Bernát nyugdíjának folyósítása

⁹⁸ MNL OL K 636. 129752/1922. Kézbesítési vevény; Lásd még: MNL OL K 636. 4554/1923. A budapesti kir. magy. Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi karának felterjesztése Alexander Bernát nyugdíjának folyósítása tárgyában; A filozófus ekkor külföldön tartózkodott, ezért az iratokat másik lánya, Boriska vette át.

⁹⁹ MNL OL K 636. 129752/1922. Számlakönyvi (tartozási) kivonat hátoldala, rajta Dr. Alexander Bernát számára 1920 október végéig kiutalt illetmények listája

¹⁰⁰ MNL OL K 636. 76585/1923. Alexander Bernát kérvénye a pénzügyminiszterhez

¹⁰¹ MNL OL K 636. ikt. sz. n. Alexander Bernát kiegészítő levele a pénzügyminiszterhez

¹⁰² MNL OL K 636. 42171/1922 majd 2371/1923. pü. m. ikt. sz. Alexander Bernát újabb kérvénye a pénzügyminiszterhez

¹⁰³ MNL OL K 636. 76585/1923. Pénzügyminiszteri átirat Alexander Bernát kérvénye teljesítéséről

és kedvezményes árú ruhaszövetjegyekről.¹⁰⁴ A kedvezmények közül az élelmiszer-jegy kiutalása is megtörtént az elkövetkező hónapokban,¹⁰⁵ ugyanakkor az illetmények kiutalásával kapcsolatos utolsó ügyirat szerint¹⁰⁶ 1924 februárjában a cipőjegy és a tüzelőolaj kérelmét elutasították.

Mai ismereteink szerint ezzel ért véget Alexander Bernát nyugdíjazási ügye, aki végleges hazaköltözését követően¹⁰⁷ állandó munkatársa lett a *Pester Lloyd*nak és nem sokkal később *Az Ujságnak* is. A nyugdíj és az újságírói jövedelem aztán nemcsak elégnék bizonyult számára, hanem a Filozófiai Írók Tára könyvsorozat megjelentetése folytatását szintén lehetővé tette.¹⁰⁸

A „nagyobbik Alexander dosszié” jelentősége leginkább ott mérhető, hogy segítségével felvázolható egy egész időszak a filozófus életéből. Alexander Bernát első világháború utáni éveiről ugyanis máig keveset tudunk. Évtizedeken keresztül csak közeli barátai, ismerősei, egykori kollégái és tanítványai – Kornis Gyula, Kóbor Tamás, Sebestyén Károly, Szemere Samu, Vészi József stb. – visszaemlékezéseiben volt egy-két megjegyzés erre vonatkozóan. A helyzet a rendszerváltás előtti években sem javult sokkal többet, mert Gábor Éva a filozófus életének kutatója, szintén csak érintőlegesen foglalkozott-foglalkozhatott az időszakkal.¹⁰⁹ Ennek ellenére mentségükre szóljon, hogy a felsorolt személyek e pár gondolata is jelentős darabokkal egészítette ki az utókor filozófiatörténetíróinak Alexanderről alkotott ismereteit. Mindenesetre az életrajz még mindig szenved a hiányosságoktól¹¹⁰ és e hézagok közé tartozik az 1919–1923 közötti életszakasz átfogó elbeszélése, bemutatása. Úgy vélem ezen évek megismerésében segíthetnek napjaink levéltári kutatásai, amelyek az évtizedek óta archívumokban lapuló ismeretlen források segítségével teszik újra elevenné számunkra a bölcselő személyét. Ebben kívánt e munka valamelyest részt vállalni azzal, hogy bemutatta Alexander Bernát élete legnehezebb éveinek két megkerülhetetlen levéltári forrását.

Források

ELTE EL = Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltár

1. c. A Rectori Hivatal iratai 1919-20.

8. a. Bölcsészettudományi Kar. Tanácsulási jegyzőkönyvek

¹⁰⁴ Uo. Rendelet a magyar királyi Állampénztárnak

¹⁰⁵ MNL OL K 636. 77815/1923. Pénzügyminiszteri értesítés Dr. Alexander Bernát nyug. egyet. tanár kedvezményes élelmiszer megváltási jegy kiutalása ügyében

¹⁰⁶ MNL OL K 636. 131459/1923. Dr. Alexander Bernát nyug. egyetemi tanár kedvezményes élelmiszervásárlási jegy stb.

¹⁰⁷ A filozófus hazaköltözésének idejét illetően megoszlanak a források. Egyes visszaemlékezők és napilapok ennek dátumát 1922-re, mások 1923-ra teszik. E csomóban több Alexander-levél is arra utal, hogy hosszabb-rövidebb időre 1922-ben már hazatért.

¹⁰⁸ A könyvsorozatról lásd Percz, 2000: 484–485.

¹⁰⁹ Gábor, 1986: 41–45.

¹¹⁰ Sokáig ezen fehér foltok közé tartozott a filozófus peregrinációban töltött éveinek vizsgálata is, amely mások között Varga Péter András és Zóka Péter kutatásai révén vált ismertté nemrégiben. Varga, 2016: 260–263. és Varga, 2018: Zóka, 2012; lásd még Markója, 2017: 178–180; Mester, 2012: 226–227.

8. b. Bölcsészettudományi Kar. Dékáni Hivatal iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K 636. Egyetemekre, főiskolákra, tudományos intézetekre vonatkozó iratok
1919–1944.

MTA KIK Kt = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár

K 1478. A Magyar Tudományos Akadémia 1919. évi összes üléseinek jegyzőkönyvei

Ms 5779/1919. A Kisfaludy-Társaság 1919. évi iratai

8 Órai Ujság, 1922. április

Athenaeum. Új folyam, 1920. 1–2. szám

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója II. kötet (1922. július 13.

– 1922. július 26.) Budapest, 1922.

Az Est, 1921. július, 1922. augusztus, 1930. október

Az Ujság, 1922. április–augusztus

Borszem Jankó, 1922. április

Budapesti Hírlap, 1922. április

Budapesti Közlöny, 1911. október–november

Dunántúl, 1922. augusztus

Egyetértés, 1922. április

Friss Ujság, 1922. április

Magyarság, 1920. december, 1922. április

Népszava, 1922. április, augusztus

Pesti Hírlap, 1922. április

Pesti Napló, 1920. november, 1922. augusztus

Reggeli Hírlap, 1922. augusztus

Szegedi Napló, 1922. január

Világ, 1922. április, augusztus

Szakirodalom

- Alexander, 1923 = Alexander Bernát: Spinoza. München 1923.
- Angyal, 1971 = Angyal Dávid: Emlékezések. London 1971.
- Dénes, 2017 = Dénes Iván Zoltán: Az igazolási eljárástól a nyugdíjazásig. Marczali Henrik eltávolítása az egyetemről (1919–1924). Századok, 2017. 6. sz. 1333–1362.
- Donáth, 2008 = Donáth Péter: A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868–1958. Budapest, 2008.
- Haeffler, 1940 = Haeffler István (szerk.): Országgyűlési almanach. 1935–40., Budapest 1940.
- Hell–Lendvai–Percz, 2000 = Hell Judit–Lendvai L. Ferenc–Percz László: Magyar filozófia a XX. században. I. köt., Budapest, 2000.
- Markója, 2017 = Markója Csilla: „A dolgok lényegének megragadása” – Hauser Arnold, a kritikus. Enigma, 2017. 91. sz. 168–188.
- Mester, 2012 = Mester Béla: A rendszeralkotás kényszerétől a filozófiatörténet-írásig. In: A filozófia párbeszéde a tudományokkal. Budapest, 241–248.
- Milotay, 1920 = Milotay István: „Alexanderék”. Új Nemzedék, 1920/300. szept. 19. sz. 1.
- Percz, 2000 = Percz László: A filozófiai gondolat fényénél. Százötven éve született Alexander Bernát. Magyar Tudomány, 2000. 4. sz. 483–493.
- Pléh, 2009 = Pléh Csaba: A korai magyar kísérleti pszichológia és a nagyvilág. Révész Géza emlékére. Magyar Pszichológiai Szemle, 2009. 3. sz. 467–495.
- Rákosi, 1920 = Rákosi Jenő: Vádló önvédelem. Budapesti Hírlap, 1920/222. szept. 19. sz. 1–2.
- Sebestyén, 1934 = Sebestyén Károly: Alexander Bernát. Budapest, 1934.
- Somos, 2019 = Somos Róbert: Kornis Gyula, a filozófus és politikus. Budapest, 2019.
- Szemere, 1941 = Szemere Samu: Filozófiai tanulmányok. Budapest, 1941.
- Szemere, 1970 = Szemere Samu: Emlékezés Alexander Bernátra. Évkönyv. Szerk.: Scheiber Sándor. Budapest, 1970. 42–49.
- Ormos, 2010 = Ormos Mária: Agyműtét 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején. Múltunk – politikatörténeti folyóirat, 2010. 3. sz. 46–71.
- Turbucz, 2014 = Turbucz Péter: Alexander Bernát és háborús beszédei. Alexander Bernát: A háború után. Máriabesnyő, 2014. 75–111.
- Turbucz, 2017 = Turbucz Péter: 1919 – A sorsformáló év Alexander Bernát életében. Magyar Tudomány, 2017. 12. sz. 1606–1617.
- Turbucz, 2018 = Turbucz Péter: Alexander Bernát életéről. Valóság, 2018. 10. sz. 44–52.
- Turbucz, 2019 = Turbucz Péter: Utószó. Alexander Bernát és a változó politikai evidenciák. Változások pergőtüzébe állva. Alexander Bernát írásai világháborúról, bolsevizmusról, hazaszeretetről és fasizmusról. Szerk.: Turbucz Péter. Miskolc, 2019. 71–87.
- Varga, 2016 = Varga Péter András: Új adalékok a korai fenomenológia és a magyar filozófia kapcsolattörténetéhez. Pauler Ákos, Alexander Bernát, Révész Géza és

Enyvvári Jenő vonatkozásában. Régiók, határok, identitások: (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben. Szerk.: Mester Béla. Budapest, 2016. 256–285.

Varga, 2018 = Varga Péter András: A Snapshot of Austrian Philosophy on the Eve of Franz Brentano's Arrival: The Young Bernhard Alexander in Vienna in 1868–1871. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2018. 4. sz. 182–207.

Zóka, 2012 = Zóka Péter: Robert Zimmermann élete, munkássága és Alexander Bernáttal való kapcsolata. *Századvég*, 2012. 3. sz. 45–57.

KURUCZ ÁDÁM

MAGYARORSZÁG ELSŐ VITÉZI TELKÉNEK ÁTADÁSA MISKOLCON

1920-ban vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója életre hívta a Vitézi Rendet, ami 1921-ben öltött testet és lépett a széles nyilvánosság elé. A tanulmány ennek egyik meghatározó mozzanatát mutatja be, amikor fényes ünnepség keretében, az országos sajtó érdeklődése közepette megtartották Magyarország első vitézi telkének átadási ünnepségét Miskolcon. A dolgozat számos beszédet is felidéz annak érdekében, hogy az olvasó minél inkább átélhesse azt a politikai hangulatot, amely a Vitézi Rend létrehozását fogadta.

A Vitézi Rend mai visszatekintésben a Horthy-korszak egy emblematis, ikonikus szervezetének számít. 1921-ben azonban még egy új, meglehetősen sajátos intézményként hívták életre és igyekeztek mindent elkövetni annak érdekében, hogy elfogadtassák a magyar társadalommal. Minden egyes támogatás – érkezzen az telekadomány vagy anyagiak formájában – propaganda értékkel bírt és országos hírnek számított. Magánszemélyek, vállalatok, egyházak és törvényhatóságok egyaránt kivették részüket annak érdekében, hogy a Vitézi Rend célkitűzése, az arra érdemek telekkel való megjutalmazása lehetővé váljon. Az alábbiakban a Vitézi Rend történetében az első telekadadási ünnepség kerül bemutatásra, amelyre Miskolcon került sor, a városban, amelynek közönsége a korszakban többször is tanúbizonyságát adta a Vitézi Rend ügye iránti elkötelezettségének. Az ünnepi esemény leírása bemutatja, milyen külsőségek között lépett a Vitézi Rend az országos nyilvánosság elé, az idézett beszédek pedig bepillantást engednek az ügy népszerűsítésébe.¹

Miskolc város telekfelajánlása

1920. augusztus 20-án Horthy Miklós, Magyarország kormányzója felhívással fordult az ország földbirtokosaihoz, hogy vitézi telkek céljára ingyenes adományként földterületeket ajánljanak fel.² A kormányzó az ország összes főispánjához leíratot intézett, hogy felhívását továbbítsák a hatáskörük területén élő nagy- és középbirtokosok részére. Halasy József, Borsod vármegye főispánja össze is hívott egy értekezletet október 12-re, melynek meghívóját minden nagybirtokosnak eljuttatta.³ A vármegyei házában, a főispán elnöklete alatt megtartott értekezleten megjelent vitéz Nagy Pál altábornagy is,⁴ aki a Miskolci Katonai Körlet parancsnoka volt ekkor. Itt a vármegye földbirtokosai egyhangú lelkesedéssel határozták el, hogy a nemes célra a legnagyobb készséggel és örömmel hajlandók földbirtokaiknak egy részét felajánlani.⁵

¹ A tanulmány a Katonaujság című folyóiratban megjelent cikk bővített változata. Kurucz, 2013: 24–28.

² Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkass, 1931: 69–70.

³ *Miskolczi Napló*, 1920. október 8. 2.

⁴ Életrajzát bővebben lásd: Kurucz, 2017: 63–68.

⁵ *Miskolczi Napló*, 1920. október 13. 3.

Ugyanezen a napon tartott rendes havi közgyűlésén Miskolc város törvényhatósági bizottsága a következő határozatot hozta: „*Tanácsunk javaslatának elfogadásával, pénzügyi és gazdasági szakbizottság véleményét meghallgatva⁶ elhatározzuk, hogy a Kormányzó Úr Öfömlétségének a város közönségéhez intézett hazafias leirata nyomán a város tulajdonát képező Sajón inneni tagbirtokából – ekkor 600 hold szántóföldterület volt Miskolc város tulajdonában⁷ – egy vitézi telek alakítására 15 katasztrális hold felajánltassék.*”⁸ Miskolc város tanácsa egyúttal megbízta Szentpáli István polgármestert, hogy ezen határozatról megfelelő formában értesítse a kormányzót. A város a telket a formális odaadományozásig – a Vitézi Szék (1922-től Országos Vitézi Szék) kérésére – tárgyévra 600 koronáért bérbe vette a Vitézi Széktől.⁹ Vagyis a Vitézi Szék bérleti díjat kapott a várostól annak a földterületnek a használatáért, amit az maga ajánlott fel az újonnan létrejövő köztestület¹⁰ számára.

A város közönsége mellett a Gyáriparosok Országos Szövetségének miskolci fiókja is támogatta az arra érdemesek telekkel való megjutalmazását, ezáltal a Vitézi Rend létrehozását. 1920 novemberében tartott értekezletén kimondta: „*a vitézi telkek gazdasági felszerelésére, amelyre a miskolci pénzügyintézetek eddig már 100.000 koronát ajánlottak föl, nagyobb összeggel fog hozzájárulni.*”¹¹

Testet ölt a Vitézi Rend

A vidéki telekfelajánlások előmozdításával egy időben megkezdődött a Vitézi Rend szervezeti kiépítése is. 1920. szeptember 25-én megtartotta alakuló ülését a Vitézi Szék, melyen megválasztották Horthy Miklóst a szervezet elnökének, aki formálisan kinevezte a Vitézi Szék tagjait.¹² A testület 1921. május 18-án tartott ülésén az általa bekért bizonyítékok vizsgálatát követően javaslatot tett a legalkalmasabbnak talált 24 legénységi állományú jelentkező – köztük a miskolci Székely Frigyes – vitézi telekkel történő megjutalmazására. Május 19-én a miniszterelnök előterjesztésére a minisztertanács hozzájárulásával a javaslat a kormányzó elé került,¹³ aki május 21-én aláírta a vitézi telkek adományozásáról szóló okiratokat.¹⁴

Ugyancsak a május 18-i ülésen döntött az Vitézi Szék arról, hogy „*ünnepélyes avatás helyett, a megadományozott vitézek, minthogy amúgy is berendelte őket [a Vitézi Szék], a szükséges oktatást elnyervén előzetes esküjüket leteszik, s a birtokbabevezetés alkalmával a vidéken fog kisebb, bensőségteljes s talán nagyobb propagandaerővel is bíró ünnepséget rendezni. Mint-*

⁶ Miskolc thjf. város gazdasági szakbizottsága 1920. október 7-én tartott ülésén egyhangúlag támogatta a vitézi telek felajánlását. (MNL BAZML IV. 1906. b. 16614/1938.)

⁷ MNL BAZML IV. 1906. b. 16614/1938.

⁸ MNL BAZML IV. 1903. a. 197/1921. kgv.

⁹ *Magyar Jövő*, 1921. április 2. 3.

¹⁰ A Vitézi Rend köztestületként foglalt helyet a korabeli közigazgatás rendszerében. Ennek okairól bővebben lásd: Kurucz, 2016. 79–80.; Kurucz, 2018b. 153–154.

¹¹ *Friss Újság*, 1920. november 5. 3.

¹² A Vitézi Szék összetételét a 6650/1920, M. E. rendelet 10. §-a határozta meg. *Budapesti Közlöny*, 1920. augusztus 29. 2.

¹³ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1921. május 19.

¹⁴ MNL OL K 27. MTI Napi Hírek 1921. május 22. 2.

*hogy azonban a birtokbabejlesztést a törzskapitányok végzik, mindenekelőtt a Vitézi Szék törzskapitány tagjait kell vitézségre avatni.*¹⁵

A döntés értelmében a Vitézi Szék törzskapitány tagjainak és a megadományozott vitézeknek eskütételére 1921. május 22-én délelőtt 9 órai kezdettel bensőséges keretek között került sor a budavári királyi palota Szent Jobb (Zsigmond) kápolnájában. Az ünnepségen csak a Vitézi Szék tagjai és hozzátartozóik, valamint a 24 megadományozott vitéz vett részt. Még az eskütétel előtt az új vitézek kihallgatáson jelentek meg a főkapitánynál, aki a Mátyás-teremben személyesen elbeszélgetett velük és örömét fejezte ki az iránt, hogy vitézségüket földadománnyal jutalmazhatja. Az avatás után valamennyien visszamentek a Mátyás-terembe, ahol aláírták az esküokmányt és ezzel tagjai lettek a Vitézi Rendnek. Az aláírás alkalmával először használhatták nevük előtt a *vitéz* jelzőt.¹⁶

Borsod Vármegye Vitézi Székének megalakulása

A Vitézi Rend szervezeti kiépítéséhez feltétlenül szükségessé vált a vármegyei vitézi székek megalakulása, hiszen ezek kulcsszerepet kaptak a telekadományozások lebonyolításában.¹⁷ Június 25-én a kormányzó elnöklete alatt tartott tanácskozásán a Vitézi Szék kiválasztotta az első vármegyei székkapitányokat. Borsod–Gömör vármegye székkapitányi teendőinek ideiglenes ellátásával Bethlenfalvy Gyula nyugalmazott ezredest¹⁸ bízta meg a kormányzó.¹⁹

Június 28-án a vitézek főkapitánya nevében vitéz Nagy Pál altábornagy törzskapitány levélben kérte fel Zsóry Györgyöt, Borsod vármegye alispánját²⁰ a Bethlenfalvy Gyulával való kapcsolatfelvételtre és a vármegyei vitézi szék megalakításában való részvételre.²¹ Ennek eredményeként július 21-én a vármegyeházán, a főispán hivatali helyiségében megtartotta alakuló ülését a vármegyei vitézi szék kapitánysága a székkapitány elnökletével. Székfoglaló beszédében Bethlenfalvy Gyula tájékoztatta a jelenlévőket a Vitézi Rend céljairól és legsürgetőbb feladatairól: „*Meghajtom a Vitézi rend kegyeletének, hódolatának és hálájának gyászlobogóját a becsület mezején, a vérről áztatott harctéren hősi halált halt fakesztes vitézek emléke előtt, kik legdrágább kincsüket, életüket áldozták a hazá oltárán. Áldott legyen örökké az ő dicsőséges emlékezetük magyar földön. A vitézi intézmény célja kettős, egyrészt megjutalmazni földdel – úgynevezett vitézi telekkel – azon vitéz harcosokat, kik a hazá védelmében magukat becsületük és vitézségük által kitiűntették; másik célja pedig a vitézség kultuszának terjesztése azáltal, hogy a világháborúban magukat kitiűntetett vitézek hőstetteit a Vitézi Rend emberei által felolvastatja és megfelelő lelkesítő és izgó beszéd kíséri.*”

¹⁵ Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkass, 1931: 80.

¹⁶ MNL OL K MTI Napi Hírek 1921. május 22. 2.

¹⁷ Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkass, 1931: 84.

¹⁸ Bethlenfalvy Gyula életrajzát lásd: Kurucz, 2019.

¹⁹ MNL BAZML IV. 809. b. 7985/1921.; Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkass, 1931: 85.

²⁰ Zsóry György hivatali feladatainak ellátásán túl személyesen is támogatta a Vitézi Rend létrejöttét, ugyanis 1920 decemberében rokona, Zsóry Lajos, mezőkövesdi főszolgabíróval közös meszesi birtokából 15 katasztrális holdat ajánlott fel vitézi telek céljára. MNL OL K 27. MTI Napi Hírek 1920. december 20. 1.; *Homok*, 1920. december 22. 3.

²¹ MNL BAZML IV. 809. b. 7985/1921.

séretében beleégetteti a hallgatók csontjaiba, bele az agyvelőbe, hogy ha majd a hazának szüksége lesz rájuk, ők is oly vitézek legyenek, mint elődeik voltak.

A Vitézi Rend abban az arányban, amint anyagi helyzete megengedi, törli azt a szót, hogy »névtelen hősök« azáltal, hogy minden város, minden falu hősi halált halt fiainak neveit az illető helység erre alkalmas épületén táblával fogja megjelölni, hogy tanuljuk meg a mártírokat, a hősi halált haltak neveit, hogy ne feledjük a hőbérokat, az ellenséget sem.

A Vitézi Rendbe való felvételnek a kritériuma az abszolút harctéri becsületesség, az abszolút harctéri vitézség és mindenki meg lehet győződve arról, hogy akit a Vitézi Rend sorrendbe felvenni érdemesnek tartott, annak szíve a harctéren a Mors Imperatorral²² szemben is nagyon a helyén volt és ezért viseli a szíve fölött a Vitézi Rend dicsőséges jelvényét, az ország szent címerét, felette a szent koronával és alatta a vitézség szimbólumával, a keresztbe fektetett karddal. A Vitézi Rend most még csecsemő korát éli és hasonlatos a bibliabeli mustármaghoz, amely nagyon kicsi ugyan, de ha gyökereit megveti a földben, hatalmas, terebélyes fává lesz. A vitézi intézmény is, ha felépítjük, idővel korszakalkotó szerepet fog játszani a magyar nemzet történetében.

Az élet tanítómestere, a történelem azt tanítja, hogy amióta emberek vannak a világon, háborúk mindég voltak és ebből nyílegyenes logikával megállapíthatjuk azt a megdönthetetlen igazságot, hogy amíg emberek lesznek a földön, háborúk is mindig lesznek. Nem csörtetünk tehát kardot, csak a történelem megdönthetetlen igazságai alapján állunk akkor, midőn kijelentjük, hogy egyszer valamikor Hadúr kardja is ki fog röpülni hüvelyéből és ez a kiröpült kard nagyot fog villanni. Villanása be fogja cikázni az egész világot és szemkápráztató, vakító fényességét, csodálatlalt fogják nézni a Földnek összes népei. Ha megvillan Hadúr kardja, a Vitézi Rend első lesz a legelső között is. A Vitézi Rendnek neve, hőseleki, nagy magyar szívű alapítójának, Kormányzó Úr Őfőméltóságának nevével együtt, örök időkre arany betűekkel fog tündökölni a magyar nemzet történelmének lapjain!²³

Az első vitéz, aki telkét átvehette

A Vitézi Szék alakuló ülésén Horthy Miklós kormányzó kívánsága az volt, hogy „az igaz érdemek kiválogatásánál, elbírálásánál az emberileg elérhető igazságosság vezesse a Széket, hogy az intézmény a pártatlan eljárásban követendő példa legyen”.²⁴ Érdemes ezért – a már korábban említett – Székely Frigyes, Borsod vármegye első telekkel megadómanóyozott vitézét részletesebben is bemutatni. 1897. február 14-én született a Borsod vármegyei Földváron Scheip Frigyes néven. Az elemi iskola hat osztályának elvégzése után 1888. április 1-jétől 1894. augusztus 31-ig hentes és mészárosként dolgozott. 1894. október 1-jén altüzérként kezdte meg kötelező katonai szolgálatát. 1895. március 16-tól irányzó főtüzér – tizedes rendfokozatban –, 1896. szeptember 26-tól 1897. szeptember 23-ig szakaszvezető.²⁵

1897. november 7-én a m. kir. I. sz. csendőrkerületnél kapott állást, mint próbacsendőr. Mindössze néhány hónapig, 1898. február 27-ig maradt a csendőrség kötelékében és április 1-jén visszatért korábbi ezredéhez, ahol 1907. január 1-jétől tűzmesterként és számvivő altisztként teljesített szolgálatot 1909. július 15-ig. Katonai

²² Mors Imperator – a halál őfelsége

²³ Magyar Jövő, 1921. július 23. 4.

²⁴ Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkas, 1931: 72.

²⁵ Reggeli Hírlap, 1921. július 24. 5.; Kurucz, 2018a.

pályája alatt tovább képezve magát 1907 és 1909 között elvégezte az útmesteri tanfolyamot. Leszerelése előtt, július 7-én ezredparancsban kapott dicséretet. Ugyanebben az évben feleségül vette Klusch Zsófiát (1875-1941).²⁶

A hadsereget elhagyva előbb Sajószentpéteren – hivatali esküjét 1909. július 10-én tette le –, majd Edelényben lett útbiztos. „*Mikor jött a szerbek arcátlan orgyilkos merénylete, otthagytam az útbiztosi hivatalt s újra felöltöttem a tűzmesteri mentét.*” 1914. augusztus 3-tól 1915. április 10-ig a IV/III. népfelkelő tűzérosztálynál „*Budapest védelmi övénél, a Hármashatárbegy, Vadaskert, Újlaki hegyi erődítésekénél*” teljesített szolgálatot. „*Meguntam az ellenségneküli báborút... Jelentkeztem a harctérre 1915. április hó 10-én s már április 13-án az I-15. mozsárüteggel indultam is a harctérre s április 17-én már Delatyn és Slanislau között dörgött az ágyúm. Egyfolytában 20 hónapig voltam az orosz fronton.*”²⁷

1915. április 11-től 1916. december 16-ig harcolt az említett mozsár üteg kötelékében. 1916. december 17-től 1918. augusztus 19-ig a magyar királyi 1. sz. honvéd tábori ágyús ezred kötelékében szolgált. „*1916 decemberéig voltam az ütegnél. Akkor elkezdtem betegeskedni. Irtózatos főfájás kínozott. Hűlésből származó izomsorvadás kórházba került.*”²⁸

A világháborúból 20%-os rokkantnak minősítve tért haza; ahol érdemeiért az arany, valamint az ezüst vitézségi érem I. és II. osztályát is kiérdemelte. 1920-ban jelentkezett a Vitézi Rendbe és a felvételhez nevét „*Scheip*”-ről „*Székel*”-re magyarosította.²⁹

A Vitézi Szék elsőik között adományozott számára vitézi telket. Ennek oka abban keresendő, hogy Trianonban elszakított országrészből származott, magasán meghaladta a vitézi mértéket,³⁰ hadirokkant lett, eleget tett a Vitézi Rend által megkövetelt névmagyarosításnak és mindemellett hét gyermek édesapja volt, tehát megtestesítette azt a vitéz eszményképet, amelyet a Vitézi Rend a magyar társadalom elé kívánt állítani.³¹

Ő maga azonban nem tért át a földművelésre, telkét bérbeadás útján hasznosította. Irodafőtisztként ment nyugdíjba az edelényi főszolgabírói hivatalból 1924-ben. 1963-ban, 90 éves korában hunyt el. Edelényben a református temetőben helyezték végső nyugalomra.³²

Vitéz Székely Frigyes valóban hőshöz méltó tiszteletadással ünnepelte Borsod vármegye és Miskolc városa. Június 16-án Borsod vármegye törvényhatósági bizottsága egyhangú határozatban biztosította meleg elismeréséről: „*Vitéz Székely Frigyes*

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ A vitézi mértéket az ütötte meg, aki tekintet nélkül születésére, polgári vagy katonai állására vagy rangjára, a haza védelmében kifejtett különös vitézségeért az első világháborúban legénységi állományuként az arany vagy az I. osztályú Vitézségi Érmét kétszeresen – utóbbit később egyszerre szállították le –, főtisztként legalább a legénységi vagy tiszti Arany Vitézségi Érmét, vagy a harmadosztályú Vaskorona Rendet, törzstiszteknél és tábornokoknál legalább a Lipót Rend Lovagkeresztjét érdemelte ki. További feltételként szolgált, hogy a kitüntetéseket személyes vitézségért kellett, hogy odaítéljék és az illetőt hazafiságában a forradalmak sem „tántorították meg”, valamint egészségi és erkölcsi tekintetben alkalmas kellett legyen az adományozott telek művelésére.

³¹ Uo.

³² Uo.

*vármegyénk tisztviselőjének a magyar vitézek sorába történt felvételével kiváló katonai erényei jutalmazásaként nyert ezen méltó kitüntetéséhez törvényhatósági bizottságunk egyhangú határozatával fűzi hozzá Borsodvármegye meleg elismerését is.”*³³

Az ország első telekátadási ünnepe

1921. július 24-én vasárnap, egy forró nyári napon országos jelentőségű ünnepség keretében került sor az ország első telekbeiktatására.³⁴ Ennek programját dr. Hodobay Sándor polgármester-helyettes és Bethlenfalvy Gyula készítette el. A város vezetősége már előzőleg felkérte a háztulajdonosokat, hogy lobogózzák fel házaikat. Az ünnepségre meghívást kaptak – a város és vármegye vezetőségén kívül – a Miskolcon állomásozó katonai alakulatok, egyházak és felekezetek, társadalmi egyesületek vezetőségei, a vitézi telek szomszédos birtokosai és a megadományozott vitéz családja.

Dél előtt 11 óra előtt már zsúfolásig megtelt a városháza közgyűlési terme a díszközgyűlést váró közönséggel. A középületeken magyar zászló, a városházán a város lobogója lengett. Pontban 11 órakor az Avason a város tulajdonát képező két tarack tüze jelezte a díszközgyűlés kezdetét.³⁵ Lichtenstein László főispán elfoglalta elnöki székét, tőle jobbra Hodobay Sándor polgármester-helyettes, balra Nikell József tanácsnok, mögöttük a miskolci helyőrség tisztikarának képviselői, Bónis Aladár edelényi főszolgabíró – Székely Frigyes hivatali felettese – foglaltak helyet. Lichtenstein főispán üdvözölte a megjelenteket, majd felkérte Hodobay Sándort a nemzet imájának, a Magyar Hiszekegynek elmondására. Ezt követően a főispán intézett beszédet az egybegyűltekhöz:³⁶

„Tekintetes Törvényhatósági Bizottság! A Kormányzó Úr Őfőméltósága a világháborúban kitűnt és hazafiásan érő katonák földhöz juttatásával és az illetőknek külön szervezetbe, Vitézi Rendbe való tömörítésével, a kormánnyal egyetértőleg oly intézményt hívott életre, mely megbízható támasza lesz a belső rendnek és egyúttal az ország védelmének. Miskolc thjf. város hazafias közgyűlése nagy megértéssel fogadta a Vitézi Rend nemes eszméit és a maga részéről múlt évi október hó 12-ik napján tartott bizottsági ülésén egyhangú lelkesedéssel felajánlott földjeiből megfelelő telket.

A vitézi telket a Vitézi Rend Széktartósága (sic!)³⁷ meghallgatásával a Kormányzó Úr Őfőméltósága nemzeti és vitéz Székely Frigyesnek adományozta, mely kitüntetett vitéznek birtokba való helyezése a mai napon történik meg.

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság! A nemzet legbecsesebb értékének, a katonai vitézségnek megörökítése céljából egybehívott mai rendkívüli közgyűlésünk jelentőségét és fényét emeli, hogy ez az első beiktatás a vidéken, valamint az, hogy e célból megjelent Miskolcon a Kormányzó Úr Őfőméltósága képviselőiben vitéz báró (sic!)³⁸ Nagy Pál gyalogsági tábornok³⁹ Úr Őexcelenciája,

³³ MNL BAZML IV. 803. a 225/1921. kgy.

³⁴ *Reggeli Hírlap*, 1921. július 26. 4.

³⁵ *Magyar Jövő*, 1921. július 26. 3.

³⁶ MNL BAZML IV. 803. a. 154/1921. kgy.

³⁷ A vitézi telek odaítélésére a Vitézi Szék tett javaslatot, a Vitézi Rend Széktartósága a szervezet hivatala volt.

³⁸ Nagy Pál hivatalosan soha nem kapott bárói rangot, feltételezhetően a Mária Terézia Rend Lovagkeresztje kitüntetésének köszönhető, hogy kortársai mégis báróként emlegették.

ki, mint a Vitézi Szék törzskapitánya, hivatva van a birtokba helyezést eszközölni. Indítványozom, hogy a rendkívüli közgyűlés Ócelenciáját és a kitiüntetett Vitézt küldöttségileg hívja meg körünkbe. A küldöttség vezetésére felkérem Zábrátzky György apátkanonok Úr Önagyságát, tagjaikul pedig Bulyorszky Gusztáv, Gálffi Ignác, Pfliegler Bertalan és Majoros János törvényhatósági bizottsági tag urakat. A Törzskapitány és a kitiüntetett Vitéz megérkezéséig a közgyűlést felfüggesztem."⁴⁰

Néhány perc múlva a közönség erőteljes éljenzése közepette megjelenő vitéz Nagy Pál törzskapitányt és vitéz Székely Frigyeset a főispán így üdvözölte: „Mély tisztelettel köszöntöm Nagyméltóságodat, mint a Kormányzó úr Ófőméltóságának képviselőjét, a kormányzatomra bízott törvényhatóság nevében és a folytatólagos közgyűlést újra megnyitom.”⁴¹

A főispán szavai után a polgármester-helyettes köszöntője következett: „Nagy bonfi erényét, dicsőséges jutalmazásának ünnepét üljük. Nagy és bensőséges a mi ünnepünk, nem csak azért, mert a kormányzó Úr Ófőméltósága által alkotott Vitézi Rend Miskolcz által adományozott vitézi telkét adja át a város elsőnek az országba, hanem azért is mert Miskolcznak lelkes, hazaszeretettel telt ünnepén a Kormányzó Úr Ófőméltóságának magas személyét képviselve báró (sic!) vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok úr megjelent.

Nemzetes vitézlő Székely Frigyes! Nekem jutott osztályrészül az a szerencse, hogy Önt, mint kiváló haditényeiért megadományozott vitézt Miskolcz város képviseletében üdvözöljem. Amidőn ezt teszem meg kell állanunk egy rövid percre és örömdetesen kell leszögezniünk azt a tényt, hogy a magyar honfoglalás erényeiben méltó módon nyert ezáltal kifejezést, a nemzet méltóságteljes hálája Székely Frigyesben nem csak a vitézi telek bírlalóját, hanem a magyar nemzet hőseinek végtelen sorát is üdvözölöm. A magyar hősöknek messzi országokban nyugvó porai ide tekintenek Önre.

Igaz szeretettel, magyar lelkesedéssel köszöntik Önt vitéz bajtársai, akit a hadiszerencse visszabozott hazájába, és ide hozzánk, Miskolcz városához, hogy egymással örök kapcsolatot létesítsünk, amit a polgárság szeretete pecsételjen meg. Isten hozta körünkbe nemzetes vitéz Székely Frigyes!”⁴²

Lelkes taps fogadta Hodobay Sándor beszédét, majd dr. Görgey László vármegyei főjegyző Borsod vármegye képviseletében intézett beszédet a díszközgyűléshez: „A lelkes magyar harckészég gyönyörű idején, mikor a nemzeti zászlókkal díszített virágos katonavonatok vitték dübörögve a magyar nótás katonákat a halálmezőkre, indult el Borsod megyéből Székely Frigyes a kötelességteljesítés legnehezebb útjára. A mi történelmünk a legendák könyve, mely szenvedésről, nehéz megpróbáltatásokról, hőstettekről és hadierényekről beszélt. A világ-báború vérvirágos útjáról is, mint csonka, rokkant katona tért meg Magyarország, de mellén a medália, a magyar vitézség.

Visszatért a hadak útjáról Scheip Frigyes is, mellén hőstetteinek emlékeivel. A szegény, föld-betiport haza hálás szeretettel öleli keblére hős fiát. A magyar vitézséget becsüli és tiszteli meg benne, azt a vitézséget, mely megszerezte nekünk a Kárpátok övezte szent hazát és amely így hisz-szük, reméljük és tudjuk- vissza is fogja azt nekünk szerezni.

Scheip Frigyes a brassói zász, ma a magyar haza hősi védelméért, mint vitéz Székely Frigyes iktattatik be a Miskolcz város nemes adományából létesített vitézi telekbe. Szülőföldjét a hazug

³⁹ Fentebb Nagy Pál, mint altábornagy került megemlítésre, aminek oka, hogy altábornagyból gyalogsági tábornokká történő előléptetésére 1921. május 1-jén került sor.

⁴⁰ MNL BAZML IV. 803. a. 155/1921. kgy.

⁴¹ MNL BAZML IV. 803. a. 156/1921. kgy.

⁴² MNL BAZML IV. 803. a. 157/1921. kgy.

nemzetiségi elvek cégre alatt rabolták el tőlünk, mert hiszen a brassói szászok nem a magyar haza fiai, Brassó megye földje nem a magyar haza része és Székely Frigyes nem magyar vitéz, hanem Oláhország szülötte!

Székely Frigyes élő tanúbizonyság arra, hogy ennek az ezereztendő magyar földnek minden rögéből tagadja azt – bármily nyelven beszélő fia e hazának – a magyar hazához való hűsége, a magyar erények párja száll föl és telíti meg a lelkeket.

Vitéz Székely Frigyes Brassó megye szülötte, de Borsod megye adott neki kenyeret és otthont. A harcok mezejéről is Borsod megyébe szállt minden gondolata otthonába, családjához. Ide is tért vissza, polgári állásába megbecsülten tisztviselő társaitól s, vármegyéje elismerésétől koszorúzottan. Most pedig midőn az edelényi járási írodasegédit miskolci gazdává válik, a betűrovó szántóvetővé lesz, Borsodmegye szeretettel és büszkeséggel búcsúzik tőle. Dús kalászkok jutalmazták jövőendő munkáját és maradékaiban sok nemzedéken át adjon a Hazának vitéz katonákat.”⁴³

A vármegye főjegyzőjének tapssal és éljenzéssel sűrűn megszakított szónoklatát követően Csorba József törvényhatósági bizottsági tag, mint a vitézi telek szomszéd birtokosa és a mezőgazdák egyesületének elnöke emelkedett szólásra: „A miskolci mezőgazdák részéről üdvözlöm a vitézt. Ígérem, hogy a legbarátságosabb jó indulattal és szeretettel fogadja a gazdaközösség soraiba Önt, a férfit, aki a borzalmas háborúban vitézségével kiérdemelte az egész ország tisztelét és becsülését. A kisgazdák boldog büszkeséggel gondolnak arra, hogy Magyarországon éppen a kisgazda társadalom megerősítésével igyekeznek az állam honorálni a háborús vitézség érdemeit, mert ez a társadalmi réteg egyike volt azoknak, akik minden időben és minden körülmények között teljesítették kötelességüket. Örömmel köszönti a gazdatársadalom a legújabb kisgazdát, aki Miskolc város bőkezű ajándékokból lett azzá, s reményének ad kifejezést, hogy hasznára lesz az új vitéz nem csak a gazdatársadalomnak, de az országnak is.”⁴⁴

Utolsóként Nagy Pál intézett beszédet a díszközgyűléshez: „Méltóságos Főispán Úr! Nagyságos polgármester Úr! Mélyen tisztelt díszközgyűlés! Hölgyeim és Uraim! Ófőméltósága vitéz nagybányai Horthy Miklós a vitézi szék főkapitányának képviseletében van szerencsém itt ma megjelenni, hogy Ófőméltósága nevében, az ő legbensőbb hazafias üdvözlését és köszönetét kifejezésre juttassam elsősorban az áldozatra kész Miskolc város nemes közönségének azért, hogy a Vitézi Rend hazafias eszméjét felkarolta és tetteiben valóra váltotta.

Mélyen tisztelt díszközgyűlés! Amidőn a Főméltóságú Úr megbagyásának katonás kötelességtudással eleget tettem, kérem engedjék meg, hogy mint öreg katona a magam nevében is beszéljek. A legnehezebb pillanataim közé tartozott, amidőn a legnehezebb kötelességteljesítés után, a győzelmes csataterőről kellett eltakarítanunk nem csak az ellenséges hullák tömegét, hanem a saját katonáinkét is. Tömegsírok szélén állva, de nehez pillanatban gondoltam arra, hogyan fogunk mindezeket a névtelen vitézeknek hálát adni tudni! A könnyelműség, felületesség, pártoskodás ezer és ezer vériünkben honoló hibánk mindeddig megakadályozott abban, hogy legnemesebb gondolatainkat valóra is tudjuk váltani. Ezek a gondolatok voltak azok, amikor a tömegsírokra az idegen földet – nem egyszer a saját haza földjét is – ráborulni láttam. Eddig csak legénységi egyén kapott vitézi telket. Most életem legboldogabb pillanatai közé számítom ezt a mai napot, amikor ebben a vitézben itt megtestesítve látom a névtelen vitézek sok-sok ezrét.

Tisztelt Díszközgyűlés! Megettem a kenyerem javát, és nagy boldogan azt mondom, hogy megtaláltam jutalmát. A Vitézi Szék által adományozott telkek közül egy sincs, amelyről én nem

⁴³ MNL BAZML IV. 803. a. 158/1921. kgy.

⁴⁴ MNL BAZML IV. 803. a. 159/1921. kgy.

tudok. Eddig nem kapott, csak legénységi egyén vitézi telket és nem is fog más kapni addig, míg nagy tömegét vitézeinknek földdel el nem látjuk. Köszönöm az itt elhangzott lelkes nyilatkozatokat, s örömmel emelem ki ezek közül a gazdaközönség szónokának szavait, mert igenis – Igentisztelt Közgyűlés – ez az, aminek a legjobban örülök. Arról van itt szó, hogy ezt a vitézt gyökerítsük, családot, otthont szerezzünk neki. a család, az otthon a legszűkebb körrel kezdi meg boldogulását. Az Ő köre a gazdaközönség és ezért lelkes örömmel fogom megjelenteni Őfőméltóságának azt a lelkes, azt a szeretettel teljes üdvözlétet, amellyel nemzetes vitéz Székely Frigvest a kisgazdaközönség nevében Csorba József üdvözölte.

A Vitézi Szék főkapitánya nevében üdvözlöm Miskolc város áldozatkészségét és kérem ebben az elismerését megpillantani annak a tudatos cselekedetnek, hogy az első beiktatás itt következett be. Nem ok nélkül történt ez. Vezérelje ezt a kis családot, ezt a nemes közönséget, ezt a Nagymagyarország céljai felé továbbra is előre Isten segítségével!”⁴⁵

A törzskapitány szavait szűnni nem akaró éljenzés és taps fogadta, majd Vidats János törvényhatósági bizottsági tag indítványt tett a kormányzó táviratban történő üdvözlésére, melyet a közgyűlés lelkes örömmel egyhangúlag elfogadott. A táviratban ez állt: „Miskolcz törvényhatósági bizottsági közgyűlése mai napon tartott ünnepélyes díszközgyűlésében birtokba iktatta a nemzetes és vitézlő Székely Frigvest. Ez alkalommal városunk törvényhatósági bizottságának közgyűlése egy boldogabb jövőbe vetett bizalommal tekint Őfőméltóságára, mint a nemzeti létünk biztosító gyanánt szolgáló Vitézi Rend megalapítójára. Tántoríthatatlan ragaszkodással, igaz hűséggel üdvözöljük Őfőméltóságát és honmentő munkájára az Egeke Urának bő áldását kérjük! Miskolc város közönsége nevében dr. Hodobay polgármester helyettes.”⁴⁶

A szónoklatok után Vidats János indítványozta, hogy a közgyűlés lefolyását és az elhangzott beszédek jegyzőkönyvben örökítsék meg, melyet a közgyűlés egyhangúlag elfogadott. Lichtenstein főispán köszönetet mondott a szónokoknak és a közgyűlést berekesztette. A díszközgyűlést a Magyar Hiszekegy elmondásával zárták.⁴⁷

Az ünnepség után a Vitézi Szék törzskapitánya, a közigazgatási hatóságok képviselői és a meghívott vendégek a város díszfogatain a vitézi telekhez vonultak a Puszkaporos-tetőre.⁴⁸ Az itt rendezett ünnepséget katonazenekar nyitotta meg a Himnusszal, majd vitéz Nagy Pál intézett ismét beszédet vitéz Székely Frigyeshez. Ezt követően Duszik Lajos evangélikus lelkész megáldotta a vitézt, annak családját és a vitézi telket. Az áldást az ősi magyar szokás szerinti áldomás követte, melynek keretében Boholy Jenő tűzérőhadnagy⁴⁹ – aki a Székely Frigyes által megmentett tűzérő parancsnoka volt – bajtársai nevében köszöntötte fel a vitézt.

A Puszkaporosról az ünnepelt és a vendégek visszatértek a városházára, ahol aláírták a birtokbavételi jegyzőkönyvet és átadták a vitézi nagyjelvényt. Ezzel az ünnepségsorozat délután három órakor véget ért.⁵⁰

⁴⁵ MNL BAZML IV. 803. a. 160/1921. kg.

⁴⁶ MNL BAZML IV. 803. a. 161/1921. kg.

⁴⁷ *Magyar Jövő*, 1921. július 26. 4.

⁴⁸ A Puszkaporos-tető az 1950-től Miskolchoz tartozó Alsó- és Felsőhámor községek között elhelyezkedő terület a Szinva patak jobb partján.

⁴⁹ Boholy Jenőt egy évvel később szintén vitézzé avatták.

⁵⁰ *Reggeli Hírlap*, 1921. július 26. 4.

A Vitézi Rend további népszerűsítése 1921-ben

A vitézek társadalmi státuszának megalapozását a vármegye is igyekezett megalapozni. Szeptember 27-én a főispán bemutatta a vármegye törvényhatóságának vitéz Bethlenfalvy Gyulát, aki felszólalásában ismertette a Vitézi Rend legfontosabb célkitűzéseit: „*A Vitézi Rend hivatása vitézi telekkel jutalmazni azokat a hős katonáinkat, kik a haza védelmében hősileg szálltak szembe a halállal. Hivatása továbbá a vitézi kultusz ápolása, elesett hőseink neveinek megörökítése örök emlékezéssül és tanúságul. [...] A nemzet kegyelete meghajtja a bódolat és elismerés gyászlobogóját azok előtt, kik a haza védelméért legdrágább kincsüket, életüket adták oda.*” A székkapitány szavait a közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadta.⁵¹

1921 végéig Borsod vármegyében három további vitéz kapott vitézi telket: vitéz Lengyel András Tiszatarjánban, vitéz Orosz János Szihalomban és vitéz Lengyel Gyula Alsózsoltán.⁵² December 14-én Bethlenfalvy Gyula bemutatta a törvényhatósági bizottságnak Osváth Zoltán tüzérszázadost, megyei vitézi széktartót és a megadományozott vármegyei vitézeket: „*A székkapitány lelkes beszédben ajánlotta a vitézeket a vármegye közönségének jóindulatába és kifejtette a vitézi intézmény célját. A székkapitányt és a vitézeket a közgyűlés meleg ünneplésben részesítette.*”⁵³

1921 végére – ahogy az ország egész területén, úgy Borsod vármegyében is – kiépült a Vitézi Rend szervezete és legénységi állományú tagjai hozzájutottak az első vitézi telkekhez. Miskolc város felajánlását Horthy Miklós 1922. május 20-án kelt hivatalos leiratában köszönte meg:

„Nagy örömmel értesültem arról, hogy a Vitézi Intézmény nagy hivatását és a nemzet életében betöltendő fontos szerepét felismerve, ennek céljára nagylelkű áldozatkészséggel Miskolcson 15 hold földet ajánlott fel.

Midőn ezért meleg köszönetet mondok, a rendelkezésre bocsátott adományt azonnal a büszke örömmel fogadom el, mely eltölt mindenkor, valahányszor a magyar embernek szépért és nemesért való lelkesedése tetteiben is kifejezésre jut.

Kelt Budapesten, 1922. évi május hó 20. napján. Horthy”⁵⁴

Források:

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV. 803. a. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai

IV. 809. b. Borsod vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok

⁵¹ MNL BAZML IV. 803. a. 462/1921. kgv.

⁵² Az elképzelések szerint a vármegye minden községében kívántak vitézi telket létesíteni. Összesen 177 telektulajdonossal számoltak, egyenként 15 hold földbirtokkal. Ezen kívül 100 holdas vitézi hadnagy és 200 holdas vitézi kapitányi telkeket terveztek létesíteni. Erről 1921. január elején adtak hírt, amikor 300 hold állt Borsod vármegyében a Vitézi Szék rendelkezésére. *Magyarország*, 1921. január 6. 6.; *Pesti Napló*, 1921. január 6. 6.

⁵³ MNL BAZML IV. 809. b. 7985/1921.

⁵⁴ MNL BAZML IV. 1925. b. 38. doboz 23. irat.

IV. 1903. a. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek

IV. 1906. b. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok

IV. 1925. b. Miskolc Város Levéltárában elhelyezett letétek (örzemények) gyűjteménye. Egyesületi iratok gyűjteménye

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

Budapesti Közlöny, 1920.

Friss Ujság, 1920.

Homok, 1920.

Magyar Jövő, 1921.

Magyarország, 1921.

Miskolczi Napló, 1920.

Pesti Napló, 1921.

Reggeli Hírlap, 1921

Szakirodalom

Kurucz, 2013 = Kurucz Ádám: Magyarország első vitézi telkének átadása. *Katonaijság*, 2013/5. 24–28.

Kurucz, 2016 = Kurucz Ádám: Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Székének felszámolása, iratanyagának és ingóságainak sorsa. *Levéltári Szemle*, 2016/3. 78–87.

Kurucz, 2017 = Kurucz Ádám: Vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok, a Magyar Királyi Honvédség első főparancsnoka. *Honismeret*, 2017/5. 63–68

Kurucz, 2018a = Kurucz Ádám: Levéltárunkban Székely Frigyes I. világháborús emlékalbuma.

http://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/leveltarunkban_szekely_frigyes_i_vilaghaborus_emlekalbuma (A letöltés ideje: 2019. november 18.)

Kurucz, 2018b = Kurucz Ádám: A Vitézi Rend a hontalanságban. *Magyar Hírlap*, 2018/2. 152–166.

Kurucz, 2019 = Kurucz Ádám: Vitéz Bethlenfalvy Gyula, címzetes tábornok, vitézi székkapitány. *Honismeret*, 2019/2. 22–26.

Szécsy–Oszlányi–Oszlányi–Farkass, 1931 = A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Szerk. Szécsy Imre–Oszlányi Kornél–Oszlányi József–Farkass Jenő. Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága. Budapest, 1931.

KIS JÓZSEF

A MISKOLCI „FEKETE SASOK”

Az 1950-es években számos rendszerellenes szervezkedést derített fel az Államvédelmi Hatóság, ezek egy része azonban légből kapott, kitalált volt. A miskolci Fekete Sasok ezzel szemben léteztek, röplapoztak és további akciókat is terveztek, amelyek megvalósítására azonban már nem volt lehetőségük. A társaságot alig egy éves működés után 1951-ben tartóztatták, majd börtönözték be, míg vezetőiket, a Venkovits-testvéreket kivégezték.

Alig pár hete szerveződtek, amikor a miskolci Államvédelmi Hatóság a nyomukba szegődött. Ennek ellenére közel egy évig „működhetek”, 1951 novemberében azonban mindannyian a Budapesti Katonai Törvényszék előtt feleltek „bűneikért”, majd ketten az életükkel is fizettek érte. Szervezkedésük valóságos volt, szemben a korszakra oly jellemző koncepciós perek világában konstruált „társaikkal”, a koncepciós elemek azonban az ő eljárásukban is megmutatkoztak és meghatározóvá váltak.

Előzmények

A csoport vezetői a Venkovits-testvérek, Károly és László voltak. A Venkovitsoknak jócskán volt okuk arra, hogy szembe helyezkedjenek a rendszerrel. Apjuk, Venkovits K. Lajos (hivatalos neve: Venkovits Károly) nyomdatulajdonos volt Miskolcon, majd Nyíregyházán, így fiai tőkés származásának számítottak. Helyzetüket nehezítette, hogy apjuk ellen 1945 után többször eljárást indítottak politikai okból. 1946. június 28-tól július 25-ig internálták, 1947-ben pedig a MKP nyíregyházi városi szervezete tett ellene feljelentést népellenes büntetés miatt. A népügyészség 1947. április 11-én megszüntette ellene az eljárást,¹ de ezzel kálváriája még nem ért véget. 1949 februárjában ismét letartóztatták, majd bebörtönözték „klerikális reakciós rendszerellenes kijelentései miatt”. Fiai helyzetét nehezítette, hogy 1949. április elején államosították apjuk nyomdáját is.²

Az idősebb fiú, Venkovits Károly gimnáziumi tanulmányai után kitanulta a nyomdász mesterséget és apja nyomdájában dolgozott. 1944 végétől 1945 júniusáig nyugaton volt. Hazatérése után tovább folytatta munkáját nyomdászként apja üzemében. Tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak, az MDP-be azonban már nem lépett be. 1947. július 4-én – egy, a *Szabolcsi hétfő* című hetilapban megjelent, szovjetellenesnek tartott cikke miatt – internálták. Bár 1947. augusztus 4-én szabadlábra helyezték, azért az eljárást megindítottak ellene. Bár 1947. október 15-én a Debreceni Népügyészség megszüntette ellene az eljárást, mégis 1948. március 1-ig rendőrhatalósági felügyelet alatt állt.³ Végül Venkovits Károly 1949. június 29-én Jugoszláviába szökött. Disszidálásának okait egyik kihallgatásán a következőképp fogalmazta meg:

¹ ÁBTL 3.1.9. V-24611. Venkovits K. Lajos népellenes büntette. 1947. Nü. 194/4.

² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. július 6.

³ ÁBTL 3.1.9. V-24611. Debreceni Népügyészség 1947. Nü. 1043/2. sz. határozata

„1949-ben egyik vidéki lapban egy szovjet-ellenes cikket írtam, amelynek folytán a Nyíregyházi ÁVH őrizetbe vett. Ekkor felajánlottam a Hatósággal való titkos együttműködést azért, hogy szabadlábra helyezzenek. Szabadlábra helyezésem meg is történt, én azonban ellenséges beállítottságomnál fogva nem hajtottam végre vállalt feladataimat, s félve a felelősségre vonástól, továbbá, mert ellensége vagyok a népi demokráciának, Jugoszláviába szöktem.”⁴ Egy másik kihallgatásán részletesen beszámolt beszervezéséről: „az ÁVH-nak tudomása volt ellenséges beállítottságomról, ezt felhasználva 1949. május 25-én beszerveztek arra, hogy minden héten küldjek jelentést a titóista és jobboldali szociáldemokrata személyek tevékenységéről és kijelentéseikről. ... Kovács Mihály szds. és Balkányi Zoltán fhdgy. a Nyíregyházi Á. V. H. helyiségében nyilatkozatot írtattak alá velem, melyben kötelezettséget vállaltam, hogy a tőlük kapott feladatokat végrehajtom.”⁵ Tekintettel arra, hogy az Á. V. H. bírósági eljárással fenyegetett kémkedés gyanúja miatt, elvállaltam a megbízást, de amit kértem tőlem, az a meggyőződéssel ellentétbe állott, ezért elhatároztam, hogy Jugoszláviába menekülök.”⁶

Venkovits Károly tehát Svájcba kívánt eljutni, az UDB azonban két hónapig tartotta őrizetben Perlakon (Prelog). A jugoszláv hírszerzésen ötször hallgatták ki, főleg szökésének oka felől érdeklődtek. Az UDB az ÁVH ügynökét sejtette személyében, ő azonban ragaszkodott politikai menekült voltához és közölte, ha nem mehet nyugatra, Jugoszláviában kíván letelepedni. Augusztus 16-17-én a hírszerzés úgy döntött, hogy visszatoloncolják Magyarországra. A hivatalossal úttal szemben azonban nem a határátkelő helyen dobták vissza, hanem öt magyar fiatallal együtt Tótszerdahelynél „csempészáton”⁷. Félve a börtöntől, illetve attól, hogy jugoszláviai útja miatt kémkedéssel vádolják meg, Nyíregyháza helyett szülővárosában, Miskolcon telepedett le, hamis rendőrségi bejelentőt szerzett magának és Szoták Károly álnéven reklámfestőként helyezkedett el.⁸

Öccse, Venkovits László négy polgárit végzett, majd egy évig tanítóképzőbe járt. 1942-től apja nyomdájában dolgozott, 1943 decemberétől Budapesten vállalt alkalmi munkákat. 1944 őszén leventeként nyugatra vitték. 1944 novemberében egy razzia alkalmával elfogták, majd felszólításra SS-katonának jelentkezett, de a harcokban nem vett részt. Bécsi kiképzése során ugyanis fültőmirigy gyulladást kapott, s a gmundeni kórházba került. Itt nullás vércsoport-jelzést tetováltak bal felső karja belső oldalára. Lászlót többször is megműtötték, csak 1946. január 15-én, tehát hónapokkal a háború vége után engedték ki a kórházból. Ezt követően Linzbe költözött, ahol két éves iparművészeti iskolát végzett. 1946. július 29-én egy német leányt vett feleségül, majd vele együtt újdonsült apósához Görlitz-be költözött. Amikor nejevel együtt 1947. december 19-én megpróbált hazatérni, az államvédelem letartóztatta. Háborús bűntett miatt emeltek ellene vádat, de a Debreceni Népbíróság 1948. február 4-én felmentette.⁹ Ezután Nyíregyházán, majd 1949 nyaratól Miskolcon helyezkedett el dekoratőrként. 1950 januárjában a Borsodi Nyomdába vették fel se-

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása, 1951. június 14.

⁵ Érdekes módon aktájában szerepel egy adataival felvett kérdőjegy, amely szerint „Hálózati nyilvántartásban nem szerepel!” (ÁBTL 3.1.9. V-60600. 98-99)

⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása, 1951. július 6.

⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. június 21.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly kihallgatásáról. Budapest, 1951. június 14.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-51701. Venkovits László kihallgatása. 1947. december 31., Debreceni Népbíróság Nb. 47/1948-5. sz. ítélete.

gédként, de 1950 júliusában elbocsátották „a munkások közötti izgató hangú ellenséges propaganda” terjesztése miatt. Ezt követően a színháznál, majd szövetkezeteknél végzett dekorációs munkákat.¹⁰

A szervezkedés további tagjai az események idején többnyire fiatal emberek, 20-30 év közöttiek voltak. Néhányan a kommunista rendszer hagyományos ellenségeinek számítottak származásuk, vagy múltjuk okán. Így a társaság egyik idősebb, az események idején 55 éves tagja, Négyesi Ferenc korábban rendőr volt, 1946-ban fosztották meg állásától „ellenséges beállítottsága miatt”.¹¹ 1947-ben népellenes bűntett vádjával népbíróság elé állították, de felmentették. Négyesi – aki időközben a Szociáldemokrata Párt tagja lett – ezután nem tudott tartósan elhelyezkedni, alkalmi munkákból tartotta fenn magát.¹²

A mozgalom fiatalabb tagjai közül Gergely Gyula és Gergely Botond apja református, míg Farkas Dánielé adventista lelkész volt. Gergely Gyula tagja lett a Magyar Dolgozók Pártjának, azonban a tagfelülvizsgálatkor tagjelöltté minősítették vissza, arra hivatkozva, hogy kivonta magát a pártmunka alól.¹³ A nyomdában ugyanakkor megmaradt DISZ-titkárnak.¹⁴

Mellette mások is rendelkeztek „munkásmozgalmi múlttal”. Komjáti János 1946-tól az SZDP, 1948 februárjától az MKP, illetve az MDP tagja volt. Három és fél évet szolgált a határőrségnél, majd onnan fegyelmi úton elbocsátották, s 1949. október 23-án a pártból is kizárták.¹⁵ Bíró Béla az SZDP, majd az MKP tagja volt, a tagfelülvizsgálatkor azonban kizárták a pártból.¹⁶ Székelyföldi János vallomása szerint 1941-től a nyilaskeresztes párt, 1947-től az MKP, illetve az MDP tagja volt.¹⁷ Kovács Bertalan az ifjúsági mozgalomban vett részt és a SZIT-ben egy ideig káderesi funkciót töltött be.¹⁸ Kovács József a katonaságnál a DISZ-ben vállalt szerepet vezetőségi tagként, bár ő ezt megelőzően 1946-tól a Független Kisgazdapárt tagja volt, valamint körülbelül egy hónapig a párt ifjúsági szervezetének, a „Gál Gaszton” gárdának.¹⁹

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 12.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés. Bp., 1951. június 29. Fekete Sasok fegyveres szervezkedése

¹² ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Miskolci Népbíróság Nb. 348/1947. sz. ítélete

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Összefoglaló jelentés. 1131/1951. Tárgy: Venkovich László ügye. Miskolc, 1951. április 6.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Összefoglaló jelentés. 1131/1951. Tárgy: Venkovich László ügye. Miskolc, 1951. április 6.; ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Komjáti János kihallgatása. 1951. július 16.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Székelyföldi János kihallgatása. 1951. július 17.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Kovács József kihallgatása. 1951. június 22.

A szervezkedés

Az összeesküvés kezdetére vonatkozóan az adatok eltérőek. A bíróság megállapítása szerint „Venkovics Károly és Venkovics László 1950 tavaszán közlelebbről meg nem határozható időpontban Miskolcon – Venkovics Károly kezdeményezésére elhatározták, hogy illegális szervezetet hoznak létre, amely a fennálló rendszer megdöntését fogja előmozdítani. Megbeszélések, hogy a szervezetbe bekapcsolják az általuk megbízhatónak tartott személyeket és egyelőre ellenséges röplapok terjesztésével, a várt III. világháború kitörése után pedig időközben megszerzendő fegyverekkel és robbanóanyagokkal aktívan fogják támogatni az imperialisták célkitűzéseit, és a népi demokrácia megdöntésének tervét. Magyarországnak hadszíntérré változtatása esetén a hegyekbe akarnak vonulni és diverziós tevékenységet folytatni a szovjet és magyar csapatok mögött területén. Tervbe vették, hogy rombolni fogják az utánpótlási vonalakat és a hadifontosságú üzemeket továbbá Miskolc környékén legyilkolják az MDP funkcionáriusait és az ÁVH beosztottjait.”²⁰

A törvényszék megállapításával szemben, az iratok alapján más körülmények között, más időben és részben más célokkal alakították meg a szervezkedést. Létrehozásának ötlete több forrás szerint csak 1950 nyarán fogant meg. A Venkovits-testvérek ugyanis a koreai háború kitörésének (1950. június 25.) hírére döntöttek a cselekvés mellett.²¹ Úgy látták, hogy a hamarosan kirobbanó III. világháborúra előre fel kell készülniük, ezért egy olyan csoportot hoznak létre, amelynek „feladata volna egy esetleges háború esetén megakadályozni, hogy az ÁVH összeszedje a politikailag megbízhatatlan személyeket, továbbá ezeknek az összegyűjtése azáltal, hogy a megszállók előrenyomulását elősegítsék.”²² Máskor Venkovits László egyik kihallgatásán így fogalmazott: „nehogy esetleges háború kitörése készületlenül érjen [minket], mert a politikailag megbízhatatlan személyeket és különösen azokat, akik illegalitásban vannak, össze fogják szedni és elviszik őket. Kellene egy csoportot alakítani, akik védenék egymást, és ha esetleg rájönnének, akkor valamilyen úton-módon megpróbálhatnak átjutni a határon. Erre olyan embereket kell szerezni, akik mind meg tudják állni a helyüket és valamit hozni is tudnak magukkal.”²³ Az itt idézett célok mellett bizonyos, hogy a rendszer megdöntését kívánták elősegíteni, de egyéb tekintetben kétségek fogalmazódnak meg.

A katonai törvényszék megállapította ugyan, hogy az újabb világháború kitörése esetén a háterszágban diverziós és szabotázs cselekményeket kívántak elkövetni az utánpótlás megakadályozása, a külföldi csapatok előretörése és a magyarországi rendszerváltozás elősegítése érdekében, azonban ezzel kapcsolatban szintén kételemek merülnek fel. Venkovits Károly ugyanis egyik kihallgatásán kifejezetten tagadta, hogy lett volna ilyen tervük: „Diverziós cselekményekről és azok tervezéséről egyáltalán nincs tudomásom, az én jelenlétemben ilyenről semmiféle megbeszélések nem történtek.”²⁴ Más alka-

²⁰ ÁBTIL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

²¹ Az iratok többsége alapján a beszélgetés a testvérpár között történt, Venkovits László egyik kihallgatásán azonban arról számolt be, hogy ez alkalommal jelen volt Gergely Gyula és V. S. is. V. személye azért is érdekes, mert nevét a kihallgatási jegyzőkönyvre csak utólag, piros ceruzával írták rá. (ÁBTIL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 21.)

²² ÁBTIL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 12.

²³ ÁBTIL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása, 1951. június 14.

²⁴ ÁBTIL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 27.

lommal ő maga is beismerő vallomást tett e tekintetben, azonban nem kizárt, hogy azt az ÁVH-ra oly jellemző fizikai/lelki kényszer hatására tette.

A legtöbb kétely a kommunista funkcionáriusok és ávósok legyilkolásának tervével kapcsolatban fogalmazódik meg. A kihallgatások egy részénél ugyanis ez fel sem merült. Később ugyan minden gyanúsított *„beismerő vallomást tett”*, azonban jogosan feltételezhető, hogy azt kényszerítő körülmények hatására tették. Venkovits Károly beismerő vallomása, szóhasználat is sokatmondó: *„Ennek a szervezkedésnek célja az volt, hogy az általunk remélt harmadik világháború esetén terrorista, romboló tevékenységünkkel elősegítsük az imperialista csapatok magyarországi »Győzelmét«. Konkrétan terveztük, hogy a szovjet és magyar csapatok mögöttes területén rombolni fogjuk az utánpótlási vonalakat, az ipartelegeket, legyilkoljuk orvul a kommunista funkcionáriusokat, az ÁVH közvegeit.”*²⁵

Ugyancsak kérdéses, hogy kinek a kezdeményezésére jött létre a szervezkedés. Az eljárás kezdetén a Venkovits-testvérek egymásra mutogattak. Károly úgy nyilatkozott, hogy bár tudott testvére tervéről, ő maga csak 1950 augusztusában csatlakozott a társasághoz, addig komolytalannak tartotta őket. A mozgalom öccse *„ellenséges beállítottságú”* baráti köréből indult ki, akik László miskolci, Széchenyi u. 85. sz. alatti lakásában rendszeresen együtt hallgatták az Amerika hangját és a Szabad Európa Rádiót.²⁶ Azt azonban Venkovits Károly sem tagadta, hogy a szervezkedésnek később egyik vezetője, *„ideológiai irányítója”* lett: *„rendszeres összejöveteleket tartottunk, ahol az imperialista országok rádió adásai alapján megtárgyaltuk a nemzetközi helyzetet. ... Több esetben tartottam külpolitikai beszámolókat a szervezkedés tagjainak, amelynek anyagát »Amerika Hangja«, a londoni rádió és a »Szabad Európa« híradásainak anyagából állítottam össze.”*²⁷

Bizonyos ugyanakkor, hogy a szervezet tényleges létrehozására konkrét lépéseket először az ifjabb Venkovits tett. László ugyanis 1950 nyarán három nyomdai munkatársát, W. K.-t, V. S.-t és Gergely Gyula nyomdai gépmestert próbálta beszervezni. Megbízott bennük, hiszen gyakran hallgatták együtt az *„ellenséges”* rádióadásokat. Elmondása szerint mindhárman gondolkodási időt kértek.²⁸ Károly bátyja azonban később azt vallotta, hogy öccse, W., V. és Gergely Gyula már 1950 májusában esküt tettek egymásnak a mozgalom célkitűzéseire, illetve arra, hogy *„aki elárulja, arra balál vár”*.²⁹

W. K.-t és V. S.-t azonban minden bizonnyal csak 1950 júliusában próbálta meg Venkovits László beszervezni. Egy rádióhallgatás alkalmával állt elő a szervezkedéssel, de mindketten kitérő választ adtak. Meggyőzésük érdekében Venkovits elkészítette a szervezkedés jelvényét és megmutatta azt W. K.-nak. *„Kinézete fekete alapon zöld levélkoszorú, benne ezüst balálfej, alatta Sz. M. P.³⁰ betűk.”* Állítólag – ekkor mutatott neki egy eskümintát is, amit belépés esetén kellett volna aláírnia.³¹

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása, 1951. június 14.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása, 1951. június 14.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 12.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 19.

³⁰ Az iratok alapján nem megállapítható, milyen nevet, vagy jelmondatot rejtett a rövidítés.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Összefoglaló jelentés. 1131/1951. Tárgy: Venkovich László ügye. Miskolc, 1951. április 6.

Az események pontos sorrendje nehezen határozható meg, de ebben az időben Venkovits László arról értesült, hogy segédmunkásként dolgozó munkatársa, Négyesi Ferenc fegyvert rejtetget. Négyesi ugyanis még a háború idején, a romok között egy Mauser gyártmányú puskát talált. A fegyvert viaszos vászonba csomagolta és a Sajóban rejtette el. Venkovits kérésére Négyesi még aznap este elővette rejtekhelyéről a puskát és átadta neki,³² majd pár nap múlva Gergely Gyulával mintegy 100 db töltényt is küldött.³³ (Ismeretlen időben a fiatalabb Venkovits Négyesit is beszervezte.³⁴) Az ifjabb Venkovits még aznap este közölte bátyjával a hírt, majd friss szerzeményét megmutatta W.-nek és V. S.-nek is azzal, hogy „most már elhibetitek, hogy van valami, amivel védekezünk”.³⁵ W. érdeklődésére Venkovits elmondta, hogy egy rendszerváltozás esetén az „egyik legfontosabb cél az ÁVH-t körül venni és lefegyverezni, megszállni a középületeket és a nyomdában ekkorra már tömegesen kell röplapokat nyomni, amelyben felszólítják a munkásságot, hogy álljanak melléjük, mivel a jármot levették róluk. Ehhez van Venkovichnak szüksége W.-re, hogy a nyomdai részt majd ő intézze. Venkovich továbbá azt mondta W.-nek, hogy külföldi kapcsolatai is vannak, onnan kapják az utasítást, de erről még neki sem lett volna szabad beszélnie. Hívta, hogy jöjjön el másnap is (egy vasárnap este) akkor majd többen lesznek itt és akkor beveszik őt is. W. nem ment el, mert amint elmondta, félt.”³⁶

Elsőként Venkovits László a már említett barátját, Gergely Gyulát szervezte be. Még júliusban rajta keresztül sor került testvére, Gergely Botond bevonására is. Utóbbi személye különösen fontos volt, hiszen általa kívánták kiépíteni a mozgalom katonai vonalát.³⁷ Gergely Botond ugyanis 1949 novembere óta katonai szolgálatot látott el Miskolcon. Botond elsőként a vele baráti kapcsolatban lévő katonatársát, György János szakaszvezetőt, a tartalékos tiszti tanfolyam előadóját nyerte meg a mozgalomnak, s további személyek beszervezésével bízta meg őt.³⁸ Vele azonban kapcsolata később megszakadt, Botondot ugyanis előléptették szakaszvezetővé és ütegparancsnoki beosztásban 1950 októberében Pápára, majd novemberben Pusztavámra helyezték. Miskolci szolgálata idején azonban további személyeket is bekapcsolt az összeesküvésbe, így Pálincás Józsefet, az észak-magyarországi lapkiadó vállalat pénzbeszédőjét³⁹ és Pályi Géza villanszerelő-segédet.⁴⁰ Pálincás személye azért is volt fontos, mert állítólag azt ígérte, hogy az illegálításban lévő Venkovits

³² 1926-tól rendőrként szolgált, főtörzsőrmesteri rendfokozatot ért el. 1946-ban bocsátották el. Ettől kezdve alkalmi munkákból tartotta fenn magát. (ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.)

³³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Gergely Gyula kihallgatása. 1951. június 25.

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 15.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

A puskát később Venkovits Károly rejtette lakásán.

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Összefoglaló jelentés. 1131/1951. Tárgy: Venkovich László ügye. Miskolc, 1951. április 6.

V. S.-sel és W. K.-val később megszakadt a kapcsolat, november-decemberben ugyanis mindketten behívót kaptak, s megkezdték katonai szolgálatukat. (ÁBTL 3.1.9. V-60600. Összefoglaló jelentés. 1131/1951. Tárgy: Venkovich László ügye. Miskolc, 1951. április 6.)

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Gergely Botond kihallgatása. 1951. június 15.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. június 30.

Károly számára vállalatától hamis munkaadói igazolványt fog szerezni.⁴¹ Pályi Géza javaslatára Gergely Botond és Venkovits László megpróbálta bevonni a mozgalomba Baranyai Alfréd volt horthysta századost, ő azonban egyértelműen elutasította közeledésüket.⁴²

Gergely Botond még Miskolcon két pisztolyt szerzett alakulatától, illetve magához vett egy látsövet, amit egyik bajtársa hagyott a sátrában. Egy szovjet gyártmányú 7.62-es pisztolyt mintegy 50 tölténnyel és a látsövet Pálincás Józsefnek adta át, aki azokat egy ideig lakásán rejtgette. A fegyver később Venkovits Károlyhoz került,⁴³ aki ettől kezdve azt „*csőre töltve a zsebében hordotta abból a célból, hogy leleplezése esetében azt használja*”.⁴⁴ A másik pisztolyt Gergely Botond György János szakaszvezetőnek adta át megőrzésre.⁴⁵

Megfigyelve

A szervezkedés 1950 augusztusában jutott az Államvédelmi Hatóság tudomására. Ekkor – kollégáitól származó információk alapján – a Borsodi Nyomda Vállalat vezetője tett jelentést Králik János av. főhadnagy alosztályvezetőnek Venkovits László tevékenységéről. A vállalatvezető elmondta, hogy Venkovits „*tetovált SS katonának volt, a lakásán fegyvert és töltényeket rejtget és a szervezkedésbe nyomdász kollégáit igyekszik beszervezni*.”⁴⁶

Információi alapján előállították W. K. nyomdászt, aki beszámolt a Venkovits László általi beszervezési kísérletről, a szervezkedés céljairól, a fegyverekről, a röplapozásról, sőt arról is, hogy az ifjabb Venkovits titokzatos külföldi kapcsolatairól beszélt neki. Emellett a mozgalom tagjaként megnevezte az idősebb Venkovitsot és Gergely Gyulát. W. egy jelentés szerint „*még elmondta, hogy Venkovich mesélte neki, hogy amikor ő SS katonának volt, hány embert nyírt ki, továbbá, hogy bátyja szintén Miskolcon lakik és álnéven van bejelentve, gyakran el szokott hozzá járni, angol bíreket meghallgatni*.”⁴⁷

Az ÁVH kikérdezte V. S. betűszedőt is, aki épp egy hete járt utoljára Venkovits László lakásán. V. S. megerősítette a mozgalom céljairól, valamint a fegyverekről szóló információkat és megemlítette, hogy egy tanár is tagja a szervezkedésnek, aki a múltban százados volt. (Ez utóbbi bizonyosan nem volt igaz.) Az államvédelem H. É. nyomdai berakónót is kihallgatta, ő azonban érdemi felvilágosítással nem tudott szolgálni, mindössze közölte, Venkovits László „*előtte reakciós vicceket mesélt és a rendszert szidalmazta*.”⁴⁸

A kikérdezések után mindhárom személyt szabadon engedték, s közölték velük, ha „*valaki kérdezi, miért voltak az ÁVH-n, mondják azt, hogy más ügyről van szó*”. Králik

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 15.

⁴² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. július 4.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Gergely Botond kihallgatása. 1951. július 10.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Összefoglaló jelentés. 1131/1951. Tárgy: Venkovich László ügye. Miskolc, 1951. április 6.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

áv. főhadnagy H. É.-t külön megbízta azzal, tegye intenzívebbé kapcsolatát az ifjabb Venkovits-csal. Ennek megfelelően H. É. kétszer is ellátogatott a célszemélyhez, azonban az áttörés nem történt meg, csupán arról tudott beszámolni, hogy Venkovits László előtte amerikai rádiót hallgatott és „erős demokráciaellenes vicceket mesélt.” Ebben szerepet játszhatott talán az is, hogy Venkovits ekkor már tudott W. K. és V. S. kihallgatásáról. Venkovits azonban nem félt különösebben a következményektől, mert úgy értesült, hogy munkatársai nem vallottak rá.⁴⁹

Hogy honnan tudhatott W. K.-ék kihallgatásáról Venkovits László? Bizonyos, hogy magáról a nyomozásról a főnöke tájékoztatta. W. K. szervezési kísérlete után ugyanis pár nappal az Avason Szűcs Andorral, az Észak-magyarországi Nyomdaegyesülés vezetőjével futott össze, aki közölte vele, hogy „a maga ügyét már intézi az ÁVH”.⁵⁰ Ekkor – alaptalanul – Venkovits ellen sikkasztás gyanújával is indítottak eljárást, de ő biztos volt benne, hogy a szervezkedés miatt vannak a nyomában, ezért azonnal tájékoztatta bátyját. A Venkovits-testvérek helyzetüket mérlegelve abban állapodtak meg, hogy míg az ügy „lecsillapodik”, beszüntetik a szervezkedést.⁵¹

Az ÁVH mindenesetre igyekezett felderíteni a történeteket. Venkovits Lászlóról megállapította, hogy bár a Palotaszállóból gyakran sok pénzzel tér haza, s emellett postán is gyakran kap különböző összegeket, „családjának ebből kevés jut, mert nagyon szegényesen élnek.” Ugyancsak értesültek arról, hogy „Venkovich Lászlót lakásán este 23-24 óra körül, néha korábban is fiatal emberek szokták felkeresni, ilyenkor az ablak be van függönyözve, azon balkán kopogtatnak és úgy szokta őket Venkovich beengedni. Gyakran egész éjjel fent vannak, amikor mulatoznak és táncolnak. Katonaruhás fiatal emberek is fel szokták keresni. (Lehet, hogy ezek a fent említett katonai szolgálatot teljesítő személyek.) Venkovich a lakásába telefont vezettetett be[...] Az ügyben kapcsolat jelenleg nem dolgozók, mivel H. É. nem alkalmas arra, hogy érdemleges anyagot hozzon, előtte bizalmatlan.”⁵²

Az ÁVH hálózati úton már ekkor foglalkozott Gergely Gyulával és környezettanulmányt készített róla. Ennek során megállapították, hogy Venkovitscsal „szoros kapcsolatban van és jelenleg is jár lakására, gyakran találkoznak utcán, annak ellenére, hogy Venkovich Lászlót a nyomdából elbocsájtották. A nyomdában dolgozó Barát nevű informátorunk 1950. október 11-én jelentést adott, mely szerint a Borsodi Nyomda DISZ szervezetében 1950. október hó első szerdáján, Arany J. u. 130. sz. a[latt]. az amerikai rádiót hallgatták”. Köztük volt a Gergellyel szoros kapcsolatban álló Komjáti János, így ő ekkor került az ÁVH látókörébe. „Barát” informátor arról is beszámolt, hogy „Gergellyel és környezetével súlyos bajok vannak, mert Gergely arrogáns, szemtelen és nap-nap után szembeszáll a vezetőikkel. Ugyanez az informátor jelenti, hogy Gergely Gyula az előző héten három gépet is eltört, melyre vonatkozóan megállapították, hogy az automata gépet minden kétséget kizáróan ő törte el.”⁵³

Venkovits László ügyében az államvédelem 1951. április 6-án készített összefoglaló jelentést Arany László av. főhadnagy alosztályvezető és Szabó István államvé-

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 12.

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Összefoglaló jelentés. 1131/1951. Tárgy: Venkovich László ügye. Miskolc, 1951. április 6.

⁵³ Uo.

delmi alhadnagy aláírásával. Jelentésükre piros ceruzával egy ismeretlen további intézkedéseket írt. Az irányelvek szerint a miskolci államvédelmi osztálynak kellett konkrét felderítést végeznie, a katonákat ki kellett hallgatni, javaslatot kellett tenni „*beszervezésre alkalmas személyre*”.⁵⁴ Ennek megfelelően Hajdók Béla áv. százados Budapesten, 1951. április 11-én adott utasítást a már kötelező katonai szolgálatát teljesítő W. K. és V. S. szolgálati helyének megállapítására, s ugyanaznap Hajdók helyett Madarász hadnagy utasította a miskolci osztály „*vezető bajtársát*”, hogy adjon utasítást a „*II. hadsereg vonalán foglalkoztatott*” személynek, derítse fel a társaság tagjait és tegyen javaslatot beszervezésre.

Aktivizálódás

Venkovitsék ekkorra mintha már elfelejtették volna, hogy az ÁVH a nyomukban volt. Pár hónapig ugyan meghúzták magukat, de 1950 karácsonyától ismét aktivizálódtak. Időközben Venkovits Lászlót elbocsátották a nyomdából, egykori munkatársaival azonban változatlanul kapcsolatban maradt, különösen Gergely Gyulával és testvérével, Botonddal. Gergely Botond karácsonyi szabadságára hazatérve azt vetette társai szemére, hogy „*ti nem csináltok semmit*”. Szavai hatására újkor a társaság összejött és megbeszélték, hogy kiterjesztik, pontosabban kiépítik szervezkedésüket.⁵⁵

A szervezet tagságát ettől kezdve folyamatosan növelték, igyekeztek tevékenységüket más településekre is kiterjeszteni. Venkovits László 1950 végén⁵⁶ – a bíróság megállapítása szerint 1951 januárjában⁵⁷ – szervezte be Székelyföldi János szabómestert. Utóbb csatlakozott a szervezkedéshez Székelyföldi neje is, akinek volt vöröskeresztes ápolónőként az lett volna a feladata, hogy egy fegyveres összetűzésnél részesítse elsősegélyben megsebesült társait.⁵⁸

Székelyföldi János egyik munkatársát, Balázs Rezső szabót is beszervezte, valamint átadta Venkovits Lászlónak azt a robbanóanyagot és 10-13 db gyutacsot, amit még 1948 nyarán hozott el a bányából halászás céljából és a padlásán rejtegetett.⁵⁹ A robbanóanyagot forrásaink szerint a Bükkben utóbb ki is próbálták.⁶⁰ Székelyföldi még 1951 januárjában bemutatta Venkovits Lászlónak Kovács Bertalan⁶¹ vasgyári villanyszerelő-segédet, aki további személyek beszervezését kapta feladatául.⁶² Venkovits Károly és Kovács később együtt utaztak el Bodrogkeresztúrra, hogy a szervezkedést arra a területre is kiterjesszék.⁶³ Ott dr. Bodnár Béla tisztviselőt keresték

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés. Budapest, 1951. június 15. Tárgy: „Fekete Sasok” illegális szervezkedése.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Székelyföldi János kihallgatása. 1951. június 20.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Székelyföldi János kihallgatása. 1951. július 6.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. július 2.

⁶¹ Az iratokban Kovács Kiss, illetve Kiss Bertalan néven szerepel többnyire, az ítéletben azonban csupán Kovács vezetéknéven szerepelt, így hivatalos neve ez lehetett.

⁶² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 19.

fel, akit az idősebb Venkovits még Nyíregyházáról ismert. Dr. Bodnár előtt felfedték a szervezkedést, csatlakozásra azonban nem sikerült rábírní: „*elmondotta, hogy őt bagyjam ki ebből a dologból, neki családja van és különben is a jelenlegi helyzet nem alkalmas a mozgolódásra, mert nagyon hamar lebuknának.*” – emlékezett a történetekre Venkovits Károly egyik kihallgatásán.⁶⁴

Egyes adatok szerint a Fekete Sasok mindent megtettek annak érdekében, hogy más illegális szervezetekkel is felvegyék a kapcsolatot. Az adatok azonban ellentmondásosak. Míg a büntetőeljárás irataiban számos ilyen jellegű kísérletről olvashatunk, addig az egyes esetekről az iratokban több variáció is megtalálható. A más csoportokkal való kapcsolatfelvétel megtörténtét erősen megkérdőjelezi Venkovits László egyik vallomása, amely szerint csak beszéltek róla, de félve a lebukástól, sosem kezdeményezték azokat: „*Gondolatunk az volt, hogy a fentebb említett szervezkedéssel felvesszük a kapcsolatot, de ezt a kérdést csak mindig felhoztuk, viszont egyik szervezkedéssel sem érintkeztünk. Bátyám, Venkovics Károly mindig azt mondta, ha felvesszük valamelyik szervezkedéssel a kapcsolatot, nagyobb esély van arra, hogy lebukjunk. Bátyám szerint a jó, ha valamilyen szervezkedésről tudunk, mert így biztosak vagyunk abban, hogy nem vagyunk egyedül. Majd amikor szükség lesz rá, érintkezésbe lépünk ezekkel a szervezetekkel, addig mindegyik szervezet működjön a saját célkitűzésein. Bátyám továbbá mondotta, hogy nem szabad az ÁVH-nak figyelni munkákra, éppen ezért nem szabad nekünk sem más illegális szervezkedéssel kapcsolatban állnunk. Az ÁVH erre figyel és a mi szervezetünk továbbá a másik szervezet is lebukik. Ezzel pedig nem, hogy erősítsenék, hanem inkább gyengítjük az illegális mozgalmat.*”⁶⁵

Az adatok szerint 1951 februárjában Tápiószőlősről kísérelték meg kiterjeszteni a mozgalmat, illetve kapcsolataikat. A részletek tekintetében azonban három variáció is kitér az iratokból. Az egyik szerint Székelyföldi János egyik összejövetelükön arról számolt be, hogy Cegléd-Tápiószőlős környékén egy több száz (más adat szerint 1200) parasztból álló fegyveres szervezkedés létezik, amelynek egy pap a vezetője. Célként ezért a velük való kapcsolatfelvételt jelölték meg, amelyet Székelyföldi és Venkovits László hajtott volna végre.⁶⁶ Székelyföldi János egyik kihallgatásán arról számolt be, hogy 1951. február 10-én Tápiószőlősről utazott szüleihez azzal a céllal, hogy az „*ott élő kulákok közül a mozgalom részére beszerzéseket*” hajtsa végre. Végül egy tápiószőlői egyéni gazda, Némedi József előtt fedte fel magát, próbálta őt beszervezni, mire Némedi azzal utasította vissza, hogy ő már egy helyi szervezkedés tagja. Ugyan megállapodtak abban, hogy a két szervezkedés kapcsolatba fog lépni egymással, erre azonban már nem került sor.⁶⁷ A harmadik – bíróság által tényként elfogadott – történet szerint pedig Némedi csatlakozott a Fekete Sasokhoz, elvállalta, hogy megbízható személyeket fog megnyerni a mozgalomnak, de a feladatot a lebukástól félve nem hajtotta végre.⁶⁸

⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. június 30.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. július 2.

⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 21., 1951. július 2.; Gergely Gyula kihallgatása. 1951. június 25.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Székelyföldi János kihallgatása. 1951. június 20.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

1951. február végén Székelyföldi János javaslatára egy állítólagos alsódobszai illegális csoporttal kívánták felvenni a kapcsolatot. Székelyföldi arról értesült ugyanis, hogy *„Alsódobszán van egy illegális szervezkedés, mely fegyverekkel van felszerelve. Továbbá elmondotta, hogy ezek nagyon óvatos emberek, most annál is inkább, mert a falu az ÁVH megfigyelése alatt van.”*⁶⁹ Javaslatára az Alsódobszáról származó Kovács Bertalant – aki állítólag maga is megerősítette a szervezet létezését⁷⁰ – bízták meg a velük való kapcsolatfelvétellel, próbálkozása azonban eredménytelen volt.⁷¹ A történet hitelességét megkérdőjelezi, hogy az alsódobszai kísérlet nem szerepel a törvényszék ítéletében sem.

Székelyföldi János egy miskolci volt horthysta katonatisztek közül álló „összeesküvésről” is beszámolt állítólag. Annak tagjai elmondása szerint *„nagyon bizalmatlanok mindenki iránt, és nem akarják a kapcsolatot felvenni senkivel.”*⁷² Ezzel kapcsolódhatott össze, hogy Székelyföldi megpróbálta beszervezni Jankai István volt horthysta századost, sikertelenül.⁷³

Ezzel egyidőben Gergely Botond is folytatta a beszervezéseket. 1951 januárjában feltárta a szervezkedést Rozgonyi György törzsőrmester előtt. A törzsőrmester nem kívánt csatlakozni, ugyanakkor a mozgalmról az *„illetékes hatóságoknak semmiféle jelentést nem tett”*.⁷⁴ Gergely Botond februárban már eredményesebb volt, sikerült ugyanis beszerveznie Kovács József honvédet, akinek személye azért volt fontos, mert korábban tagja volt a kisgazdapárt ifjúsági szervezetének, a *„Gál Gaszton» gárdának”*. Gergely Botond – az iratok tanúsága szerint – rajta keresztül kívánta a gárda egykori tagjait megkönyékezni, illetve bekapcsolni a szervezkedésbe. Kovács azonban – a bíróság által is megállapítottan – csak látszólag vállalta megbízatását, nem tett kísérletet a volt gárdatagok felkutatására és beszervezésére.⁷⁵ Ezt azonban Gergelynek nem vallotta be, neki arról számolt be, hogy a volt gárdatagok bizalmatlanok voltak vele, mivel vezetőik közül többeket letartóztattak, így kísérlete kudarcba fulladt. Kovács József ugyanakkor Gergely szakaszvezető figyelmébe ajánlotta Horváth Károly pápakovácsi római katolikus kántort, aki tudomása szerint fegyverekkel rendelkezett.⁷⁶ Gergely Botond meg is kísérlete a kántortanítót beszervezni, ő azonban elutasította, bár *„megígérte, hogy adott alkalommal, ha szükség lesz rá, támogatni fogja a szervezkedést.”*⁷⁷

1951 februárjában Gergely Gyula egyik nyomdai munkatársát, Komjáti János nyomdai gépmestert is bevonta a szervezkedésbe. Komjáti a szervezkedés aktív tagja lett, Venkovits László lakásán számos illegális összejövetelen jelent meg és részt vett a társaság akcióiban is.⁷⁸

⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása, 1951. június 15.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása, 1951. július 2.

⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása, 1951. június 15.

⁷² Uo.

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés. Budapest, 1951. június 29. Tárgy: Fekete Sasok fegyveres szervezkedése.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 19.

⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés. Bp., 1951. június 29. Fekete Sasok fegyveres szervezkedése

⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

Venkovits Károly is igyekezett többeket megnyerni a mozgalomnak. 1951. március elején Farkas Dániel optikai munkást szervezte be, aki megígérte, egy pesti ismerősétől kézigránátokat fog szerezni a szervezkedés számára.⁷⁹ Még e hónapban állítólag el is utazott a fővárosba, azonban üres kézzel tért haza.⁸⁰ Farkas később arra is vállalkozott, hogy ő maga is „megbízható” barátai és ismerősei köréből további tagokat fog beszervezni.⁸¹ 1951. májusában Venkovits Károly egy jó barátját, a Kosuth Tüzér Tiszti Iskolán tanuló Bíró Bélát próbálta bevonni a szervezkedésbe. Bíró helytelenítette tevékenységüket, a szervezkedést azonban nem fedte fel a hatóságok előtt.⁸²

Az amerikai „kapcsolat”

1951. elején Venkovits László vetette fel, hogy kapcsolatba kellene lépni valamely követségen keresztül a „Szabad Európa” mozgalommal. Az Észak-Magyarország című napilapban ugyanis arról olvasott, hogy a csehszlovákok jegyzékben tiltakoztak az ellen, hogy az amerikaiak többször berepültek az országuk területére többek között azzal a céllal, hogy „a bomlasztó elemek egyéni kém és terrorista” cselekményeit támogatassák, azaz, hogy légi úton juttassanak el eszközöket az ellenállókhöz.⁸³ Venkovits Károly utasítására végül 1951. február 25-én öccse és Gergely Gyula utaztak Budapestre, ahol az amerikai követséget keresték fel. Az ott történetekről eltérő információk állnak rendelkezésre. Hitelt érdemlőbb Venkovits László későbbi elmondása lehet, kihallgatásain ugyanis arról számolt be, hogy a követség egyik németül beszélő munkatársától olyan személy felől érdeklődtek, aki a „Szabad Európa” mozgalom tagja, Magyarországon él és kapcsolatban áll illegális szervezetekkel. A követségi dolgozó azonban elutasítóan közölte, hogy ők nem foglalkoznak ilyenekkel, hallgassák továbbra is az amerikai rádió adásait, ott fognak bővebben foglalkozni ezzel a kérdéssel.⁸⁴ Gergely Gyula kihallgatásán azonban még ennél is súlyosabb dologról számolt be annak ellenére, hogy a németül folyó beszélgetést nyelvtudás hiányában nem értette. Szerinte ugyanis fegyvereket és pénzt⁸⁵ kértek a követségtől. A válasz azonban elmondása szerint is elzárkózó volt: „az amerikai azt felelte, hogy ha jelen időben azt akarja, hogy a követség Magyarországon létezzék, akkor ilyen támogatásról szó sem lehet. A fegyverszállításról csakis háború esetén lehet szó. A szervezkedésre vonatkozóan azt mondta, hogy amíg a háború be nem következik, a szervezkedést szélesíteni, bővíteni kell. Be kell vonni minden olyan személyt, aki a népi demokráciával szemben áll. Ezek hallgassák az imperialista rádió híradásait, Amerika Hangját és készüljenek fel az elkövetkező harcra.”⁸⁶

⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása, 1951. június 15.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Gergely Gyula kihallgatása. 1951. június 25.

⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁸² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁸³ Észak-Magyarország, 1951. január 24.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 21.; Venkovits László kihallgatása. 1951. július 11.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Gergely Gyula kihallgatása. 1951. július 10.

⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Gergely Gyula kihallgatása. 1951. június 20.

Venkovits László hazatérve beszámolt útjukról társaiknak. Minthogy a kapcsolat-felvétel nem járt kielégítő eredménnyel, úgy döntöttek, hogy levelet írnak a Szabad Európa Rádió müncheni címére. Először állítólag Venkovits László készített egy fogalmazványt, amit utána bátyja javított ki és gépelt le. Ebben az iratok szerint már azt közölték, hogy a „Magyar Önvédelmi Tanács” nevű illegális központi szervezettel kívánják felvenni a kapcsolatot. A célokról Venkovits Károly kihallgatásán a következőképp számolt be: „Azonkívül a Szabad Európa-rádión keresztül szerettünk volna érintkezésbe lépni az értesülésünk szerint Központi földalatti szervezettel, a Magyar Önvédelmi Tanáccsal ezen keresztül még előtünk ismeretlen magyarországi ellenállási csoportokkal és túlmenőleg az egész délkelet-európai Kommunistaellenes földalatti fronttal, amely amerikai imperialista irányítás alatt áll.”⁸⁷ Emellett fegyveres támogatást is kértek.⁸⁸ A levél szövege Venkovits Károly vallomása szerint megközelítőleg a következő volt:

„Közöljék velünk, miképpen tudnánk érintkezést találni önökkel. Szeretnénk tudni, hogy adott időpontban számíthatunk-e arra, hogy önök fegyvereket és lőszer, élelmi- és gyógyszerrel küldjenek nekünk. Választ a »Szabad Európa« rádióon keresztül kérünk minél előbb.

A küldeményeket kérjük a később megjelölendő helyre eljuttatni légiúton. A csomagok kézbevételeit hozzáértő emberek fogják eszközölni.

Hazafias üdvözléssel

a »Fekete Sasok«.”⁸⁹

A levelet 1951. április közepén adták fel, bélyeget azonban nem ragasztottak rá, ezért „biztosításképpen” írtak egy hasonló tartalmú másik levelet is, amelyet májusban Komjáti János adott fel Budapesten.⁹⁰

„Fekete sasok”

Az amerikai követség felkeresése után az ellenállók tevékenysége egy ideig ismét a rádióhallgatásban merült ki. Az egyik ilyen adás alkalmával üzeneteket hallottak, amelyben magyarországi csoportokat értesítettek álnevek alatt. Ekkor határozták el, hogy ők is fedőnevet vesznek fel.⁹¹ A két Venkovits és Gergely Botond a szervezetet „Magyar Ellenállási Mozgalom, körzet: Fekete Sasok”-nak keresztelték el. Ekkor döntöttek arról is, hogy a csoportnak háromtagú vezetősége lesz: Venkovits Károly mint politikai parancsnok, Venkovits László mint szervezési parancsnok, és Gergely Botond mint katonai parancsnok. Elhatározták, hogy a szervezkedés tagjai részére igazolványt adnak ki, melyet mindhárom parancsnok aláír.⁹²

1951. március 15-én Venkovits Károly lakásán ünnepélyes eskütételt – egyfajta alakuló ülést – rendeztek, amelyen – Pálincás József kivételével – a szervezet minden tagja jelen volt. Először Venkovits Károly mondott lelkesítő beszédet, amely-

⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. július 2.

⁸⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 19.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása, 1951. június 27.

⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása., 1951. június 14.

⁹² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

ben kijelentette: „itt nem lehetnek vallási és ideológiai szétbúzások, mindenkinek egy emberként kell helytállni, mert különben nem ér semmit az egész. Cél egy: küzdeni a diktatúra ellen és megakadályozni a terrort. Ha pedig veszélybe kerülünk, akkor mindenki egyért és egy mindenkiért alapon fogjuk felvenni a harcot.”⁹³ Utána Gergely Botond beszélt a bajtársias szellemről, végül pedig Venkovits László számolt be az amerikai követségen tett látogatásukról.⁹⁴ Az esemény végén a jelenlévők a Venkovits László kezében lévő puskára tett kézzel esküdtek fel a szervezetre: „Esküszöm, hogy belépek az ellenállási mozgalomba, és a mozgalom célkitűzéseit magamévá teszem. Amennyiben áruló lennék, úgy a mozgalom törvényei értelmében halál reám!”⁹⁵ Az eskütételen a vezetőkön kívül név szerint a következő személyek voltak jelen: Székelyföldi János,⁹⁶ György János szakaszvezető, Komjáti János, Négyesi Ferenc, Kovács Bertalan, Farkas Dániel, Balázs Rezső és Pályi Géza. György János ez alkalommal megígérte, hogy a szervezkedés számára egy a Bükk hegységet ábrázoló katonai térképet fog szerezni és valószínűleg ez alkalommal történhetett, hogy Komjáti János és Négyesi Ferenc vállalta, hogy az államrend megdöntése után „rendőrsztag-parancsnoki” beosztást fognak betölteni.⁹⁷

A tagsági igazolványokat utóbb Venkovits László készítette el, majd kiosztották a tagoknak. Adataink szerint bizonyosan kapott igazolványt Pálincás József,⁹⁸ Komjáti János és májusban Székelyföldi János.⁹⁹

Nyílt színen

A Fekete Sasok egyetlen kézzelfogható tevékenysége a több városban, megyében megvalósuló röplapozás volt. Ellenállásra buzdító rölapjaik szövegeit a Szabad Európa Rádió adásai alapján a Venkovits-testvérek állították össze. Az ötlet Székelyföldi Jánostól származott, aki 1951 májusában javasolta, hogy vessenek véget a „tespedésnek” és ilyen módon hívják fel a lakosság figyelmét földalatti szervezetükre.¹⁰⁰ A röpcédulákat Venkovits Károly kézinyomdájával – Komjáti János visszaemlékezése szerint gyerek guminyomdával¹⁰¹ – Venkovits László lakásán készítették. A munkában az ifjabb Venkovitsen kívül Gergely Gyula, Gergely Botond és Komjáti János vett részt.¹⁰² Összesen mintegy 1000 rölapot készítettek a következő szövegekkel:

„Munkások, parasztok! Támogassátok az ellenállási mozgalom harcát! Küzdjete velünk az idegen zsarnokság ellen. Isten velünk ki ellenünk? Magyar Ellenállási Mozgalom körzet: fekete sasok!”

⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. július 11.

⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

⁹⁶ Egy jelentés szerint ekkor neje is esküt tett. (ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés. Bp., 1951. július 4.)

⁹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Komjáti Venkovits Károly letartóztatása hírére megsemmisítette igazolványát, Székelyföldi Jánosét azonban megtalálták a házkutatás során.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása, 1951. június 19.

¹⁰¹ Veritas. Oral History Archívum. Komjáti János visszaemlékezése. 18.

¹⁰² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 19.

„Honfitársak! Közeleg az ellenállási mozgalom harc órája! Készüljete!”

„Boda Bálint várjuk válaszd! Magyarok! Tartsatok össze, a szabadság órája közeleg!”¹⁰³

A periratokban ugyan nem szerepel, Komjáti János visszaemlékezése szerint azonban készítettek és terjesztettek *„Halál az ÁVO-ra, halál a szovjet megszállókra!”* szövegű röplapokat is.¹⁰⁴

Boda Bálint röplapon való nyilvános megszólítását az indokolta, hogy a Szabad Európa egyik adásából Venkovits Károly arról értesült, hogy Boda, a rádió munkatársa Miskolcon, majd Tokajban járt.¹⁰⁵ Úgy gondolták, hasznos volna vele felvenni a kapcsolatot, ezért szólították meg ilyen módon. Sikerral azonban nem járhattak, Boda Bálint ugyanis a valóságban egy Lázár Miklós nevű New Yorkban élő újságíró volt, aki hazainak tűnő fiktív tudósításokat készített a rádió számára.¹⁰⁶

A röpcédulákat adataink szerint kizárólag Miskolcon kívül terjesztették, amivel egyértelműen az volt a céljuk, hogy ne lehessen a nyomukra jutni. Így 1951. május 27-én Venkovits László és Komjáti János kerékpárral Egerbe mentek, s ott az este folyamán mintegy 350-400 röpcédulát szórtak szét, s még az éjjel visszatértek Miskolcra.¹⁰⁷

Az egri akcióra Komjáti János a következőképp emlékezett vissza: *„Estére értünk Egerbe. Megvártuk, amíg jól kihal a város, és akkor kezdtük el szórni a papírokat. Megtudtuk, hogy hol van az ÁVH épülete, és oda is elmentünk. Laci felállt a kerékpárjára, én az ő vállára – mert kegyetlen magas kőfallal volt az épület körbevéré – s oda is bedobtuk, akarom mondani én hajítottam be két köteg röpcédulát.”* Az akció sikeréről három nappal később értesültek: *„Hétfőn titokzatos arccal jelent meg a nyomdában az egyik egri normás lány, aki ugye a bétvégét otthon töltötte és azt mondta: »Gyerekek, ide figyeljete! Egerben röpcédulákat szórtak szét az amerikaiak, hallottuk is a repülőgép zúgását, de reggelre már megszállta az egész várost az ÁVO, és megtöltötték, hogy felhevítik a cédulákat.« Mi csak mosolyogtunk magunkban Laci-val.”¹⁰⁸*

A társaság 1951. június 3-án tartotta utolsó összejövetelét. Ekkor Venkovits Károly hat pontban foglalta össze a szervezkedés további feladatait:

„1./ Javasoltam, hogy ne tartsunk ily módon összejöveleket, mert ez gyanússá válhat. Javasoltam továbbá, hogy hozzunk létre a vezetés szempontjából egy bizottságot, amely mindég meg fogja szabni a szervezet tagjai felé a konkrét feladatokat.

2./ Meg kell szervezni a hírszerzést, amelynek döntő feladat az ÁVH. akcióinak megfigyelése és adatgyűjtés minden olyan eseményről, amely szükséges ahhoz, hogy a szervezet tagjai jól legyenek tájékozódva.

3./ Tagsági díjat kellett megszavazni, hogy a felmerülő költségeket fedezni tudjuk.

4./ További beszervezéseket kell végrehajtani, mozgalmunk kiszélesítésére.

¹⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹⁰⁴ Komjáti, 2002: 778.

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

¹⁰⁶ Borbándi, 2017

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 19.

¹⁰⁸ Komjáti, 2002: 779–780.

5./ *Összekötőket kell megbízni, akik a bizottság és a tagok között tartják a kapcsolatot, anélkül, hogy gyülekezést hívnánk össze.*

6./ *Búvóhely-kiépítésre a Bükk-hegységben, hogy a lakásomon lévő már megszerzett fegyvereket, nyomdagépeket, illegális igazolványokat és egyéb más, az illegális szervezkedéssel kapcsolatos anyagot el tudjuk rejtetni.*¹⁰⁹

Közben tovább folytatták a röplapozást is. Gergely Botond még június 3-án elutazott, hogy Budapesten szórjon szét röplapokat. Venkovits Károly 1951. június 4-én újabb röpcédulát szövegezett, amelyet öccse, a Gergely-testvérek és Komjáti nyomtatott ki. Mintegy 800 példány készült a következő szöveggel: „*Munkások, parasztok közeledik az ellenállási-mozgalom órája, készüljétek! aláírás »Fekete Sasok«*”.¹¹⁰ A röpcédulák közül június 10-én mintegy 200-at Gergely Botond vitt magával, egy részét ő maga terjesztette Pusztavámon,¹¹¹ a felét Kovács Józsefnek adta át azzal, hogy Kaposváron szórja szét azokat. Kovács félve a lebukástól, ennek nem tett eleget és a röplapokat otthon elégette.¹¹²

Ugyanaznap Gergely Gyula és Kovács Bertalan Debrecenbe utazott. A Nagyerdő szélén, illetve a belvárosban 300 röplapot szórtak szét. Útjukat a szervezkedés kiszélesítésére is fel kívánták használni, ezért Venkovits Károly kérésére felkerestek egy helybeli nyomdászsegédet, ő azonban visszautasította őket.¹¹³

A terjesztés módjáról Komjáti János a következőként emlékezett: „*Az volt a szokásuk, hogy részben este vagy éjjel szétszórták a legkülönbözőbb helyeken, részben pedig a megmaradt röplapokat a vonatok legutolsó kocsijainak lépcsőjére, s ahogy a vonat megindult, szórta szét a légáramlat. Szívet melengető látvány volt, ahogy kapkodták fel az emberek, sunyítva olvasták, dugták el vagy eldobták.*”¹¹⁴

Venkovits László utoljára 1951. június 7-én röplapozott. Lászlót időközben behívták katonának, s ezen a napon kellett bevonulnia, budapesti szolgálati helyén jelentkeznie. Az ifjabb Venkovits mintegy 400 röplapot vitt magával az útra, amikből 300-at útközben kiszórt, a maradékot pedig a fővárosban terítette szét. Dolga végeztével jelentkezett a katonai parancsnokságon, ahol még az éjjel őrizetbe vették.¹¹⁵

Büntetőeljárás

Az államvédelmi hatóság hetek óta tervezte a Fekete Sasok felszámolását. Venkovits László lefogására már 1951. május 19-én, Budapesten Kutika Károly ezredes, az ÁVH II. (katonai elhárító) főosztályának vezetője aláírásával született őrizetbevételi javaslat. Az indoklás szerint a nyomdában „*igyekezett a fiatalságot megnyerni és fasiszta ideológia alá hajtani. Így konkrétan előfordult, hogy káros agitációja folytán több DISZ-taggal együtt hallgatták az Amerika hangját. [...] 1950 augusztusában V. K. és V. S. 21 éves*

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly kihallgatásáról. Budapest, 1951. június 14.

¹¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly kihallgatásáról. Budapest, 1951. június 14.

¹¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 19.

¹¹² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Gergely Botond kihallgatása. 1951. június 15., Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹¹³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. június 30.; Gergely Gyula kihallgatása. 1951. június 25.

¹¹⁴ Komjáti, 2002: 779.

¹¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. június 14.

nyomdászsegédeket be akarta szervezni egy népi demokráciaellenes szervezkedésnek. Nevezetteknek Venkovics elmondotta, hogy tagja egy amerikaiak által irányított szervezkedésnek, melynek célja egy esetleges háború idején az AVH beosztottak és kommunista funkcionáriusok, valamint a Magyarországon tartózkodó szovjet elvtársak meggyilkolása. Ez alkalommal mutatott nevezetteknek egy sötétkék színű amerikai katonasapkát, amelyen egy halálfej volt. Kijelentette, hogy a szervezkedés tagjai valamennyien ilyen sapkát viselnek. Elmondotta még, hogy fegyverekkel is rendelkezik és ennek alátámasztására rejtekbélyéről elővett egy katonai puskát öt tár tölténnyel, továbbá nevezett két személynek a szervezkedés tagjaira vonatkozó esküveteli szöveget is megmutatta. Nevezetteket Venkovics felszólította, hogy amennyiben a szervezkedésbe belépnek, feladatuk abban áll, hogy a honvédséghez való behívásuk esetén a honvédség kötelékén belül igyekezzenek a szervezkedést kiszélesíteni, valamint fegyvereket és lőszereket szerezni, hogy a szervezkedés minden tagját el tudják látni.¹¹⁶ Kutika ezredes javaslatát május 31-én egy bizonyos „Péter”, vélhetően maga Péter Gábor hagyta jóvá. Ez alapján június 8-án hajnali 2 óra-kor Budapesten került sor az őrizetbe vételre, az I. kerületi parancsnokság épületében, majd az őrizettest a II/4. osztálynak adták át.¹¹⁷ Június 20-án házkutatást is tartottak otthonában, ott azonban csak egy rossz bőröndöt találtak, benne német nyelvű folyóiratokkal és levelekkel, fegyver nem került elő.¹¹⁸

Pontos adatokkal nem rendelkezünk arról, mi történt Venkovits Lászlóval az első napokban. Kihallgatási jegyzőkönyvet először június 12-én, tehát a lefogása után négy nappal vettek fel. Aznapi vallomása során „beismerte”, hogy Károly bátyjával egy szervezkedést hozott létre, valamint hogy bátyja „mint UDB ügynök Miskolcon egy népi demokrácia ellenes fegyveres szervezkedés vezetője” volt.¹¹⁹

Venkovits Károlyt 1951. június 13-án 13 óra 30 perckor állították elő. Az idősebb Venkovits-testvér egy jelentés szerint megpróbált ellenállni: „Nevezett a felszólításunkra, hogy őrizetbe vesszük, a nála levő fegyver után kapott, de megakadályoztuk, hogy fegyverét használhassa.”¹²⁰ Az adatok ellentmondásosak, más jelentések kizárólag arról számoltak be, hogy a nála tartott házkutatás során fegyver és lőszer került elő. Az előállítás után ugyanis a Korzó mozi padlásán lévő „illegális búvóhelyén” konspirált házkutatást tartottak. A jelentések eltérnek arról, mit találtak ennek során. Az első jelentés szerint 1 darab jó állapotban lévő Mauser puskát találtak hozzávaló töltényekkel, több kézinyomdagépet, röpcédulákat, az illegális szervezkedés igazolványainak fénymásolatait.¹²¹ A második jelentés már 1 darab komplett stencilező gépről, 3 darab fényképezőgépről, fényképészeti laboratóriumi felszerelésekről, egy távcsőről, a szervezkedés bélyegzőiről, valamint az illegális szervezkedés igazolványáról, annak fotókópiájáról és egyéb iratokról számolt be.¹²²

Venkovits Károlyt másnap kihallgatták, amely során beismerte, hogy „az UDB visszadobta Magyarországra”, majd reklámfestőként álnéven élt. Ugyancsak beismerte, hogy „1950 nyara óta vezető tagja egy »Fekete Sasok« elnevezésű, illegális, népi demokrácia el-

¹¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Őrizetbevételi javaslat Venkovics László volt SS-re. Budapest, 1951. május 19.

¹¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics László őrizetbevételéről. 1951. június 8.

¹¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Házkutatási jegyzőkönyv. 1951. június 20.

¹¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly kihallgatásáról. Budapest, 1951. június 14.

¹²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly őrizetbevételéről. Budapest, 1951. június 14.

¹²¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly kihallgatásáról. Budapest, 1951. június 14.

¹²² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly őrizetbevételéről. Budapest, 1951. június 14.

lenes fegyveres szervezkedésnek, amelynek célja háború esetén terrorista, romboló tevékenységgel elősegíteni az imperialisták Magyarország elleni támadását. Konkrét céljuk volt a szovjet és magyar hadsereg mögöttes területén rombolni az utánpótlási vonalakat, orvul legyilkolni a kommunista funkcionáriusokat és az ÁVH. tisztjeit. Beismerte, hogy a szervezkedésnek ő volt az »ideológiai irányítója«, rendszeresen tartottak összejöveteleket, amelyeken külpolitikai beszámolókat tartott a szervezkedés tagjainak.»¹²³ Beszért továbbá a röpcédulázásról és a szervezkedés tagjairól, köztük a Pusztavámon szolgálatot teljesítő Gergely Botond szakaszvezetőről, s közölte, múlt év végén tőle kapta a pisztolyt a lőszerekkel együtt. Kutika ezredes jelentésében ezért Venkovits Károly és Gergely Botond szakaszvezető őrizetbe vételére tett javaslatot. Venkovitsot még aznap este, 21.30-kor átadták a katonai kémelhárítással foglalkozó II/4. osztálynak.¹²⁴

Venkovits Károly már 1951. június 14-i vallomásában beismerte, hogy az UDB-n kihallgatták a magyarországi gazdasági és politikai viszonyokról, a szovjet csapatok létszámáról és jelenlétéről. Azt azonban tagadta, hogy az UDB-től bármilyen feladatot kapott volna.¹²⁵ Június 15-i vallomásában a szervezkedés aktív tagjaként több társát is megnevezte.¹²⁶ A csoportról szóló aznapi jelentés megállapította, hogy „*Nevettek tevékenységét az I/2. osztálytól kapott információink, illetve röpcédulák is alátámasztják, amelyeket Debrecenbe, Egerben, Kiszpesten és Budapesten szedtek össze és amely röpcédulák azonosak a Venkovicsék által szerkesztett és szétszórt röpcédulákkal.*” A jelentés szerint megtették az intézkedést Gergely Botond őrizetbe vételére, de javasolták további tagok őrizetbe vételét, illetve előállítását. Célként jelölték meg továbbá felderíteni a Géza keresztnevű miskolci lakos villanszerelő segédet, vagyis Pályi Gézát, akit a „*felderítés eredményétől függően*” kívántak őrizetbe venni.¹²⁷

Ezt követően sorra tartóztatták le a szervezkedés tagjait. Június 15-én Gergely Botondot, június 19-én Székelyföldi Jánost, Komjáti Jánost, Négyesi Ferencet, Rozgonyi Györgyöt, Pálincás Józsefet, június 20-án Gergely Gyulát, György Jánost, Kovács Bertalant és valószínűleg aznap Farkas Dánielt¹²⁸ vették őrizetbe. A lakásai-
kon tartott házkutatások során „Fekete Sas” igazolványokat, fényképeket, levelezéseket és különféle iratokat foglaltak le.¹²⁹ Az őrizeteket rövidesen Budapestre szállították.

A történetekről Komjáti János is beszélt visszaemlékezésében: „*Két óra körül fogták körül a házat, a szokásos riadókészültséggel. Berúgták az ajtókat. Villany fel, én az ágyból ki[...] Mindjárt házkutatást tartottak, aminek a végén kiadták, hogy öltözzek fel, a kezemet hátrabilincseltek, és közölték: le vagyok tartóztatva. – Hová vitték? – Egy Pobedával az ÁVO-ra. Ott tartottak reggelig. Hátrabilincselte kézzel aludtam. Amikor felráztak, az udvaron már állt egy rabomobil, amibe beszállítottak. Június 19-e volt, dög meleg. [...] A rabóban hermetikusan el voltunk zárva egymástól. Egy 40x40 cm-es fülke jutott mindenkinek. Felhoztak bennünket Pestre, a Gyorskocsi utcába. Két ávos karjába estem. Három-négy pofont mindegyik lekevert.*

¹²³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly kihallgatásáról. Budapest, 1951. június 14.

¹²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly őrizetbevételéről. Budapest, 1951. június 14.

¹²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés Venkovics Károly kihallgatásáról. Budapest, 1951. június 14.

¹²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovics Károly kihallgatása. 1951. június 15.

¹²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés. Budapest, 1951. június 15. Tárgy: „Fekete Sasok” illegális szervezkedése

¹²⁸ Ítélete szerint csak június 21-én vették őrizetbe, de arról már egy június 20-i jelentés beszámolt. (ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés, Budapest, 1951. június 20.)

¹²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés, Budapest, 1951. június 20.

Így fogadtak. Levitték a pincébe. Később bejött két ávós. »Fordulj meg ürge!« – mondták. Megfordultam. Ütöttek megint. Nagyon megverték, s utána megkérdezték: »Hogy hívnak?« Mondtam, hogy Komjáti Jánosnak. »Te – jegyezte meg az egyik – nem ezt kellett volna megverni!« Ez egy jellemző fordulat volt náluk.”¹³⁰ A körülményekről máskor a következőképp beszélt: „Ezt ők szórakozásból csinálták. Ennek se vallató jellege, semmi az égvilágon nem volt, csak hogy a szolgálati idő hamarabb leteljen. Ezzel szórakoztak. Utána mentek a mellettem lévő pincébe és ott vertek meg valakit és azon is kiröhögtek magukat.”¹³¹

Június 22-én Kovács József kaposvári lakost vették őrizetbe. A letartóztatások csak hetekkel később folytatódtak, utolsóként augusztus 11-én Bíró Béla és a tápiószelei Némedi József került lakat alá.¹³² Utóbbinál felmerült, hogy szervezvik, és saját céljaikra használják fel, de végül őrizetbe vételéről hoztak határozatot.¹³³

A későbbi vádlottak kiválasztása azért is érdekes, mert a letartóztatottak nem mindegyike volt a szervezet tagja. Rozgonyi és Bíró egyenesen visszautasították csatlakozási felkérésüket, ellenük ezért feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt indult eljárás. Ezzel a váddal azonban még legalább tíz személyt bíróság elé állíthattak volna. Kiválasztásukat az indokolhatta, hogy mindketten az esemény idején katonai szolgálatot teljesítettek. Ugyancsak nem indítottak eljárást a szervezkedés több ténylegesen felelős tagja ellen, a kutatás során azonban ennek okára választ nem találtunk.

Időközben folytatták Venkovits Károly kihallgatását. Június 19-én a szervezkedés esetleges felső kapcsolatairól érdeklődtek tőle, de ő tagadta, hogy ilyen létezett volna. Ugyancsak kikérdezték külföldi kapcsolatairól, de e téren sem számolt be olyan információról, ami a szokásos koncepcióba beillett volna. Június 21-én ezért visszatértek jugoszláviai útjára és részletesen kikérdezték az ott eltöltött két hónapról, az UDB-n történt kihallgatásairól. Ekkor már fogdaügynököket alkalmaztak nála, egy bizonyos Bozsó István – a név valószínűleg fedőnevet takar – jelentett róla rendszeresen. Bozsó épp június 21-én írta első jelentését, amely szerint Venkovits Károly előtte is tagadta, hogy a jugoszlávok beszervezték volna. Ragaszkodott hozzá, hogy az összeesküvést még öccse szervezte meg 1949-ben és aggódott amiatt, hogy testvérét halálra ítélik, míg őt börtönbüntetésre. Magáért a szervezkedésért nem érezte magát „erkölcsileg” bűnösnek.¹³⁴ Pár nap múlva már teljesen összeomlott idegileg, sokat sóhajtozott, s közölte „meggyőződése szerint a bitón fogja végezni.”¹³⁵

A kihallgatások során felmerült a gyanú, hogy Venkovits László a lakásán egy jó karban lévő géppisztolyt tartott befalazva, ezért az ÁVH újabb házkutatást rendelt el. Az immár hivatalos kutatás során a következő tárgyakat találták: 1 darab Mauser puská 164 darab tölténnyel, 1 darab 7.62 mm-es szovjet gyártmányú pisztoly táskával 2 darab tárral és 52 darab tölténnyel, 6x30-as honvédségi látszó, Robur-féle sok-

¹³⁰ Komjáti, 2002. 781–782.

¹³¹ Veritas. Oral History Archívum. Komjáti János visszaemlékezése. 27.

¹³² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹³³ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Vizsgálati terv. Budapest, 1951. június 22. „Fekete Sasok” elnevezett népi demokrácia ellenes fegyveres szervezkedés vizsgálati terve.

¹³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Venkovits Károly fogdai magatartása. Bozsó László (sic!) jelentése. Budapest, 1951. június 21.

¹³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Venkovits Károly fogdai magatartása. Budapest, 1951. június 26.

szorosító gép és nyomtatvány: a Fekete Sasok felhívása, 2 garnitúra Signotype-féle gumibetűs kézinyomda, 1 darab bélyegző a szervezkedés jelvényével Fekete Sas, 1 darab karszalag a szervezkedés jelvényével, 1 darab a szervezkedés egy tagjának kiállított igazolvány, 47 darab különböző személyekről készített fénykép, 1 darab Szták Károly névre kiállított bejelentő (hamis bélyegzővel) és több kitöltetlen és lebélyegzett bejelentő-szelvény, 1 db Bükk hegységet ábrázoló térkép, 1 darab géppel írt papír a következőkkel: „...-tól kb. 25 km nyugatra. Jelzés a fenti helyen, éjjel kivilágítva. 1951. április 5-én kelt levelünkhez csatolandó. A »Fekete Sasok«.”¹³⁶

1951. július 2-a fordulópont volt az eljárás történetében, ekkor sikerült ugyanis Venkovits Károlyból beismerő vallomást kicsikarni jugoszláviai beszervezéséről. Kezdetben svájci szociáldemokrata kapcsolata, egy bizonyos Ernst Lenenberger felől érdeklődtek, akivel levelezésben állt. Venkovits bevallotta, hogy Lenenbergeren keresztül kívánt az emigráns Peyer-féle szociáldemokrata csoporttal kapcsolatba kerülni, ami azonban megghiúsult. A svájci szociáldemokratákkal való kapcsolatfelvételt az ÁVH azonban összekötötte a jugoszláv kémkedési váddal. Azt vallatták ugyanis be Venkovits Károllyal, hogy ő az UDB svájci kapcsolatára hivatkozva, Magyarországra való visszatérését megelőző napon bizalmukról biztosította őt és felkérte, működjön velük együtt:

„az a véleményük, hogy nem szabad minden jobboldali szociáldemokratának eltávolítani Magyarországról, különösen azoknak, akikben a nyugatiak megbíznak. Ezért azt javasolják nekem, hogy térjek vissza Magyarországra. A jugoszláv szervek biztosítanak arról, hogy nem fogok a magyar határőrség kezébe kerülni. Idehaza aztán a következők lennének a feladataim: Először is illegalitásba kellene vonulnom. Addigi ismerőseimmel nem szabad érintkezni. Amikor már biztos talajon állok, kíséreljek meg összeköttetésbe kerülni az ellenállási csoportokkal. Nyomatékosan felhívták a figyelmet arra, hogy a külföldi levelezéseket teljesen szüntessem be, ne hogy az ÁVH ezután fogjon gyanút hollétemről. Azt, hogy illegalitásba kell vonulnom, azszal magyarázták, hogy teljesen mentesnek kell lennem mindennemű hatósági igénybevételtől, de első sorban a katonai szolgálattól.

Amikor összeköttetést létesíték népi demokrácia ellenes összeesküvő csoporttal, akkor szerezzem meg a politikai vezető szerepet és alakítsak ki egy egységes nacionalista politikai irányvonalat, és ezen elindulva minél szélesebb tömegeket vonjak bele az ellenállási mozgalomba. Feladatomban lett volna politikai vonalon a jobboldali szociáldemokrata kérdések felderítése és kinevelés, és minél nagyobb vezető szerephez juttatása a mozgalmon belül. Nyomatékosan figyelmeztettek, ne hogy felvegyem az érintkezést ismert szociáldemokratákkal, mert azok megfigyelés alatt állnak. Felhívták a figyelmet arra, hogy a szervezésnél nagy súlyt kell helyezni arra a visszahatásra, amit a népi demokratikus kormányzat esetleg szükségintézkedései az ingatag elemekből kiváltanak.

Amikor megkérdezték, hogy mi a véleményem ezekről a dolgokról, rövid ideig tartó habozás után azt válaszoltam, hogy hajlandó vagyok vállalkozni, de mindezt nem tudom hol elkezdni. Hosszas gondolkodás után úgy határoztam, hogy megpróbálkozok Miskolcon. Ez a város nézetük szerint is alkalmas talaj egy összeesküvésre. Azt mondták még, hogy anyagi szükségleteimről teljesen magamnak kell gondoskodnom, mert a magyarországi jugoszláv képviseletek sokkal nagyobb ellenőrzés alatt állnak, sem hogy akár egy találkozót is le tudnánk bonyolítani. Ezenkívül nekik nem ma van szükségük munkámra, hanem egy esetleges háború esetén. Azt ajánlották,

¹³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Jelentés, 1951. június 27.

hogy ha már biztosak vagyunk a dolgunkban, akkor próbáljunk meg érintkezést keresni amerikai külképviseleti szervezettel, amely majd bekapcsol abba a közép-európai aknamunkába, amelyet az imperialisták támogatnak és irányítanak népi demokratikus országokban.

Ezek voltak azok a kérdések, amelyről beszélgettük és feladatok, amelyeket kaptam a prelogi UDB épületében Magyarországra való visszatételem előtt egy nappal. Mint jobboldali szociáldemokrata úgy éreztem, hogy kötelességem ezt a szerepet elvállalni. [...] 1949. augusztus 16-17-re virradó éjszaka Tótszerdahellyel szemben, csónakon dobtak vissza Magyarországra, hatod magammal. A batáron való áttérés után a már előbbi jkv. elmondottak szerint kerültem Miskolcra.”¹³⁷

Venkovits Károly tehát teljessé tette a koncepciót, nem pusztán államellenes összeesküvést irányított, de azt a jugoszláv titkosszolgálat utasítására tette: *„Minden tevékenységemben az a beszélgetés volt az iránytű, amelyet az amerikai háborús Kalandorok utasításait vakon követő svájci jobboldali szociáldemokraták és a velük kebelbarátságban lévő jugoszláv fasisztákkal folytattam az UDB prelogi rezidenciáján.”¹³⁸*

Venkovits Károly legújabb vallomása szerint már csak Miskolcon tudta meg, hogy ott lakik öccse, s hónapokig tartó adatgyűjtés után kezdtek immár együtt hozzá a szervezkedés kiépítéséhez. Vallomása szerint az amerikai követséggel és más – akár belföldi, akár külföldi – szervezetekkel való kapcsolat-felvételi kísérlet is jugoszláv utasítás alapján történt. Július 4-i vallomásában az idősebb Venkovits már arról is beszámolt, hogy az UDB felé többször is jelentett: *„Magyarországon kapcsolatot nem jelöltek meg, hanem egy címet adtak (Kovács Miklós, Jugoszlávia, Horvát népköztársaság, Rekatye), melyre jelentéseimet levélben küldeni kell. [...] Hazatérésem után négy ízben küldtek ki jelentést, a megadott címre. A jelentést magyarul írtam, rendes írással. Semmiféle titkosítást vagy virágnyelvet nem alkalmaztam. [...] A levelek közül kettőt 1949. októberben és novemberben és kettőt pedig 1950. januárban és februárban küldtem ki. Ezek a levelek az akkori közhangulatot tartalmazták, az én szemszögemből nézve, súlylál az akkor lefolyt Rajk perrel kapcsolatban. Továbbá közöltem a munkásság hangulatát, az akkoriban kifejtett Tito-ellenes propaganda hadjárat szempontjából. Kifejtettem, hogy a munkásság egy része kezd szimpatizálni Tito kiállása mellett. [...] A fenti eseteken kívül több jelentést nem küldtem.”¹³⁹*

Venkovits még fogdatársa előtt is beismerte a jugoszláv beszerzés „tényét”, később azonban vallomását visszavonta (ennek az iratokban máshol nyoma nincs) és közölte a fogdaügynökkel, csak azért mondta neki is, hogy beszervezték, mert *„idefönt ezt a kérdést nagyon firtatták, és meg akart barátkozni a gondolattal.” Kifejtette előttem, hogy helytelenséget követett el, mert ezzel csak bonyolultabbá tette ügyét. [...] Beszélgetésünkben elmondja, hogy tulajdonképpen azért vonta vissza vallomását, mert nem tudta megnevezni a jugoszláv összekötő nevét, mert ilyen ténylegesen nem volt. Arra nem tudott választ adni, hogy milyen »konkrét« feladatok elvégzésével bízták meg a jugók.”* A jelentésből az is kiderül, hogy valatói bíztatták, bátorították, előadója azzal nyugtatta, hogy Grösz József mindössze 15 évet kapott, *„és véleménye szerint így neki sem áll fenn a kötelvény, hiszen cselekedeteit abboz képest eltörpülnek.”¹⁴⁰*

¹³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. július 2.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits Károly kihallgatása. 1951. július 4.

¹⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Venkovits Károly fogdai magatartása. Bozsó István jelentése. Budapest, 1951. július 5.

Bozsó István utolsó fogdaügynöki jelentése már az idősebb Venkovits fizikai megpróbáltatásairól is beszámolt: *„Fizikailag nagyon kimerítette az éjszakai állás. A mai kihallgatásra vonatkozólag előadta, hogy nagyon viharosan zajlott le. A kérdések a jugó beszervezettség körül forogtak. Állítása szerint bár tudna valamilyen futárról, akinek nevét bemondhatná, ezzel megmenekülhetne további fizikai ráhatásoktól.”* Venkovits ekkor még abban bízott, hogy *„a kötéllal való fenyegetés esetleg csak nyomozási fogás”,* amellyel vallomásra akarják kényszeríteni. Lehetetlen helyzetét jól mutatja, hogy a fogdaügynöki jelentés szerint már maga is próbált önmaga ellen történeteket kitalálni: *„Úgyis mindegy – mondotta – a valósággal nem elégednek meg, nekik futár kell és »konkrét« feladat, azt pedig nem tudok mondani, mert fogalmam sincs, milyen feladatokat mondjak az előadónak kémtvékenységre vonatkozóan, mert még csak nem is olvastam hasonlót.”* A fő problémának azonban azt tartotta, hogy az ÁVH tudomást szerzett elhallgatott *„szeretőjéről”,* Máriáról, s immár az ő letartóztatásával fenyegették. Mária ugyanis tudott a szervezkedésről, és a svájci levelek az ő címére érkeztek.¹⁴¹

Míg Venkovits Károlyt a jugoszláv kapcsolatról faggatták, öccsével a honvédségi beépülésre, illetve államvédelmis rokonaikra, kapcsolataikra vonatkozóan vettek fel jegyzőkönyveket. Venkovits Károly kedvesének, Máriának a sógora ugyanis egy bizonyos Malcsinszkij nevű budapesti elhárító tiszt, főhadnagy volt; nagybátyjuk, Venkovits Károly pedig a belügyminisztérium alkalmazottja volt av. őrnagyi rendfokozatban. Korábban Venkovits László állítólag ÁVH-s kapcsolatokra hivatkozott társai előtt, ezért merült fel a nevük a nyomozás során. Mindkettőről azonban úgy nyilatkozott, hogy őket pozitív színben tüntesse fel az ÁVH előtt,¹⁴² így az ügybe való bevonásukra nem került sor. A honvédségi beépülésnél azonban Bíró Béla neve került elő, ami számára kellemetlen következményekkel járt. Bíró személye azért is fontos volt, mert ő bevonulása előtt a Korzó moziban volt üzemvezető, épp ott, ahol a szervezkedés több találkozót is tartott és ahol barátja, Venkovits Károly búvóhelyét az államvédelem felfedezte.

Az iratok az ezt követő időszakra vonatkozóan csak Venkovits Károly helyzetéről szólnak, aki minden bizonnyal új, *„konspirációs nevet”,* vagyis fedőnevet használó fogdaügynököt kapott, egy bizonyos Moser Rezsőt. Zárvatársa arra igyekezett rábeszélteni, hogy a bíróság előtt is hasonlóan nyilatkozzon, hogy megmeneküljön a kötéltől. *„Átbeszéltük, hogy körülbelül mit lehet egy ténykedését »összintén« megbánt összeesküvés csoport vezetőjének az utolsó szó jogán a tanács előtt kifejezni, amivel bebizonyítja, hogy ő még alkalmas lesz ennek a társadalomnak hasznos tagjává válni. »Végeredményben azt te is tudod, hogy itt miről van szó, megmenekülni a kötélt veszélyétől, hiszen az nem vitás, hogy ez a 'rendszer' már a vége felé közeledik, elmúlása után pedig számunkra ez a szereplésünk csak jövőbeni létjogosultságunkat alapozta meg.«”* – bízatta Venkovitsot.¹⁴³ Egy három nappal későbbi jelentésből kiderül azonban, hogy Venkovits Károly továbbra is feszült maradt és néha *„komor arckifejezéssel”* bámult maga elé.¹⁴⁴

¹⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Venkovits Károly fogdai magatartása. Bozsó István jelentése. Budapest, 1951. július 7.

¹⁴² ÁBTL 3.1.9. V-60600. Venkovits László kihallgatása. 1951. július 3., 1951. július 11.

¹⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Jelentés. 1951. július 14. II4/I.

¹⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-60600-1. Jelentés. 1951. július 17. II4/I.

A társaság 15 tagja került végül a Budapesti Katonai Törvényszék elé. A vádlottakat kirendelt ügyvédek védtek, akikkel csak a tárgyaláson találkoztak és csak annyit javasoltak, eszükbe se jusson visszavonni a vallomásukat, mert akkor visszaviszik őket az ÁVÓ-ra. A tárgyalásra Komjáti János a következőképp emlékezett vissza: *„cirkusz volt ez a tárgyalás. [...] Elsősorban abszolút kiszolgáltatottak voltunk. Ordított velünk a bíró, ordított az ügyész, ordított a védőügyvéd. Szóval egy olyan cirkusz volt, hogy nem tudja az ember hova rangsorolni. Döbbenetes volt az ügyvédeknek a védtelensége. Ők önmagukat védtek, hogy bennünket védeni kényszerülnek. Irgalmas ítéletet kértek még talán az utolsó vádlottra is. Szóval egy olyan sablon, unott arcú, gyorsan pergő, tragikusan gyorsan pergő események voltak, hogy alig jutott szóhoz az ember.”*¹⁴⁵

A bíróság előtt a vádlottak többsége minden „beismert”. Venkovics Károly *„maradéktalan beismerő vallomást tett, nemcsak saját cselekményeire, hanem vádlott-társai tevékenységére nézve is, azt azonban tagadta, hogy a szervezkedés célja a népi demokrácia megdöntésére irányult volna, s arra hivatkozott, hogy háború esetén egy várható »intervallum« idején akarta szervezkedésével Miskolcon és környékén a rendfenntartást kézbe venni és megóvni a személyi és a vagyonbiztonságot »felforgató elemek« működésétől.”* Öccse, László elismerte, hogy röpcéduláztak és hogy az amerikai követségen jártak, ragaszkodott azonban hozzá, hogy lakásán *„csupán baráti összejövetelek voltak és ő nem szervezett be senkit az összejövésbe”*. Gergely Botond szintén beismerő vallomást tett, csupán azt tagadta, hogy *„vezető szerepet vitt volna az összejövésben”*.¹⁴⁶

A törvényszék 1951. november 14-én hozott ítéletet Andó Ferenc hb. őrnagy vezetésével. Az elsőrendű vádlottat, Venkovits Károlyt kémkedés, demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette, Venkovits Lászlót és Gergely Botondot szervezkedés vezetésének büntette, Gergely Gyulát, Székelyföldi Jánost, György Jánost, Komjáti Jánost, Négyesi Ferencet, Kovács Bertalant, Farkas Dánielt és Pálkás Józsefet szervezkedésben való részvétel, Kovács Józsefet és Némedi Józsefet szervezkedésre való vállalkozás, Rozgonyi Györgyöt és Bíró Bélát szervezkedés feljelentésének elmulasztása miatt találták bűnösnek. Venkovits Károlyt és Lászlót, valamint Gergely Botondot ezért kötél általi halálra, Gergely Gyulát 12, Székelyföldi Jánost 13, György Jánost 14, Komjáti Jánost és Négyesi Ferencet 10, Kovács Bertalant, Farkas Dánielt és Pálkás Józsefet 8, Rozgonyi Györgyöt 5, Kovács Józsefet 7, Némedi Józsefet 6, Bíró Bélát 4 év börtönre ítélték.¹⁴⁷ Az ítélethirdetés után Venkovits Károly – Komjáti visszaemlékezése szerint – kért szót és *„döbbenetes lelki erővel harcolt azért, hogy őt egyedül végezzék ki. Mindent magára vállalt, mindenkiért harcolt. Csodálatos géniuszt volt a szememben.”*¹⁴⁸

Érdekes, hogy a törvényszék ítéletével az Államvédelmi Hatóság nem értett maradéktalanul egyet. Kutika ezredes 1951. november 19-i jelentésében javasolta, hogy Venkovits László és Gergely Botond büntetését életfogytiglani börtönre változtassák, minthogy mindketten *„első kiballgatásuktól kezdve felderítő jellegű vallomást tettek, a*

¹⁴⁵ Veritas. Oral History Archívum. Komjáti János visszaemlékezése. 32.

¹⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Budapesti katonai törvényszék. Kb. IX. 0201/1951. sz. ítélete. 1951. november 14.

¹⁴⁸ Veritas. Oral History Archívum. Komjáti János visszaemlékezése. 33.

*szervezkedésben vitt szerepük sem volt olyan jelentős, mint a szervezkedés tényleges vezetőjéé, Venkovics Károlyé.*¹⁴⁹ Az ÁVH javaslata azonban csak részben talált meghallgatásra.

A Katonai Felsőbíróóság 1952. február 13-án tárgyalta ügyüket másodfokon dr. Kádár Pál hb. alezredes tanácselnök vezetésével. Az előadó dr. Sömjén György hb. főhadnagy volt. A bíróság Gergely Botond bűncselekményét tevékeny részvételnek minősítette, s büntetését 15 évre mérsékelte. Indoklásuk szerint *„szerepe nem volt kezdeményező, vagy vezető jellegű. A szervezkedés tagjaival a kapcsolatot I. és II. r. vádlottak tartották, ők adták ki az utasításokat és rendezték meg az összejöveteleket. III. r. vádlott, mivel katonai volt, Miskolctól távol, csak 2 havonként tudott hazautazni, így nem is volt módja a vezetésbe tevőlegesen részt venni. [...] Egyedüli ténykedése, ami vezetői jellegre utal, hogy az »Igazolmány«-okat, mint katonai parancsnok írta alá. Ez a »vezetői« beosztás, ami éppen I. és II. r. vádlottól kapott, pusztán formális volt, vezetői tevékenység, vagy akárcsak erre utaló magatartás nem járván hozzá.*¹⁵⁰

A Venkovits-testvérek halálbüntetése tehát jogerőssé vált. 1952. március 6-án akasztották fel őket Budapesten.¹⁵¹ Venkovits László felesége ekkor már nem tartózkodott az országban, 1951-ben visszaköltözött Kelet-Németországban élő szüleihez.¹⁵²

Utóélet

Kovács Bertalan büntetését Vácott töltötte, sorsáról és hollétéről azonban csatládja 1953 áprilisáig bizonyosan semmit sem tudott, ezért apja az MDP Központi Vezetőségének, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanács elnökének és a Rákosititkárságnak is írt.¹⁵³ Társai közül György János 1954-től bányász rabként dolgozott, Gergely Botond Vácott töltötte büntetését, Gergely Gyula pedig a tatabányai bv. munkahely-parancsnokságon.

A legrészletesebb információval Komjáti János börtönéletéről rendelkezünk, ő ugyanis riportban és írott visszaemlékezésben is megörökítette történetét. Komjáti a Fő utcai börtönben kezdte meg büntetése letöltését, majd 1952 márciusában Vácra szállították. Váci időszakáról a következőképp emlékezett vissza: *„Vácon, mint politikai fogoly, sokkal több verést kaptam, mint az ÁVÓ-n, mert ott rendszeresen verték a rabokat. Szükség volt rá, különösen augusztus 20-án, május 1-én, április 4-én végigverték az egész folyosót.*¹⁵⁴ 1953 végén Tatabányára, 1954 végén ismét Vácra szállították. 1956. augusztus 17-én szabadult feltételesen. A körülményekről a következőképp emlékezett vissza: *„A Fő utcai éheztetések, verések, kínzások, kurtavas, sötétzárka Vácon, agyondolgozta-*

¹⁴⁹ ÁBTTL 3.1.9. V-150019/6. Jelentés a Központi Katonai Törvényszék által hozott ítéletekről. Budapest. 1951. november 19.

¹⁵⁰ ÁBTTL 3.1.9. V-60600-1. Katonai Felsőbíróóság II.016/kat.fbság-1952. sz. ítélete

¹⁵¹ ÁBTTL I-6-7-1551.

Venkovits Lászlót egy irat szerint csak másnap, március 7-én végezték ki. /ÁBTTL I-6-8-23./

¹⁵² ÁBTTL 3.1.9. V-60600-1. 375. f.

¹⁵³ ÁBTTL 3.1.9. V-60600. Feljegyzés Kovács Bertalan ügyében. 1953. július 10., Kovács Pál alsódobozai lakos levele az MDP Központi Vezetőségének. 1953. április 26.

¹⁵⁴ Veritas. Oral History Archivum. Komjáti János visszaemlékezése. 45.

tás Tatabányán, vérhas járvány 1951 karácsonyán a Fő utcai börtönben az éheztetés következtében, stb.”¹⁵⁵

1956-ban többek ügyét felülvizsgálták, büntetésüket félbeszakították, illetve kegyelemből csökkentették a rájuk kiszabott ítéletet. Székelyföldi János büntetését 8 évre mérsékeltek.¹⁵⁶ A felülvizsgáló bizottság 1956. július 7-én Farkas Dániel büntetését 6, Gergely Gyuláét 8 évre javasolta csökkenteni, július 10-én pedig indítványozta, részesítsék Pálkás Józsefet egyéni kegyelemben. Ugyanaznap – a már két éve orvosi kezelés alatt álló – Gergely Botond büntetését 7 évre javasolták csökkenteni. Négyesi Ferenc 1956. augusztus 16-án szabadult. 1956. szeptember 5-én – az immár két éve bányászabként dolgozó – György János büntetését a bizottság javasolta félbeszakítani és mindkettőt kegyelemben részesíteni. Utóbbi büntetését 7 évre javasolták csökkenteni. Adataink szerint Rozgonyi büntetését a felére csökkentették, s szabadulása után, a forradalom idején a nyíregyházi gépjavító munkástanácsának a titkára lett. A szervezkedés többi tagja távol tarthatta magát a forradalmi eseményektől. A forradalom utáni kaotikus állapotokat kihasználva azonban – a nem jogerősen halálra ítélt – Gergely Botond külföldre menekült.¹⁵⁷

Források:

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-150019/6. Farkas Mihály pere

V-24611. Venkovits K. Lajos néPELLenes bűntette

V-51701. Venkovits László ügye

V-60600. Venkovits Károly és társai ügye

Veritas

Oral History Archívum. Komjáti János visszaemlékezése

Észak-Magyarország

Szakirodalom

Borbándi, 2017 = Borbándi Gyula: A Szabad Európa Rádió előzményei és indulása

1. rész. In.: Új folyam. III. 7. szám. 2017.
<http://www.magyarszemle.hu/cikk/a-szabad-europa-radio-elozmenyei-es-indulasa-1-resz> (A letöltés ideje: 2019. október 1.)

Komjáti, 2002 = Komjáti János visszaemlékezése. In: Fejér Dénes-Vasvári Vilmos (szerk.): Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen – Millenniumi számadás – II. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. 2002.

¹⁵⁵ Komjáti, 2002. 778.

¹⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-60600. Határozat Székelyföldi János anyagának felülvizsgálata ügyében. Miskolc, 1964. december 1.

¹⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-60600. 266.

SZÁMUNK SZERZŐI

BODNÁR KRISZTÁN (1984) segédlevéltáros. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolutóriumot szerzett hallgatója. Az MTA MAB Történettudományi Munkabizottságának tagja. Szűkebb kutatási témája csabai Dókus László (1786–1858) pályafutása, illetve Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely reformkori politika-, gazdaság- és társadalomtörténete.

BODNÁR TAMÁS (1967) főlevéltáros, megyei levéltári igazgató-helyettes. Fő kutatási területe a koraujkori vármegyei-, illetve a „városon kívüli” vidéki élet, a borsodi kismenesség, és a terület történeti földrajza.

BODOVICS ÉVA (1985) történész, levéltáros, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Kutatási területe a dualizmus kori társadalom- és várostörténet, különösképpen pedig a természeti környezet és az emberi közösségek kölcsönhatásának történeti vizsgálata.

KIS JÓZSEF (1979) levéltáros, megyei levéltár-igazgató. A BTK–NEB Vidéktörténeti Kutatócsoportja tagja. Főbb kutatási területe a 20. századi politika- és társadalomtörténet, különös tekintettel a politikai természetű büntetőeljárások vizsgálatára, az 1945 és 1990 közötti korszak történetére.

KISS LAJOS (1988) segédlevéltáros. Főbb kutatási területe a 16. századi Magyar Királyság elitjének kapcsolati hálózata, Abaúj vármegye elitje.

KURUCZ ÁDÁM (1987) levéltáros. Fő kutatási területe a Vitézi Rend története, továbbá katonatiszti életpályák, amelyek az I. és II. világháború időszakát ölelik fel. Eddigi publikációi magyarországi és határon túli tudományos és kulturális folyóiratokban jelentek meg.

TURBUCZ PÉTER (1988) levéltáros. A Marczali Henrik Kutatócsoport tagja, az Attraktor Kiadó munkatársa. Főbb kutatási területe a 20. századi filozófia-, propaganda- és hadtörténet. Több biográfiai témájú tanulmány szerzője.

